

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ) № 2 (8), 2024**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ) № 2 (8), 2024**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL) № 2 (8), 2024**

ДУШАНБЕ - 2024

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.

(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши
тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси хаттӣ
Маркази мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Саломӣён Муҳаммадҷовид – ноиби Президенти АМИТ, д.и.ф., профессор

Искандаров Қосимшо – д.и.т., Саркоотиби илмӣ АМИТ

Имомзода Муҳаммадҷош – академики АМИТ

Қўчарзода Аламхон – узви вобастаи АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Мирзоев Нияз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф.

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф.

Шарифзода Абдувалӣ Қурбоналӣ – н.и.т.

Ғиёсиев Меҳриддин Илёмиддинович – н.и.п.

Ализода Сайидхочаи Саидумар – н.и.ф.

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т.

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

Ёраҳматзода Шодичон Рамазон – н.и.ф.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франсис Ришар – (Франса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садрӣ Саъдиев – (Ўзбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Ўзбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттӣ
назди Раёсати АМИТ
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №249/мқ-97, аз 02.06.22
ба қайд гирифта шудааст.
Тел.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Нишони мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35. Маркази
мероси хаттӣ назди Раёсати
АМИТ, хучраи 14, Идораи
маҷаллаи “Мероси Шарқ”,
E-mail: merosikhatti@inbox.ru

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ Журнал основан в 2022 г.
(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён Мухаммаддодов – вице-президент НАНТ, д.ф.н., профессор

Искандаров Косимшо – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Имомзода Мухаммадюсуф – академик НАНТ

Кучарзода Аламхон – член корреспондент НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н.

Шарифов Махмадёр – к.и.н.

Шарифзода Абдували Курбонали – н. и. т.

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжаи Саидумар – к.ф.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Байзоев Азим – к.ф.н., доцент

Рахматулоева Заррина – к.ф.н., доцент

Ёрахматзода Шодиджон Рамазон – к.ф.н.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франсис Ришар – (Франция), **Шариф Шукуров** – (Россия),

Александ Хайзер – (Германия), **Садри Садиев** – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован

Министерством культуры

Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Ш.
Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ, каб. 14,
редакция журнала “Наследие
Востока”, E-mail:
merosikhatti@inbox.ru

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – c.h.s., director of the Center of the written heritage

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – *Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST*

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiyev Ali – *candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST*

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Saiomiyon Mukhammaddovud – *Vice President of the NAST, d. ph.s., professor*

Kosimsho Iskandarov – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Imomzoda Mukhammadyusuf – *akademik NAST*

Kucharzoda Alamkhon – *corresponding member of NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – *d.h.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Sufizoda Shodimuhammad – *d.ph.s., professor*

Muhammadiyev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Sharifzoda Abduvali Qurbonali – *c.h.s*

Ghiyosiev Mehriddin – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – *c.ph.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Bayzoev Azim – *c.ph.s., associated-professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

Yorakhmatzoda Shodijon Ramazon – *c.ph.s*

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

East Heritage
Center of the Written Heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the
Ministry of Culture of the Republic
of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the Written Heritage under
the Presidium of the NAST, office
№14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: merosikhatti@inbox.ru

ТАЪРИХ

ТДУ: 930.27 (575.3)

**МУРУРЕ АЗ ТАЪРИХИ ТАҲҚИҚИ КАТИБАҲОИ
МАҚБАРАИ МУҲАММАД БАШОРО****Раҷабзода Р.Ш.¹**

Тоҷикон аз давраҳои дури таърихӣ фарҳангофар буданд. Аз ин ҷост, ки як қисми муҳимми мероси фарҳангии умумибашарино нодираҳои таърихӣ тоҷикон ташкил медиҳад. Дар навбати худ ёдгориҳои меъморӣ, аз ҷумла мақбараҳо дар мероси фарҳангии умумибашарӣ ва милли соҳиби ҷойи сазовор мебошанд. Зебонтарин мақбараи асримиёнагӣ ва яке аз ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон мансуб ба муҳаддиси машҳур Муҳаммад Башорои Бундор буда, он дар деҳаи зебоманзари Мазори Шариф дар масофаи 9 км аз маркази ҷамоати деҳоти Лоиқ Шералии ноҳияи Панҷакент ҷойгир аст. Ин ёдгори ханӯз дар асрҳои миёна диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб карда буд. Аз ҷумла, Абутоҳирхоҷаи Самарқандӣ дар рисолаи “Самария” чунин навишта, ки “Мазори ғайзосори Хоҷа Муҳаммад Башоро дар кӯҳсори тавобоеъи Самарқанд воқеъ аст. Эшон дар таҳқиқоти Хоҷа Абулқосими Самарқандӣ мазкуранд ва аз тавобиъин будаанд. Мазори эшон дар қасабачаи Панҷакант, ки аз маҳкумоти Самарқанд аст, он ҷо аст. Дар санаи ҳафтсаду шасту чаҳор шайхони мазори эшон дар болои марқади эшон қабри тӯлонӣ ва хонақоҳи оӣ дар он замин бино намудаанд. Аз Самарқанд то мазори эшон тахминан ёздаҳ фарсанг аст. Азизе гуфт, ки мазороти ақобири Мовароуннаҳрро бисёр зиёрат кардаам, аммо ҳеҷ мазоре мисли мазори хоҷаи мазкур ғайзбахш надидам” [1,52]. Аз иқтибоси боло маълум мешавад, ки Муҳаммад Башоро ханӯз дар замони Сомониён машҳур будааст ва Хоҷа Абулқосими Самарқандӣ ҳамон олимост, ки бо фармони Исмоили Сомонӣ китоби “Саводу-л-аъзам”-ро аввал ба арабӣ таълиф карда, баъд бо амри амири сомонӣ онро ба порсӣ тарҷума намуда буд [2, 18-19]. Дар шиносонидани мазори Муҳаммад Башоро аз олимони муосир В.Л. Вяткин саҳми назаррас гузоштааст. Ӯ соли 1899 рисолаи “Самария”-ро тарҷума ва ҷоп менамояд ва дар нусхаи ҷопнамудаи Вяткин доир ба мазори Муҳаммад Башоро нисбат ба нусхаи ҷопнамудаи Н.И. Вселовский тағйироти ҷузъӣ дида мешавад [3, 207]. Аммо ба муаллифи ин сатрҳо маълум нашуд, ки мақбараи Муҳаммад Башоро аз ҷониби В.Л. Вяткин ва Н.И. Вселовский бевосита таҳқиқ шудааст ё не. Соли 1898 А.А. Семенов ёдгории мазкурро аз назар гузаронида, дертар ба хотир оварда қайд менамояд, ки дар катибаи пештоқи он санаи 743х.қ./1342-1343м. зикр шудааст [4]. Яъне, А.А. Семенов аввалин олимост, ки доир ба як санаи катибаи мақбараи Муҳаммад Башоро суҳан гуфтааст. Аммо аз осори илмӣ ин олимони шинохта, ки дар хондани катибаҳо хеле ҷидааст буд, маълум мешавад, ки ӯ минбаъд дар умум ба катибаҳои он тавачҷуҳ накардааст. Инчунин ӯ соли 1914 Муҳаммад Башороро “Муҳаммад Бошшаро” ва “Хоҷа Аҳмади Бичора” гуфта буд.

Кишваршиносии фидойӣ, бостоншинос ва кашшофи аксари ёдгориҳои машҳури Тоҷикистон В.Р. Челитко мақбараи Муҳаммад Башороро таҳқиқ намуда, соли 1937 доир ба он мақолаи пурмазмун ба ҷоп мерасонад [5]. Ӯ дар ин мақолааш Муҳаммад Башороро сӯфӣ хонда, қайд менамояд, ки пештоқи мақбара ба асри XIV ва қисмати меҳробдори он ба асри XII мансуб аст. Тибқи навиштаи ӯ мақбараи мазкурро феодалиҳои маҳаллӣ барои ғуркунии хеш бунёд намудаанд ва дар дохили он 13 санги қабр мавҷуд буд. Аз ин миқдор

¹ Раҷабзода Расул Шамсулло – мудири шуъбаи бостоншиносии Осорхонаи ҷумҳуриявии таърихӣ кишваршиносии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ш. Панҷакент, унвонҷӯи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

ду қабри хеле зебо, ки беҳтарин намунаи ҳунар мебошанд, ба ду феодали калон – мавлоноҳо (падару писар) тааллуқ доранд. Инчунин В.Р. Челитко катибаҳои ин ду қабро ёдовар шуда, онҳоро катибаҳои “оинавӣ” меномад ва хонда шудани онҳоро таъкид менамояд, аммо аз мазмуни матни катибаҳо чизе намегӯяд. Яъне матни катибаҳои мазкур то имрӯз ба чоп нарасидаанд. Ў менависад, ки муллоҳо, эшонҳо ва имомҳо як қисми барҷастаи мунаққаши ин қаброҳоро шикаста орд намуда, онро ҳамчун хокаи шифобахш барои фарзандбӣ, дарди дандон, тарбод ва дигар бемориҳо фурӯхта, бо ин роҳ ба ин ёдгории нодир зарар расонидаанд. Ин навиштаи ӯ барои таҳқиқи ин ёдгорӣ ҳамчун макони муқаддас муҳим аст. Вазъи имрӯзаи ду қабри мазкур ин гуфтаҳои В.Р. Челитко тасдиқ менамояд. Чунки дар ҳақиқат як қисми сирдору зебои қаброҳо нест шуда, ҷои нестшударо аз нав андонидаанд. Инчунин як лавҳаи сирдори катибадори қисми болоии яке аз қаброҳо ба таври бутун аз қабр гирифта шудааст. Акнун маълум нест, ки он дар кучост. Ба назар чунин мерасад, ки ин лавҳачаи катибадорро бо мақсади таҳқиқи он ягон муҳаққиқ аз қабр ҷудо намуда гирифтааст ва ё онро ягон қочоқчи осори қадима рабудааст. Аҳамияти ин иттилои Челитко аз он иборат, ки то соли 1937 нест шудани ин бахши қабр маълум мешавад. То имрӯз бахшҳои дигари пурнақшу катибадори ин ду қабр нисбатан хуб боқӣ мондаанд. Челитко навъи хатти пештоқи мақбараро зикр накарда, катибаро “матни муқаддас” номида, ӯ як байти охири катибаи пештоқи мақбараро (**Ҳар кӣ аз мо кунад ба некӣ ёд, Номаш андар ҷаҳон ба некӣ бод**) ба русӣ тарҷума менамояд. Аммо ӯ доир ба эҷоди ин катиба суҳанони начандон илмӣ навишта, қайд менамояд, ки феодалон дар бораи худ чунин навишта наметавонидаанд ва инро коргарон-ғуломон навиштаанд [5]. Ба баъзе ҳулосаҳои ғайриилмӣ Челитко нигоҳ накарда, ин мақолаи ӯ дар он замон беҳтарин тавсифи илмӣ Мақбараи Муҳаммад Башоро мебошад. Бояд қайд кард, ки муҳаққиқи мазкур дар кашфи машҳуртарин ёдгориҳои Тоҷикистон ва ҳифзи онҳо саҳми назаррас гузоштааст [6, 49-57].

Соли 1947 А.Ю. Якубовский дар таҳлили натиҷаи кори Экспедитсияи бостоншиносии суғдӣ-тоҷикии солҳои 1946-1947 таърихи бино ва аҳамияти ҳамаҷонибаи мазори Муҳаммад Башоро баррасӣ намуда, номи деҳаи Мазори Шарифро маншаъгирифта аз ин мазор медонад [7,46]. Ў ду қабри тарафи чапи мақбараро аз ҷиҳати сабки ҳунари ба қаброҳои мақбараҳои Начмиддини Кубро дар Кухна Урганҷ ва мақбараи Шоҳи Зинда дар Самарқанд монанд дониста, онҳоро ба солҳои 30-40 асри XIV мансуб медонад. Дар умум А. Якубовский ба катибаҳои ин ёдгорӣ қариб таваҷҷуҳ накарда, танҳои шакли умумӣ ва ҳолати катибаи пештоқ ва санаи дар он зикршударо, ки А.А. Семенов аввалин шуда онро хонда буд, зикр менамояд. Ў ҳамагӣ як навъи катибаи ин ёдгорӣ-катибаи кӯфиро ёдрас шудааст [7,47]. В.А. Крачковская соли 1949 нахустин шуда мақбараи Муҳаммад Башоро мавриди таҳқиқи эпиграфикӣ қарор дода эстампаж ва матни як катибаи кӯфӣи мақбараи Муҳаммад Башоро ба чоп мерасонад. Мавсуф катибаи мазкурро “Ад-дунё дору-л-фитан” (الدنيا دار الفتنة) хонда, ба русӣ “Здесьняя жизнь – дом испытаний” (Зиндагии ин ҷо хонаи озмоиш аст) тарҷума менамояд [8,23]. Соли 1958 доир ба мақбараи Муҳаммад Башоро мақолаи муфассали Бретанитский Л.С. ба чоп мерасад [9]. Мавсуф дар аввал таърихшиносии ин ёдгорию баррасӣ менамояд. Ў ҳам “Башоро”-ро “Бошшаро” мегӯяд. Ёдгории мазкурро “меъморӣ тоҷикӣ” меномад, ки ин барои мо хеле муҳим аст. Нақшаҳои қисмҳои гуногуни онро чоп намуда, бо дигар ёдгориҳои меъморӣ ба таври муфассал муқоиса ва таҳлил менамояд. Қисми меҳробдори мақбараро ба асри XI мансуб медонад [9, 339]. Бретанитский Л.С. вобаста ба баррасии масъалаҳои меъморӣ ҷойгоҳи ороишии катибаҳои ин ёдгорию аҳён қайд менамояд. Масалан, ӯ пештоқи мақбараро тавсиф намуда, вижагиҳои ҳарфҳои “алиф” ва “вов”-и катибаи насхро таъкид менамояд [9, 350]. Дар ҷои дигар вай аз омезиши катибаи кӯфӣ бо нақшҳои наботӣ суҳан мегӯяд. Ў дар таърих ба Крачковская В.А. катибаи паҳлуи даромадгоҳи мақбараро “Здесьняя жизнь – дом испытаний” қаламдод менамояд [9, 355].

Бретаниский Л.С. катибаҳои мақбараи мазкурро мавриди таҳқиқи муфассал қарор намедихад, зеро ин кор ба мақсади аслии ӯ рост намеомад. Ин мақолаи ӯ натиҷаи беҳтарин ва муҳимтарин таҳқиқоти мақбараи Муҳаммад Башоро ҳамчун ёдгории нодири меъмории мебошад.

Бо гузашти 20 сол аз таҳқиқоти Бретаниский Л.С. ду олими дигари рус Воронина Л.С. ва Крюков К.С. ба таҳқиқи мақбараи Муҳаммад Башоро рӯ меоранд [10]. Олимони мазкур бештар вижагиҳои ҳунари меъмории ин ёдгорию баррасӣ намуда, ба таҳқиқи бахшҳои эпиграфии он даст наметананд. Соли 1990 чанд санади марбут ба мутаваллиёни мазори Муҳаммад Башоро ва чигунагии истифодашавии даромад аз назри зоирони ин мазор нашр мешавад. Як муҳимияти ин аснод ҳамин аст, ки ҳатто амири Бухоро ба танзими кори мутаваллиёни мазори мазкур даст мезадааст [11, 80-82].

Аз олимони тоҷик академик А. Мухторов ба баъзе катибаҳои ин ёдгории аҳамият додааст. Мавсуф дар китоби “Санг ҳам диле дорад”, аз зикр шудани номи Қавомуддин дар катибаи пештоқи мақбара сухан гуфта, ӯро меъмори ин ёдгории меҳонад [12,90]. Гузашта аз ин Мақбараи Муҳаммад Башоро ҳамчун макони муқаддас ва зиёратгоҳи муҳим низ мавриди пажӯҳиши ҷудогона қарор гирифтааст. Вобаста ба ин таҳқиқоти Ҳ. Камол ва Юсуфӣ Ҷ.М. назаррас мебошанд [13, 14].

Аз таҳқиқи адабиёти илмӣ бармеояд, ки таҳқиқи эпиграфикии мақбараи Муҳаммад Башоро ба ибтидои солҳои 2000 рост меояд. Соли 2001 барои таҳқиқи катибаҳои ин ёдгории аз шаҳри Душанбе корманди Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Беҳзод Шарифзода А.Қ. сафарбар мешавад. Ӯ дар аввал аксари катибаҳоро эстампаж ва аксбардорӣ менамояд ва катибаҳои кӯфӣ, насх ва сулси арабизабони мақбараро хонда, тарҷума менамояд. Соли 2005 баъзе катибаҳо ба ҷоп мерасанд. Инчунин мавсуф таҳқиқоти олимони катибашиносии муқаддамро баррасӣ менамояд. Аз ҷумла, тибқи навиштаи Шарифзода А. олими машҳури шуравӣ Крачковская нисабати катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро ба ду хатой роҳ додааст. Нахуст, ҷойгиршавии як катибаи куфӣ даромадгоҳи мақбараро болои меҳроб гуфтааст. Дар сурате, ки ин катиба дар паҳлуи даромадгоҳи мақбара ҷойгир мебошад. Дуюм, вожаи дуҷумлаи катибаи мазкур “ал-фано” аст, на “ал-фитан”. Шарифзода А. катибаи мазкурро “Ал-дунё дору-л-фано” хонда, “Қаҳон хонаи манзили бебақост” тарҷума намудааст [14]. Номбурда матни катибаи куфӣ дуҷумлаи паҳлуи даромадгоҳро “Ас-с-салота ва мо малакат аймонукум” меҳонад, ки ин як ҳадиси набавӣ буда, ба намозгузори дар ин ёдгории ишора менамояд.

Соли 2007 бо номи “Муҳаммади Башоро” китоби алоҳида ба ҷоп расид. Муаллифон Шамсиддин З. ва С. Начибулло сарчашмаҳои хаттӣ, асноди таърихӣ, адабиёти илмӣ ва баъзе катибаҳои мақбараро таҳқиқ намуда, доир ба зиндагӣ, рӯзгор ва мазори Муҳаммад Башоро иттилои муҳим медиҳанд. Вобаста ба мавзӯи мақолаи мо бояд қайд намуд, ки муаллифони ин асар катибаҳои як санги қабри паҳлуи ростии меҳробии мақбараро ба таври нотамоми зерин хонда, санаашро аниқ карда (санаи 966 ҳ.қ.), онро ба духтараки 14-солаи хидматгузори ин мазор мансуб донистаанд:

Сарви болои ту дар хок дарег аст, дарег,
Зери хок он гуҳари пок дарег аст, дарег.
Домани пирахани умри ту, эй ҷони азиз,
Шуда чун домани гул ҷок дарег аст, дарег.
Ҷои он буд, ки ҷои ту бувад дар дида,
Ин замон ҷои ту дар хок дарег аст, дарег...

[16,19]

Инчунин муаллифон 5 рӯбиюро зикр карда, онҳоро марбути эҷодиёти шиғоҳӣ дониста, сарчашма ва дар катибаҳои мақбара зикр шудан ё нашудани онҳоро дарҷ

намекунанд [16,19]. Дар ин китоб матн ва акси чанд санади марбути мазори мазкур оварда мешавад, ки аз ин аҳаммияти ин асар дучанд меафзояд. Асари мазкур натиҷаи таҳқиқоти нисбатан муҳим доир ба шахсият, рӯзгору осор ва мазори Муҳаммад Башоро мебошад.

Ҳарчанд соли 2001 катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро аз ҷониби Шарифзода А.Қ. хонда, нусхабардорӣ шуда буданд, натиҷаи ин таҳқиқот то ба ҳол пурра ба ҷоп нарасидааст. Соли 2014 мақолаи мавсуф бо номи “Катибаи насхи пештоқи мақбараи Муҳаммад Башоро” рӯи ҷопро мебинад. Шарифзода А. дар аввал ҷойгиршавӣ ва навъи катибаҳои мақбараро чунин тасвир месозад: “Дар қисмҳои гуногуни ин мақбара якҷанд навъи катибаҳо-навишторҳои кӯфӣ, насх, сулс ва настаълиқ мавҷуд буда, онҳо бо иттилооти муҳимашон аҳаммияти хоса доранд. Катибаҳои кӯфӣ дар даромадгоҳи пештоқ, меҳроб, девори назди сағонаҳо, санги болои қабр, катибаи насх дар ҳошияи пештоқ ва навишторҳои сулс дар рӯи қабрҳо ва катибаҳои настаълиқ ҳам дар меҳроб ва ҳам дар рангнавиштаҳо ба назар мерасанд. Қисми асосии навишторҳои ин бино ҳангоми бунёдаш насб шуда, рангнавиштаҳо асосан баъдтар аз ҷониби зоирону ихлосмандон навишта шудаанд. Аммо катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро то имрӯз ба таври мукамал, бахусус аз нигоҳи эпиграфӣ, таҳқиқ нашудаанд” [14, 5]. Ӯ дар аввал катибаро таҳлили метрологӣ намуда, менависад, ки аввали ин катиба аз фарши ҳозира дар баландии 110 см қарор дорад ва шерозаи катибадори паҳлуи рост 266,5 см баландӣ дорад. Хондан ва муқоиса намудан ба ӯ имконият дод то муайян намояд, ки охири катибаи тарафи рост ба таври нодуруст тармим шудааст. Қисми боло-уфуқии катибаи насх пурра хароб шудааст. Катибаи мазкур дар паҳлуи чап аз баландии 266,5 см то ба поён, идома ёфта, дар то баландии 110 см аз фарш бо байти тоҷикӣ анҷом меёбад. Ба ҷуз ҳамин байт боқимонда катибаи насх ба забони арабист. Катибаи насхи пештоқ аз ҷониби Шарифзода А. чунин хонда шудааст:

تصدي لاعلا هذا البنا المنور بانوار من استنارات في سبيل الله مجاهداته المعطر بثرار من استنارات في دين الله مشاهداته فنور بصلاته و نسكه معه و متعبداته رجا ثوابه و ابتغا مرضاته حتى مضى لسبيله مرضى الاثر و رضون من الله ا (كبر) ... الاقبال و صلبى يا ... (قال) الله تعالى لقنه موافقا ليعبر في بر النعم و سر الكرم كما قال تعالى اقرا و ربك الاكرم الذى علم بالقلم مولانا اكرم الملة و الدين جعل الله حسناته مقبولة و سعادة دنياه بسعادة الاخرة موصولة و روح روح ولده فلذة كبده قوام الدين بفضلته و [17, 8] .

Тарҷумаи матн аз ҷониби Шарифзода А. чунин аст: “Сарпараст гардид Мавлоно, ки сахитарини миллату дин аст, **дар моҳҳои соли ҳафтсаду чилу се** мар барафроштани (барафрохтани) ин бинои мунаввару муъаттар ба анвори шахсе, ки дар роҳи Аллоҳ талошхояш ба самар расида ва ба сиришки шахсе, ки дар дини Аллоҳ мушоҳидахояш (дидгоҳаш) нуронӣ гаштааст. Пас бо умеди савоб ва ризои Аллоҳи (бузург) **ин биноро бо намозу нусук ва фармонбардориҳояш пурнур намуд, то ин ки роҳи ҳештан бипаймуд (яъне даргузашт)** ва бо натиҷаи талошхояш ба хушнудии Аллоҳи бузург расид... Фармуд Аллоҳ таоло ва мувофиқи гуфтораи илҳомаш бахшид ҳамчунон ки Аллоҳ таоло фармуд: “Бихон ва парвардигори ту боикромтарин аст. Оне ки бо қалам омӯзонд” то бияндешад дар некии бахшиш ва рози некиҳояш. Аллоҳ некиҳои Мавлоноро пазируфта ва хушбахтии дунёро ба хушбахтии охираташ бипайвандад ва равони фарзандаш ва ҷигаргӯшааш Қавомуддинро бо фазлу карамаш оромонад (ё хушбӯй гардонад)» [17, 8-9].

Акнун дар таърихи катибашиносии Осиёи Миёна катибаи насхи мақбараи Муҳаммад Башоро бори нахуст хонда ва тарҷума шуд. Ин аз чанд ҷиҳат муҳим аст. Аввал ин ки матни боқимондаи катибаи насхи пештоқ пурра хонда ва тарҷума шуд. Дуюм, аниқ карда шуд, ки матни катибаи насх ба таври комил бар хилофи навиштаи баъзе аз олимони пурра матни қуръонӣ нест. Сеюм, ошкор шуд, ки бар хилофи гуфтаи академик А. Мухторов Қавомиддин на меъмори бино, балки писари мутассадии бунёди пештоқ мебошад ва ин бино барои шодии рӯҳи Қавомиддин аз ҷониби падари ӯ, ки номаш дар

катиба зикр намешавад, сохта шудааст. Чаҳорум, аз матни катиба маълум шуд, ки мутасаддии бунёди пештоқ намояндаи машхур ва номвари тасаввуф буда, дар катиба нақутарин мавлоноӣ миллату дин номида мешавад. Панҷум, катибаи мазкур бе тасмия оғоз шудааст, ки ин барои ёдгориҳои исломӣ чандон хос нест. Шашум, чун бинои мазкур тибқи иттилои катибаи насх соли 743х.қ./1343м. бунёд шудааст, хулосаи олимони дигарро, ки қисми меҳробдори биноро ба асрҳои XI-XII мансуб медонанд, шубҳанок менамояд. Зеро дар ин катиба умуман сохтмони бино зикр шудааст, на бунёди пештоқ ба алоҳидагӣ. Як масъалаи муҳими дигари катибаҳои мақбараи мазкур ҳамин аст, ки ғайр аз катибаҳои рангии навиштаи ихлосмандон номи Муҳаммад Башоро дар ягон катибаи бино ва сангҳои қабр зикр нашудааст. Ин вазъ масъалаҳои нави илмиро ба миён меорад. Аммо нашри минбаъдаи натиҷаи таҳқиқи катибаҳои боқимонда барои ҳалли ин масъалаҳо мусоидат хоҳад намуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абу-Тахиръ-Ходжи. Самария [Текст] //Таджикий текст, приготовленный къ печати Н.И. Вевеловскимъ – С.Петербургъ, 1904. – 81 с.
2. Абулқосим Исҳоқ ибни Муҳаммад ибни Исмоил ибни Иброҳим ибни Зайд Ҳаким Самарқандӣ. Асаводу-л-аъзам [Текст] // Бо эҳтимоми А. Ҳабибӣ – Техрон, 1393 х.ш. – 250 с.
3. Абу Тахир Ходжа. Самария, описание древностей и мусульманских святынь Самарканда [Текст]. Перевод В.Л. Вяткина// Справочная книга Самаркандской области – Самарканд, Вып. VI, 1898 – С. 153-259.
4. Семёнов А.А. Материальные памятники арийской культуры [Текст] / А.А. Семёнов // Таджикистан - Ташкент, 1925 – С.113-150.
5. Челытко В. Мавзолей XIV в./Коммунист Таджикистана- 21 декабря 1937 г.
6. Хамидов Дж., Рахимов Н. Вклад В.Р. Челитко в краеведение Таджикистана [Текст] / Дж. Хамидов, Н. Рахимов //Актуальные проблемы гуманитарных наук- Москва-Худжанд, выпуск 3, 2005. – С. 49-57.
7. Якубовский А.Ю. Итоги работ согдийско-таджикской археологической экспедиции в 1946-1947 гг. Отчет Верхнезарафшанского отряда о работе 1946 г. [Текст] / А.Ю. Якубовский // МИА, №15, Москва-Ленинград, 1950 – С. 13-55.
8. Крачковская В.А. Эволюция куфического письма в Средней Азии [Текст] / В.А. Крачковская //Эпиграфика Востока-Москва-Ленинград, № III, 1949 – С. 3-27.
9. Бретаницкий Л.С. Об одном малоизвестном памятнике таджикского зодчества [Текст] // МИА- Москва-Ленинград, №66, 1958. – С. 225-357.
10. Воронина Л.С., Крюков К.С. Мавзолей Мухаммеда Башоро [Текст] / Л.С. Воронина // Древность и средневековые народов Средней Азии- Москва, 1978.
11. Егени А., Юсупов З. Источники дохода мусулманского духовенства в Средней Азии XIV-XX веков [Текст] /А. Егени, З. Юсупов // Вестник Таджикского госуниверситета – Душанбе, №2, 1990 – С. 69-82.
12. Мухторов А. Санг ҳам диле дорад [Матн] / А Мухторов. – Душанбе, 1999. – 90 с.
13. Камол Ҳ. Мазорҳои шимоли Тоҷикистон [Матн] / Ҳ. Камол. –Душанбе, 2004 – 194 с.
14. Юсефи Джаландан Мансур. Мазары Хорасана и Мавераннахра эпохи Темуридов: XIV-XV вв. [Текст] / Джаландар Мансур Юсефи // Кандидатская диссертация. – Душанбе, 2009. – 187 с.
15. Шарипов А. Ёдгориҳои эпиграфӣ – чузъи фарҳанги исломӣ [Текст] / А. Шарипов //Пажӯҳишҳо дар Осорхонаи миллӣ – Душанбе, №1, 2005 – С. 57-62.
16. Шамсиддин З., Начибулло С. Муҳаммади Башоро [Матн] / З. Шамсиддин, С. Начибулло. – Душанбе, 2007. – 56 с.
17. Шарифзода А. Катибаи насхи пештоқи мақбараи Муҳаммад Башоро [Матн] / А. Шарифзода //Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, №2, 2014. – С. 5-10.

ТАЪРИХИ ТАҲҚИҚИ КАТИБАҲОИ МАҚБАРАИ МУҲАММАД БАШОРО

Дар мақолаи мазкур таърихи таҳқиқи катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро инъикос шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар ин ёдгори навъҳои гуногуни катибаҳо бо хатти кӯфӣ, насх, сулс ва настаълиқ мавҷуд аст ва онҳо аҳамияти калони илмӣ доранд. Катибаҳои ин мақбара ва мазор ҳанӯз дар асри XIX диққати олимону ба худ ҷалб намуда буд. Дар замони шуравӣ В.А. Крачковская ва А. Мухторов ба таври номукамал ба катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро тавачҷуҳ намуданд. Аммо таҳқиқи комили катибаҳои ин мақбара ба аввали соли 2000 рост меояд. Дар ин давраи дар доираи экспедитсияҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон ин корро Шарифзода А. анҷом додааст. Дар натиҷа қисми зиёди катибаҳо хонда ва нусхабардорӣ мешаванд. Аз ҷумла, катибаи насхи пештоқи мақбара бори нахуст пурра хонда ва тарҷума мешавад. Ин ба равшан шудан моҳияти асосии катибаи насх мусоидат менамояд. Аз ҷумла, ошкор карда шуд, ки ин биноро яке аз мавлоноҳои машҳури асри XIV ба хоҳири писараш – Қавомуддин бунёд намудааст. То ин вақт Қавомуддинро меъмори бино медонистанд. Аммо ин хатой баъди таҳқиқи пурраи катиба ислоҳ шуд. Нашри минбаъдаи натиҷаи таҳқиқи катибаҳои боқимонда барои ҳалли дигар масъалаҳои илмӣ марбути ин ёдгории машҳур мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: мақбара, мазор, Муҳаммад Башоро, Қавомуддин, катибаҳо, кӯфӣ, насх, сулс, настаълиқ, катибаи пештоқ, соли 1343, А.А. Семёнов, А. Челитко, А.Ю. Якубовский, В.А. Крачковский, А.К. Шарифзода.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабзода Расул Шамсулло – унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш, мудири шуъбаи бостоншиносии музейи ҷумҳуриявии ба номи Рӯдакии ш. Панҷакенти ҶТ. Tel.: 907-59-55-05.

E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ НАДПИСЕЙ МАВЗОЛЕЯ МУХАММАДА БАШОРО

В данной статье отражена история исследования надписей мавзолея Мухаммада Башоро. Автор подчеркивает, что в этом памятнике присутствуют разные надписи как куфический, насх, сулс и насталик, которые имеют большое научное значение. Надписи этого мавзолея и мазара привлекли внимание учёных ещё в XIX веке. В советское время А. Крачковская и А. Мухторов обратили внимание на надписи мавзолея Мухаммада Башоро. Однако полное исследование надписей этого мавзолея относится к началу 2000 года. В рамках экспедиций Национального музея Таджикистана Шарифзода А. эстампировал, расшифровал и перевел все надписи данного памятника. В частности, впервые будет полностью прочитана и переведена надпись на фасаде мавзолея. Это помог прояснить основную суть надписи. В частности, выяснилось, что это здание было построено одним из знаменитых маулян XIV века ради своего сына – Кавамуддина. До этого времени Кавамуддина считали архитектором памятника. Однако эта ошибка была исправлена после полного исследования надписи. Дальнейшая публикация результатов исследования остальных надписей поможет решить и другие научные вопросы, связанные с этим знаменитым памятником.

Ключевые слова: мавзолей, мазар, Мухаммад Башоро, Кавамуддин, надписи, куфи, копия, сулс, насталик, надпись на портале, 1343 г., А.А. Семенов, А. Челытко, А.Ю. Якубовский, В.А. Крачковская, А.К. Шарифзода

Сведения об авторе: Раджабзода Расул Шамшулло – соискатель Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша, заведующий отделом археологии республиканского музея имени А. Рудаки г. Пенджикента. Tel.: 907-59-55-05.

E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

HISTORY OF INSCRIPTION RESEARCH MAUSOLEUM OF MUHAMMAD BASHORO

This article reflects the history of the study of the inscriptions of the mausoleum of Muhammad Bashoro. The author emphasizes that this monument contains various inscriptions such as Kufic, Naskh, Suls and Nastaliq, which are of great scientific significance. The inscriptions of this mausoleum and mazar attracted the attention of scientists back in the 19th century. In Soviet times, A. Krachkovskaya and A. Mukhtorov drew attention to the inscriptions of the mausoleum of Muhammad Bashoro. However, a complete study of the inscriptions of this mausoleum dates back to the beginning of 2000. As part of the expeditions of the National Museum of Tajikistan, A. Sharifzoda stamped, deciphered and translated all the inscriptions of this monument. In particular, for the first time the inscription on the façade of the mausoleum will be fully read and translated. This helped clarify the main point of the inscription. In particular, it turned out that this building was built by one of the famous maulans of the 14th century for the sake of his son, Kawamuddin. Until this time, Qawamuddin was considered the architect of the monument. However, this error was corrected after a full examination of the inscription. Further publication of the results of the study of the remaining inscriptions will help resolve other scientific issues related to this famous monument.

Key words: mausoleum, mazar, Muhammad Basharo, Kavomuddin, inscriptions, kufi, copy, suls, nasta'liq, inscription on the portal, 1343, A.A. Semenov, A. Chelytko, A.Yu. Yakubovsky, V.A. Krachkovskaya, A.K. Sharifzoda

Information about the author: Rajabzoda Rasul Shamshullo – applicant - Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish, head of the archeology department of the Republican Museum named after A. Rudaki in Penjekent. Tel.: 907-59-55-05. E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ МИРЗО МУҲАММАДҲАЙДАРИ КУРАГОНӢ ВА «ТАЪРИХИ РАШИДӢ»-И Ӯ

Назаров М.²

Таърихнигорӣ дар асрҳои 15-16-и Шибхқораи Ҳинд аз машуҳртарин корнамои мардуми он ҷо буда, муаррихону донишмандон ва ҳатто ҳукуматдорон низ ба он таваҷҷуҳи хос доштанд. Аз ин сабаб, як зумра асарҳои таърихӣ хурду калон навишта шудаанд, ки баъзеашон шуҳрати бештар ба худ касб кардаанд. Аз миёни онҳо асари «Таърихи рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадҳайдари Курагонӣ мебошад.

Мирзо Муҳаммадҳайдари Курагон, ки бо номи Муҳаммадҳайдари Дуғулот низ машҳур аст, соли 905х./1499 м. дар маҳаллаи Уротеппа, наздикии Тошканди имрӯза (ҳоло тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба дунё омадааст. Падараш Муҳаммадхусайни Курагон, ҳокими вилояти Шош ва модараш Хубнигорхонум – духтари яке аз подшоҳони муғулии Ҷағатойӣ ба номи Юнусхон буд [3, 4]. Мирзо Муҳаммадҳайдар даҳ сол дар Кашмир ҳукмронӣ кард. Дар охири рӯзори ҳукуматдорӣ дар Кашмир нобасомонию кашмакашиҳо аз ҷониби баъзе гурӯҳҳо сар зад, ки бар асари чунин ҳаводис ӯ дар синни 52-солагӣ, яъне соли 1551 аз олам даргузашт ва дар Мазори салотини шаҳри Сринагар ба хок супурда шуд [2, 4].

Аз асарҳои таърихӣ маълум аст, ки Шайбакхон роҳбари узбекон, ки дар як қисми минтақаи Осиёи Марказӣ (905-916х.) ҳукмронӣ мекард, бо падари Муҳаммадҳайдар – Муҳаммадхусайн хусумат дошт ва бо фармони ӯ падари Мирзо Муҳаммадҳайдарро куштанд. Ҳамчунин қасд доштанд, ки худӣ ӯро низ ба ҳалокат расонанд, вале дӯстони падараш Мирзоро ба Хуросон ва пас аз муддате ба Кобул назди Заҳируддин Муҳаммади Бобур – бунёнгузори силсилаи Бобуриёни Ҳинд бурданд. Мирзо Муҳаммадҳайдар то 13 – солагӣ (918х./1512м.) назди Бобур монд ва ҳамроҳи ӯ дар бархе аз муборизаҳо ширкат кард, пас аз он ба Султонсаид ибни Аҳмад пайваست ва то соли 939х./1532м. назди вай боқӣ монд. Пас аз марги Султонсаид, писари ӯ Абдурашид Султон дар Кошғар бар тахти салтанат нишаст ва бо Мирзо Ҳайдар ба хусумат пардохт. Мирзо Ҳайдар озими Бадахшон шуд, сипас ба Кобул ва аз он ҷо ба Лоҳур рафта, он ҷо мавриди истикболи Комрон Мирзо писари Бобур қарор гирифт. Мирзо Ҳайдар як сол дар Лоҳур монд, сипас барои кӯмак ба Ҳумоюн подшоҳ – бародари Комрон Мирзо, ки бо Шершоҳи Афғон дар ҳолати чанг буд, ба хидмати вай пайваст. Пас аз шикасти Ҳумоюн подшоҳ, Мирзо Ҳайдар ба Лоҳур баргашт ва бо кӯмаки бархе аз умаро ва ба фармони Комрон Мирзо ба Кашмир лашкар кашида, он ҷоро ба тасаллути худ даровард [2, 23].

Мирзо Муҳаммад илова бар фаъолиятҳои сиёсӣ сипоҳигарӣ, соҳиби ду асари таърихӣ адабӣ мебошад, ки бо забонҳои туркӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шудаанд. Аввалин асари вай манзумаи туркии «Ҷаҳоннома» ва дуюмин китоби «Таърихи Рашидӣ», ки ба забони форсии тоҷикӣ китобат шудааст, ба ҳисоб меравад. Ӯ асосан бо асари «Таърихи Рашидӣ»-и худ шуҳрат пайдо кардааст [6, 8].

«Таърихи Рашидӣ» тайи солҳои 948-953х. / 1542-1546м. дар шаҳри Кашмир навишта шуда, мавзӯи баҳси он зикри воқеаҳои марбут ба таърихи бозмондагони Чингиз мебошад [1, 254-255]. Дар назари аввал чунин мушоҳида мегардад, ки «Таърихи Рашидӣ» ҳамон китоби «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Хоҷа Рашидуддин Фазлуллоҳ Ҳамадонӣ бошад, вале бояд қайд кард, ки ин ду китоб аз ҳамдигар тафовут дошта, тақрибан 145 сол пештар, яъне соли 709х./1310м. ба риштаи таҳрир кашида шудааст. Метавон гуфт, ки «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммад идомаи таърихи Хоҷа Рашидуддини Фазлуллоҳ аст. Дар бораи Чингизхон (557-624х./1162-1227м.) ва фарзандони ӯ Ҷуҷӣ, Ҷағатой, Угтой ва

² Маҳмуд Назаров – унвонҷӯи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Тӯлӣ китобҳои зиёде навишта шуда, ки аз он ҷумла метавон ба «Ҷомеъ-ут-таворих» ишора кард. Ин асар дар шинохти таърихи Чингиз аҳаммияти хос дорад.

Дар бораи авлоди Ҷўҷӣ ва Ҷағатой, ки дар Қафқозу Осиёи Марказӣ ҳукумат карда, дар хизмати фарҳангу забони туркӣ саҳми муносиб гузоштаанд, ҳеҷ асаре навишта нашудааст. Бинобар ин, Мирзо Муҳаммад тасмим гирифт, ки таърихе дар мавриди идомаи хонадони Чингиз таълиф намояд ва бар худ зарур донист, ки асареро ба ёдгори бигузорад, то ояндагон аз сарнавишти наслҳои ки рӯ ба нобудӣ афтада истодааст, бохабар шаванд. Аз сӯйи дигар, он чӣ барои муаллифи китоб аҳаммият дошт, пазириши дини ислом аз сӯйи бозмондагони Муғул буд [2, 4-5].

Мавзӯ ва муҳтавои асари «Таърихи Рашидӣ»-ро метавон ба се давра табақабандӣ кард:

1. Ваҷҳи таърихӣ он ки аз замони Чингизхон, Амир Темур, Узбек, Қазок ва Шайх Суфӣ то ба Бобур, Афғон, Тибету Ҳинд сухан ба миён меоварад ва кӯмаки шӯёне ба пажӯҳишгарони таърих мерасонад.

2. Арзиши ҷуғрофиёӣ он, ки иттилооти бисёре дар бораи мамолики Тибет, Кошғар, Кашмир, Чин, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистону Осиёи Марказии имрӯза ба даст медиҳад.

3. Муаррифӣ ва зикри осору аҳволи бузургони адаб ва ирфони қарнҳои миёна, ҳамчун Абдурраҳмони Ҷомӣ, Навоӣ, Атоӣ, Бобур, Лутфӣ, Саккоқӣ ва дигар шоирону нависандагони ҳавзаи адабу ирфону фалсафа.

Аз ин ҷиҳат «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммад дар баробари арзиши бузургии таърихӣ доштан, дорои аҳаммияти адабӣ ва фарҳангӣ низ мебошад.

Қобили зикр аст, ки нусхаҳои хаттии «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадхайдар дар китобхонаву марказҳои мероси хаттии шахрҳои Лондон, Дехлӣ, Техрон, Тошканд, Туркия ва дигар кишварҳо нигоҳдорӣ шуда, борҳо таҳия ва тарҷума гардидааст.

Аз ҷумла, яке аз нусхаҳои комилтари он дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти №475 ҳифз ва нигоҳдорӣ мешавад.

Аз рӯйи рикобаҳои нусха маълум мегардад, ки матн он комил мебошад. Матн бо хатти настаълиқӣ зебо дар қоғазӣ шарқӣ китобат шуда, varaқҳои нусха гуногун буда, ранги зард, гулобӣ, норинҷӣ, сурх, қаҳваранг ва кабудро фаро мегирад. Атрофи матн бо ранги сурх чадвалкашӣ шуда, сарлавҳаҳо бо шангарф китобат ёфтаанд. Дар боби дуҷуми нусха varaқҳои 104а-104б қисмати картуши нотаом ва унвони боб наққошӣ шудааст. Нусха дорои колофон (варақи 357а) буда, дар он чунин ҷумлаҳо дарҷ ёфтаанд:

مستجاب شود و شده باشد اللهم ربنا آتنا في الدنيا حسنة و في الآخرة حسنة و قنا عذاب النار برحمتك يا ارحم الراحمين، قد تمت قد تم.

(Мустажоб шавад ва шуда бошад Аллоҳума рабано отино ғӣ-д-дунё ҳасаната ва ғӣ-л-охирати ҳасаната ва қино азоба-н-нор бираҳматика ё арҳама-р-роҳимин, қад таммат қад тамма.)

Нусха бо эҳтимоли зиёд дар асри XIX тармим шудааст. Аз тармими нусха бармеояд, ки барои пурра кардани асар varaқҳои аввали нусха аз варақи 1 то 20 ва дар охири нусха varaқҳои 336 то 343, инчунин ду варақи охир 356-357 баъдтар китобат шудаанд. Худи матн асли нусха аз варақи 21а оғоз мешавад. Қисми болоии varaқҳои 88, 324 то 326 афтадааст, баъзе varaқҳо аз сабаби рутубатнокӣ фарсуда шудаанд.

Котиби нусха маълум нест. Таърихи китобати нусха, аз рӯйи қоғаз ва хатти он, мутобиқ ба охири асри XVII ва аввали асри XVIII мебошад.

Нусха аз 357 варақ иборат буда (16-357а), андозаи varaқҳои нусха 15,5-23см, ва андозаи матн 9,5-17,5см, дар 17 сатрӣ ҷойгир аст.

Муқоваи нусха сохти Осиёи Марказӣ ва сабзранг аст. Дар болои муқова турунҷ, сартурунҷ ва занҷираҳо нақш ёфтаанд. Дар сартурунҷ номи сахҳоф – Ғуломхоча ва санаи 1253 сабт шудааст.

Қобили тазаккур аст, ки Мирзо Муҳаммад барои таълифи ин китоб аз манобеи мухталиф чун “Ҷомеъ-ут-таворих”-и Хоҷа Рашидуддини Фазлуллоҳ, «Таърихи

чаҳонкушо»-и Чувайнӣ, «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳ Муставфӣ, «Зафарнома»-и Шарафуддин Алиӣ Яздӣ ва ғайра истифода кардааст.

«Таърихи Рашидӣ» аз насри содаву равон иборат буда, ашъори зиёди шуарои классики форсу тоҷикро дарбар гирифта, аз ду дафтар иборат аст. Дафтари аввал аз вараки 1 то 103, ки таърихи хонони Муғулро аз Туғлуқ-Темур то ҳокими Кошғар Абдурашидхон ва амирони Дуғулот, ки дар Туркистони Шарқӣ ҳукмронӣ мекарданд ва тобеи хонҳои Муғулистон буданд, шомил аст [4, 85].

Дар ин китоб рӯйдодҳои таърихии Хуросон, Мовароуннаҳр, Туркистони Ғарбиву Шарқӣ, хони Бадахшон, Афғонистон, Кашмир, Ҳинди Шимолӣ ва ғайраҳо зикр ёфтаанд [5, 71-72].

«Таърихи Рашидӣ» инчунин доир ба ҷуғрофиёи таърихии Мовароуннаҳр, бахусус қисмати шарқии он ва дар бораи шахсиятҳои барҷастаи ҳаёти фарҳангии замони худ маълумот овардааст.

Дафтари аввали асар соли 953х./1546м. дар шаҳри Кашмир ба анҷом мерасад. Дафтари дуюми он пеш аз дафтари аввал, яъне соли 947-948х./1541-1542м. се чор сол пеш аз дафтари аввал ба охир расидааст.

Дар ин асар охири ҳокимони Чингизи Муғулистон ва ҳокимони Чингизи Кошғар аз замони Туғлуқ Темурхон ва ёддоштҳои муаллиф дар бораи шахсиятҳои таърихӣ ва рӯйдодҳои таърихӣ, ки ба он ҳамзамон ва шохид буд, баён гардидаанд.

Дар вараки 46-5а-и муқаддимаи ин нусха се сабаб барои номгузорӣ шудани он бо номи «Таърихи Рашидӣ» баён шудааст:

Аввал ин ки Туғлуқ Темурхон ба дасти Мавлоно Аршадуддин ислом овард.

Дуюм он ки дар замони ҳукумронии Туғлуқ Темурхони Муғул рушди тамом ёфтааст.

Савум он ки охири хони Муғул дар ин айём дар Кошғар Абулмузаффар Абдурашидхон буд [9, 46-5а].

Дафтари дуюм аз вараки 104-244а, ки дар он таърихи ҳокимони Кошғар ва ёддоштҳои нависанда дар бораи ҳаёти худ, рӯзгори падараш ва вазъи ҳукмронии ҳокимони туркзбони ҳамзамони муаллиф ва охири подшоҳони хонии Муғул маълумоти муфид изҳор меорад.

Бояд гуфт, ки асари мазкур аввалҳои асри XVIII ба забони туркӣ нусхабардорӣ гардида, баъдан соли 1884 ба таърифи Тарҷумаи Эдвард Денисон Росс ба забони англисӣ соли 1895 дар Лондон мунташир шуда [9], соли 1991 дар Дехлӣ ҷопи офестии он нашр гардид. Соли 1996 дар Тошкант бо забони русӣ тарҷума ва ҷоп шуд [8, 356].

Бо вучуди ин, то кунун фақат Аббосқули Ғаффорифард, ин асарро тасҳеҳ намуда, соли 1383х. / 1964 м. дар интишороти маркази пажӯҳишии «Мероси мактуб» тавониста ба ҷоп бирасонад [2]. Тасҳеҳи дигаре аз ин таърих мавҷуд аст, ки дар кишвари Қазоқистон анҷом шуда ва мусахҳеҳаш оқои Чаманӣ мебошад. Ин китоб соли 1398х. / 2020м. дар интишороти «Уғузхон»-и Техрон ҷоп гардида бар он Ислам Жеменей ва Бехрӯзбек Бобой муқаддимаи муфасссале изофа намуданд.

Дар заминаи ин китоб баъзе тадқиқоти илмӣ низ ба миён омадааст. Аз қабилӣ «Таҳлили сабкиносои «Таърихи Рашидӣ», ки бо ҳадафи баррасии сабки нигоиши Мирзоҳайдарӣ Дуғулот» тавассути доктор Бехрӯзбек Бобой анҷом гирифта, дар маҷаллаи илмӣ «Баҳори адаб» ба ҷоп расидааст. Бехрӯзбек Бобой бо истифода аз равиши илмӣ сабки китобро дар заминаҳои овойӣ, вояӣ, наҳвӣ, адабӣ ва идеологӣ баррасӣ кардааст.

Алиӣ Муҳаммадӣ дар пажӯҳише бо унвони «Зарурати бознигари «Таърихи Рашидӣ» зимни нақду тасҳеҳи асар ба арзишҳои таърихӣ, забонӣ ва адабии он» ишора карда, аҳамияти тасҳеҳи бознашри онро муҳим мешуморад. Ӯ ҷое таъкид мекунад, ки «дар нақде, ки мусахҳеҳ аз сабку нигоиши «Таърихи Рашидӣ» баён мекунад, ҷунонки бояд, моро бо матну шеваи нависанда ошно намесозад; масалан на шеваи сабки муаллиф баён

мешавад, на лаҳни вижа, ки аз вожагони махсуси нақди сабқшиносӣ аст» [1, 255]. Аз нукоти зикршуда бармеояд, ки пажӯҳишгар Мирзоҳайдари Дуғулотро фаротар аз як таърихнигор, ба унвони як адиби тавоно мешиносад. Ҳамин тавр, нависанда илова бар тавзеҳот тасҳеҳи «Таърихи Рашидӣ»-ро низ ғушзад мекунад, ки дар фаҳми дақиқтару беҳтари асар муфид аст.

Осори дигаре низ вучуд дорад, ки масъалаи мазкурро каму беш мавриди таҳқиқ қарор додаанд, ба монанди мақолаи «Тюркские версии “Таърих-и Рашиди” и их место в средневековой восточнотуркестанской историографии»-и Т. И. Султанов дар маҷаллаи «Источниковедение и историография» [8], «Баррасии забони адабӣ ва забони илмӣ ва таърихӣ дар «Таърихи Рашидӣ» ва таъйини шохисаҳои онҳо»-и Илҳом Тюркишванд Алии Муҳаммадӣ [5], «Баррасӣ ва нақди техникҳои ривойии Мирзо Ҳайдари Дуғулот дар «Таърихи Рашидӣ»-и Илҳом Тюркишванд Алии Муҳаммадӣ [4].

Бо назардошти таҳқиқоти зикршуда метавон гуфт, ки дар самти омӯзиши «Таърихи Рашидӣ» баъзе масъалаҳои дигари илмӣ, аз қабили таҳлили бадеӣ, нусхашиносӣ ва дигар ҷанбаҳои бадеии он мондааст, ки таҳқиқи ҷунин мавзӯҳо ҷанбаҳои муҳимми кашфношудаи таърихи Мирзо Муҳаммадҳайдарро мекушояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алии Муҳаммадӣ. Зарурати бознигари «Таърихи Рашидӣ»// Маҷаллаи илмӣ «Оинаи мерос», 1387, 253-272 с.
2. Бехрӯзбек Бобой. Таҳлили сабқшиносонаи «Таърихи Рашидӣ» асари «Мирзо Муҳаммадҳайдари Дуғулот» // Баҳори адаб, шумораи паёпайи 54, соли 1399, 1-22 с.
3. Захро Атоӣ. «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадҳайдари Дуғулот; биниш ва равиши таърихнигорӣ / Конференсияи илмӣ 2017.
4. Илҳом Тюркишванд, Алии Муҳаммадӣ. Баррасӣ ва нақди техникҳои ривойии Мирзоҳайдар Дуғулот дар «Таърихи Рашидӣ» // Таърихномаи Эрон баъд аз ислом, соли 14, шумораи 36, 1402 – 83-107 с.
5. Илҳом Тюркишванд, Алии Муҳаммадӣ. Баррасии забони адабӣ ва забони илмӣ ва таърихӣ дар «Таърихи Рашидӣ» ва таъйини шохисаҳои онҳо // Пажӯҳишҳои Эроншиносӣ, давраи 13, шумораи 4, 1402, 69-88 с.
6. Кітапханалық-ақпараттық орталық. Мұхаммед Хайдар Дулати –көрнекті мемлекет қайраткері, әйгілі тарихшы, ғалым, әдебиетші Тараз, 2018 – 64с.
7. Мирзо Муҳаммадҳайдар Дуғулот. «Таърихи Рашидӣ» / Бо тасҳеҳ ва таҳияи Аббосқули Ғаффорифард. – Техрон: Мероси мактуб, 1383. 859 с.
8. Султанов Т. И. Тюркские версии «Тарих-и Рашиди» и их место в средневековой восточнотуркестанской историографии / Источниковедение и историография, выпуск 9, 1997 – 357-383 с.
9. «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадҳайдар. Дастнависи таҳти рақами 475 маҳфуз дар Ғанҷинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
10. Mirza Muhammad Haidar Dughlat. of Tarikh-i-rashidi / the translation E. Denison Ross. – London, 1895. – P. 535

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ МИРЗО МУҲАММАДҲАЙДАРИ КУРАҒОНӢ ВА «ТАЪРИХИ РАШИДӢ»-И Ӣ

«Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадҳайдари Дуғулот (1499 – 1551м.) яке аз муҳимтарин таърихи давраи ҳукумати Темуриёни Ҳинд мебошад. «Таърихи Рашидӣ» аз ду дафтар иборат буда, мавзӯи баҳси он зикри воқеаҳои марбут ба таърихи бозмондагони Чингиз аст. Мақолаи мазкур ба ҳамин мавзӯ бахшида шуда, дар он мухтасари зиндагӣ ва фаъолияти Мирзо Муҳаммадҳайдар, сохту таркиб ва мундариҷаи асари ӯ, таҳқиқи нашр ва тавсифи

дастхатҳои он мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар мақола омадааст, ки китоби «Таърихи Рашидӣ» идомаи «Ҷомеу-т-таворих»-и Ҳоҷа Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ буда, аз нигоҳи таърихӣ онро такмил медиҳад.

Тавсифи нусха дар асоси дастхати №475, ки дар Ганчинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст, сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: Мирзо Мухаммадхайдар, таърих, «Таърихи Рашидӣ», бозмондагони чингизӣ, наср, забони форсии тоҷикӣ, нусхаҳои хаттии «Таърихи Рашидӣ», тавсиф.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Маҳмуд – унвонҷӯи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025. ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35

Тел: +992 908-28-88-95.

ВЗГЛЯД НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИРЗЫ МУХАММАДХАЙДАРА КУРАГОНА И ЕГО «ТОРИХ-И РАШИДИ»

«Торих-и Рашиди» (История Рашиди) Мирзы Мухаммадхайдари Дугулота (1499 – 1551) – одна из важнейших периодов истории правления индийских тимуридов. «Тарих-и Рашиди» состоит из двух книг, и предметом ее обсуждения являются упоминания о событиях, связанных с историей потомков Чингиза. Данная статья посвящена этой теме, в которой рассмотрены краткие сведения о жизни и деятельности Мирзы Мухаммадхайдара, структура и состав произведения, исследования и проза, а также описание его произведений. Как сказано в статье, «Тарих-и Рашиди» явилась продолжением «Джамеу-т-таварих» Ходжи Фазлулаха Хамадани, ее можно усовершенствовать с точки зрения ее истории.

Описание копии выполнено на основе рукописи № 475, хранящейся в Сокровищнице рукописей Центра письменного наследия при НАНТ.

Ключевые слова: Мирзо Мухаммад Хайдар, история, «Тарих-и Рашиди», потомки Чингисхана, проза, таджикско-персидский язык, рукопись «Тарих-и Рашиди», описание.

Сведения об авторе: Назаров Махмуд - соискатель Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: 734025. ш. Душанбе, Ш. Хусейнзода, 35.

Телефон: +992 908-28-88-95.

A LOOK AT THE ACTIVITY OF MIRZA MUHAMMADHAYDAR KURAGHONI AND HIS "RASHIDI HISTORY"

"Rashidi History" of Mirzo Muhammad Haidar Dughulat (1499 - 1551) is one of the most important histories of the Temurian period of India. "Rashidi History" consists of two books, and the subject of its discussion is the mention of events related to the history of Chinggis's remnants. This article is dedicated to this topic, in which a summary of the life and activities of Mirza Muhammad Haidar, the structure, composition and content of his work, research and publication and description of its manuscripts have been investigated and discussed. It is also stated in the article that "Rashidi History" is a continuation of "Jomeu-t-tavorikh" by Khoja Fazlullah Hamadani and improves it from a historical point of view.

The description of the copy was made based on manuscript №475, which is kept in the Manuscript Treasury of the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST.

Keywords: Mirzo Muhammad Haidar, history, "Rashidi History", remnants of Chinggis, prose, Tajik Persian language, manuscripts of "Rashidi History", description.

Information about the author: Nazarov Mahmud - third-year title seeker of the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: 734025, Dushanbe, Sh. Huseynzoda, 35

Phone: +992 908-28-88-95..

**САҲМИ АКАДЕМИК А.М. МУХТОРОВ
ДАР ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ НИЁГОН**
(Дар ҳошияи 100-солагии ромӯзи олим)

Мирзоев Н.М.³

Дар ҳар даври замон олимону донишмандон номбардори миллат буда, дар рушду пешрафти илм ва ҷомеа саҳми арзанда мегузоранд. Кору пайкори онҳо сазовори ситоиш ва арҷгузориш. Миллат бо онҳо камол меёбад ва онҳо ифтихори миллатанд. Академик Мухторов Аҳрор Мухторович аз зумраи чунин фарзонафарзандони миллат мебошад. Устод Мухторов А. М. донишманди мумтоз аст, ки дар қаламрави илми кишвар ва берун аз он маъруф ва нақши боризу барҷаста доранд. Эшон доктори илмҳои таърих, олими забардаст, катибашиноси маъруф, муҳаққиқи камназир, устоди мумтоз, инсони нексиришту фозил буд.

Академик Мухторов А. М. тамоми умри бобаракати худро дар роҳи илм сарф намуда, аз худ мероси ғании илмӣ боқӣ гузоштанд. Устод дар илми таърихнигории садаи бисти тоҷик кашфиётҳои бузурге анҷом доданд, ки ба илми тоҷик шуҳрати ҷаҳонӣ бахшид. Тадқиқотҳои академик Мухторов А. М. инқилобе буд дар илми таърихнигории тоҷик. Устод Мухторов А.М. бунёдгузори самти нав, самти катибашиносӣ дар илми тоҷик ба шумор меравад. Бо заҳматҳои сангин академик Мухторов А.М. садҳо сарчашмаҳои нодир, дастхатҳо, ёдгориҳои хаттӣ, адабӣ ва таърихӣ, сангнавиштаҳоро кашф ва умри ҷовидона бахшиданд. Воқеан устод ба катибаҳо ва сангпораҳо, ба истилоҳе “забони гӯё” доданд. Уфуқҳои пажӯҳишҳои устод хеле фароҳ ва домонадор, услуби тадқиқоташон бунёдӣ ва камназир аст.

Меҳри донишандӯзӣ дар қалби устод ҳанӯз ҳангоми таҳсил дар мактаби зодгоҳаш дар шаҳри бостонии Истаравшан маъво гирифта буд. Асрори таърихи куҳандиёр, муҳити илмию фарҳангии шаҳри бостонии Истаравшан чандин насли ин алмоспораи ватани азизро ба омӯзиши илму ҳунар, адабу фарҳанг, ташвиқ ва ҳидоят мекард. Ин диёр аз даврони куҳан бо ҳунари косибӣ, наққошӣ, зарбофӣ, бо ҳунаромандони чирадаст, бо адибону шоирон дар қаламравӣ Хуросону Мовароуннаҳр маълуму машҳур буд. Дар оғӯши меҳрпарвари ин пораи ватани азизамон адибони маъруф Дилшоди Барно, Абубакри Шиблӣ, Ҳасанхоҷаи Оҷиз, Муҳаммади Истаравшанӣ, шахсии Уротеппағӣ, Сухайлӣ Ҷавҳаризода, Саидалӣ Маъмур, олимони шинохта академикҳо Раҷаб Амонов, Ҳабибулло Саидмуродов, Улмас Мирсаидов, Пӯлод Бобоҷонов, Далер Почоҷонов, Маҳкам Маҳмудов ва дигарон ба камол расиданд. Ин шахсиятҳо номбардор ва ифтихори миллатанд.

Баъди хатми мактаб барои идомаи таҳсил ӯ ба Донишқадаи омӯзгорӣ шаҳри Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) дохил гардид. Аммо таҳсил дар Донишқадаи омӯзгорӣ ба ӯ муяссар нагардид, зеро Ҷанги Бузурги Ватани оғоз ёфт ва ӯ дар қатори дахҳо ҳазор ҷавонони ватанпараст ба ҷимояи ватан сафарбар гардид. Дар солҳои ҷанги бузурги ватанӣ дар набардҳои шадид дар Полша, Чехия, Германия иштирок ва корнамои нишон дода, бо ордени “Ҷанги ватанӣ” дараҷаи ду, медалҳои “Барои шӯҷоат”, “Барои ғалаба бар Германия”, “Барои озодии Прага” мукофотонида шудааст. Баъди адои хизмати ҳарбӣ ва бозгашт ба ватан таҳсилро дар Донишқадаи омӯзгорӣ идома дода, соли 1951 онро бомуваффақият хатм менамояд. Соли 1951 то 1954 дар аспирантура ва кафедраи таърихи ватании Донишгоҳи омӯзгорӣ таҳсил ва фаъолият намуда, соли 1954 фаъолияти

³ Мирзоев Н.Н. – доктори илми таърих, профессори ДМТ.

меҳнатиро дар шуъбаи таърихи асрҳои миёнаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз карда, дар вазифаҳои ходими илмӣ, ходими калони илмӣ, сарҳодими илмӣ, мудири шуъбаи таърихи асрҳои миёна, директори Институт, фаъолияти босамар намуд. Истеъдоду қобилияти зеҳнӣ ва дилбастагии устод А.М. Мухторовро ба илм ба назар гирифта олими намоён, директори Институт академик Семёнов А.А. ӯро ба ҷодаи илм ҳидоят намуда, ба сифати мавзуи илмӣ “Очеркҳои таърихи Уротеппа дар нимаи дуҷуми қарни XIX”-ро тавсия намуд. Рисолаи илмиро дар ин мавзӯ соли 1956 бомуваффақият дифоъ намуд ва сазовори унвони номзади илмӣ таърих гардид. Вижагиҳои тадқиқоти устод дар он буд, ки аввалан он мавзӯ то ба ҳол омӯхтанашуда, сониян, бештар тадқиқот ва баррасиҳои устод бар асоси мадорик ва санадҳои бойгонӣ, дастхатҳо ва сарчашмаҳои нодир сурат мегирифт. Дар заминаи сарчашмаҳо ва дастхатҳои нодир устод Мухторов А. таърихи мукамали Истаравшани бостониро таълиф намуд, ки дар шакли китобҳои “Таърихи Уротеппа аз охири асри XV то ибтидои асри XX” (М., 1998), “Маводҳо оид ба таърихи Уротеппа, маҷмуаи санадҳои асрҳои (XVII-XIX)” М., 1963, “Мақоми ҷаҳонии Уструшаниҳо: асрҳои IX-X”, Душанбе 2002, “Ҳокимони Уротеппа”, Душанбе, 2006, “Гузариҳои Уротеппа”, Душанбе 2006 ва ғайра ба нашр расиданд. Дар ин асарҳо устод Мухторов А. таърихи ин шаҳри бостонӣ, ҳунари мардумӣ, ашъор ва шарҳи ҳоли адибон, ҳофизон, мутрибон, хаттотон, ҳокимон ва шарҳи гузариҳои Истаравшанро ба қалам додааст. Дар асоси сарчашмаҳо устод муайян намуд, ки дар нимаи дуҷуми асри XVIII дар Осиёи Миёна ғайр аз хонигариҳои Хива, Хуқанд ва Бухоро, Уротеппа чун воҳиди маъмурӣ низ арзи ҳастӣ менамуд. Бо ҳамин услуб устод Мухторов А.М. алмоспораҳои дигари ватан – Ҳисори шодмон, Суғду Зарафшон, Хатлону Балҷувон, ҳамчунин Бухорою Балхро бар мабной катибаҳо ва дастхатҳои таърихӣ ба қалам доданд. Нахуст дар илми таърихнигории тоҷик катибашиносиро соҳаи афзалиятноки нигориш ва тадқиқи асрори гузашта муқаррар менамояд. Дастнавиштаҳои шоираҳо Дилшоди Барно, Анбаротун, катибаҳои Заҳируддин Муҳаммад Бобур ва ғайраро дар кӯҳистони болооби Зарафшон дарёфт намуда, навиштаҷоти онҳоро шарҳу тафсир дода, ба алоқамандони осори ниёгон ва хонандагон пешниҳод кардааст. Катибаҳои ёфтшуда ба қалами асосгузори империяи Темуриёни ҳинд Заҳируддин Муҳаммад Бобур тааллуқ дошт, ки арзиши таърихӣ он бебаҳо буд. Аз ин бозёфти таърихӣ бо воситаҳои ахбори оммавӣ дар 35 кишвари дунё маълумотҳо ба нашр расонид.

Саҳми академик Мухторов А.М. дар таҳия ва наشري сарчашмаҳои таърихӣ: “Таърихи Бухоро”-и Наршахӣ, “Ҳудуд-ал-олам”, “Мунтахаб-ат-таборих”-и Муҳаммад Ҳакимхон, “Зафарномаи Хусравӣ”, “Таърихи Муҳочирон”-и шоира Дилшод хеле калон аст. Бо заҳматҳои пайгириҳои устод А.М. Мухторов зиндагиномаи шоира Дилшоди Барно, шогирди ӯ Анбаротун, Муҳаммад Ҳакимхон, Саид Ҳасанхоҷа Оҷиз ва дигарон бозтоб карда шуданд. Аз рӯи тадқиқотҳои устод маълумотҳои нодир оид ба лаҳзаҳои зиндагии шоирон Абдуллаҳомони Ҷомӣ, Нақибхон Туғрал, Мавлоно Аҳмади Хучандӣ, Мирзо Сиддиқи Фано равшан гардиданд.

Устод борҳо ба Афғонистон ва Ҳиндустон сафарҳои илмӣ анҷом дода, дурдонаҳои маданияти тоҷикро дар ганҷинаҳои ин кишварҳо ҷамъоварӣ намудааст.

Соли 1972 устод бо мақсади омӯзиши ганҷинаҳои хаттӣ ба Афғонистон сафар намуда, аз осорхонаҳои шаҳрҳои Кобул, Мазори Шариф, Ҳирот, Балх, Ғазна, Қандаҳор дидан мекунад. Натиҷаҳои сафари илмӣ худро ба ин ҳамсоиякишвар дар шакли китобе ба номи “Аз пайи таърихи куҳан” ба ҷоп расонида, дар он маълумотҳои нодир оид ба осори безаволи Ҳофизи Шерозӣ, минётурҳои Бехзод, дастхатҳои “Таърихномаи Ҳирот”, “Рисола дар бораи мазорати Балх” ва ғайра аз осорхонаҳо дастрас ва ба хонандагон муаррифӣ карда шуданд.

Асарҳои устод Мухторов А. “Позднесредневековый Балх” (Душанбе 1980), “Балх дар марҳилаҳои охири қуруни вусто” (Кобул 1985) дар заминаи санадҳои нодири таърихӣ эҷод гардида, саҳифаҳои норавшани таърихи асримиёнагии Балхи бостонро бозтоб намуд.

Соли 1985 академик А. Мухторов бори дувум бо даъвати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Афғонистон ба Кобул сафар карда, таърихи бисёрчилдаи Афғонистонро таҳия кард.

Соли 1982 устод ба Ҳиндустон сафари илмӣ анҷом дод. “Мақсади сафар омӯхтани сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ роҷеъ ба таърих ва таърихи маданияти халқи тоҷик дар ганчинаҳои қаламрави ин мамлакат буд” [7,15], – менависанд академик Мухторов А.М.

Ҳангоми сафар ба устод муяссар гардид, ки дар китобхона ва осорхонаҳои ин кишвар бо осори хатии адибони устод Абуабдуллоҳи Рудакӣ, Камоли Хучандӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Асадулло Ғолиб ва дигарон шинос шуда, феҳристи онҳоро таҳия намояд. Аз маълумотҳои устод бармеояд, ки дар осорхонаи вилояти Ҳайдаробод 8915 адад китобҳои қаламӣ ба забони форсӣ ва 6337 адад ба забони арабӣ маҳфуз аст. Пажӯҳишҳои илмӣ худро дар шакли китобе бо номи “Дурдонаҳои маданияти тоҷик дар Ҳиндустон” таълиф ва соли 1984 ба чоп расонид.

Чустуҷӯҳои худро дар бобати кашфу тафсири катибаҳо ҷамъбаст ва дар шакли рисолаи илмӣ соли 1972 дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои СССР ш. Москва бомуваффақият дифоъ намуда, сазовори унвони доктори илмҳои таърих гардиданд. Соли 1978 узви вобаста ва соли 1991 академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуд. Соли 1987 академик Мухторов А. ба унвони фахрии Ходими хизматнишондодаи илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мушараф ва соли 1999 сазовори ордени “Шараф” мегардад.

Ситоиш ва арҷгузориҳои шахсиятҳои бузург, адибону олимони ба мисли Садриддин Айний, Бобоҷон Ғафуров, Ибодулло Нарзикулов, А. Семёнов ва дигарон дар осори устод Мухторов А.М. мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Махсусан, устод Мухторов А.М. ба аллома Бобоҷон Ғафуров эҳтироми зиёд дошт. Робитаи миёни онҳо хеле дӯстона буд. Академик Бобоҷон Ғафуров низ ба Мухторов А.М. меҳру эҳтироми хоса дошт. Аз рӯи ҳамин меҳру садоқат академик Б. Ғафуров таҳрири тарҷумаи шоҳасари худ “Тоҷикон”-ро ба устод Мухторов А.М. супорида буд ва устод бо як маҳорати баланд ин шоҳасарро ба забони тоҷикӣ таҳрир ва ба чоп омода сохт. Соли 1983 академик Мухторов А.М. дар ситоиши аллома Б. Ғафуров асареро бо номи “Академик Бобоҷон Ғафуров” бо ҳаммуаллифии Ш. Шарифов таълиф ва нашр намуданд, ки дар он саҳми бузурги академик Б. Ғафуров дар инкишофи илму маорифи Тоҷикистон возеҳ баён гардидааст.

Устод Мухторов А.М. дар таълифи китобҳои дарсӣ аз фанни “Таърихи халқи тоҷик” барои макотиби миёна ва олӣ саҳмгузор аст. Ӯ дар ҳаммуаллифии бо Б.А. Литвинский, А. Казачковский, Ю. Обидов соли 1959 китоби дарсии “Таърихи халқи тоҷик”-ро барои синфҳои 9 - 11 ва соли 1963 барои синфҳои 7 - 8 таҳия ва мурратаб намуданд. Бо ташаббуси устод соли 1987 “Хрестоматияи таърихи халқи тоҷик” нашр гардид. Академик Мухторов А. бо ҳаммуаллифии А. Ёғанӣ муаллифи аввалин луғатӣ тоҷикӣ -русӣ оид ба таърих мебошад, ки соли 1974 нашр гардидааст. Солҳои зиёд академик А. Мухторов дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз фанҳои катибашиносии Шарқ ва таърихи асримиёнагии Осиёи Миёна дарс мегуфт. Дарсҳои устод хеле шавқангез, ҷаззоб ва хотирмон буданд. Чандин сол раисии комиссияи имтиҳони давлатиро дар факултаҳои таърихи донишқадаҳои олии ҷумҳурӣ ба зимма дошт. Устод садҳо шогирдонро тарбия намуда, ба шоҳроҳи илм ҳидоят кардааст ва ба банда ҳам саодати бузурге насиб гардид, ки борҳо аз суханрониҳо, суҳбатҳо, машваратҳои устоди гиромӣ Мухторов Аҳрор Мухторович баҳравар гардида, як ҷаҳон маънӣ бардоштаам.

Академик Мухторов А.М. донишманди хеле пуркор ва сермаҳсул буд. Ба қалами устод беш аз 70 китоб, 500 мақолаҳо дар мавзӯҳои мухталифи таърихӣ таълиф гардида, дар нашрияҳои гуногуни илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ ба чоп расидаанд. Устод доир ба

таърихи Истаравшан 20 китоб, оид ба таърихи Ҳисор 5 китоб таълиф намудааст. Бо талошҳои устод беш аз ҳафт ҳазор санадҳои таърихӣ, зиёда аз духазору панҷсад катибаҳои мутааллиқ ба асрҳои XI-XIX гирд оварда шуданд, ки имрӯз дар осорхонаи институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маҳфузанд.

Академик Мухторов А.М. олими сатҳи ҷаҳонӣ буд. Асарҳо ва тадқиқотҳои илмии устод дар дохил ва хориҷи кишвар, дар марказҳои бузурги ховаршиносии Шарқу Ғарб маълуму машҳуранд. Олимони намоёни хориҷӣ арзиши баланди асарҳои устодро борҳо зикр намуда, ба онҳо баҳои баланд додаанд. Аз ҷумла, шарқшиноси намоёни чех Иржи Бечка ба асарҳои академик чунин баҳо додааст: “Мухторов А.М. мутахассиси дараҷаи олӣ аст, ки асарҳои ӯ ба таърих ва фарҳанги халқҳои Осиёи Марказӣ равшанӣ меандозад”. Академики Академияи илмҳои Туркменистон, профессор М. Е. Массон, доктори илми таърих, мудирӣ шуъбаи Эрмидажи давлатии Федератсияи Россия В. Д. Луконин ба осори илмии А.М. Мухторов баҳои баланд додаанд. Профессор В.Д. Луконин дар ситиши устод чунин менигорад: “Асарҳои А. Мухторов илми археографияи тоҷикро дар Осиёи Марказӣ ба мақоми аввал баровард”.

Академик Мухторов А.М. дар чандин ҷамъишҳо, конференсияҳои байналхалқӣ чун намоёндаи илми тоҷик иштирок ва суханронӣ намудааст. Вай соли 1957 дар конференсияи шарқшиносони Иттиҳоди Шуравӣ дар шаҳри Тошканд, соли 1960 дар конгресси XV-уми байналхалқии шарқшиносон дар шаҳри Москва, дар мавзӯи “Катибаҳои Бобур дар болооби Зарафшон” иштирок ва суханронӣ намуд, ки таваҷҷуҳи зиёди иштирокчиёни конференсияро ба миён овард. Маърузаи устод дар шакли рисола ба забонҳои русӣ ва англисӣ chop гардид. Соли 1964 дар конгресси XXVI-уми байналхалқӣ дар шаҳри Дехлӣ ва дахҳо конференсияю ва симпозиумҳои байналмиллалӣ бо маърузаҳо баромад намудааст. Ҳар суханрониҳои устод, ки фарогири бозёфтҳо ва дастовардҳои нави илмӣ буд, мавриди истиқболи гарми иштирокчиёни ҷамъишҳои илмӣ қарор мегирифт. Ҳар баромадаш дар конференсияҳо сухани тозае буд дар ифшои саҳифаҳои торики таърих.

Мақола ва асарҳои академик Мухторов А.М. дар нашрияҳои Россия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон, ИМА, Англия, Германия, Чехия, Полша, Италия, Венгрия, Исроил ва дигар кишварҳо нашр гардидаанд, ки ин аз эътибори баланди олими тоҷик гувоҳӣ медиҳад.

Академик Мухторов Аҳрор шуҳрати ҷаҳонӣ дошт. Дар доираҳои илмии Шарқу Ғарб ба устод ва осори илмиашон арҷ гузошта, устодро пайваста ба ҷамаи чорабиниҳои илмӣ даъват менамуданд. Шоҳиди ин гуфтор он аст, ки устод Мухторов Аҳрор узви чандин ҷамъиятҳои илмии байналмиллалӣ, аз ҷумла узви асосиатсияи байналмилалӣ корпуси дастхатҳои Лондон, узви ҷамъияти эроншиносии Аврупо дар Германия, узви ҷамъияти эроншиносӣ дар Техрон, узви фаҳрии коллеҷи Зардуштияи Ҳиндустон интихоб шуда буд. Соли 1994 Пажӯҳишгоҳи Ҳолноманависии ИМА Мухторов Аҳрорро ба феҳристи панҷсад шахсиятҳои маъруфи ҷаҳон дохил намудааст. Соли 1995 ҳамин Институт А. Мухторовро ба унвони фаҳрии “Одами соли 1995” пешниҳод кард, ки мояи ифтихори мо ҷамъатанон аст. Ҷамаи ин аз шуҳрати ҷаҳонии академик Мухторов Аҳрор башорат меод. Дар баробари қорҳои илмӣ устод ҷамъиятчиӣ фаъол буда, узви чандин комиссияҳои ҳукуматӣ ва ҷамъиятӣ, аз ҷумла раиси ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо Ҳиндустон буд.

Соли 1999 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1100-солагии давлати Сомониён ва соли 2003 2500-солагии шаҳри Истаравшан бо тантана таҷлил гардид. Дар баргузор гардидани ин санаҳои таърихӣ саҳми академик Мухторов А.М. хеле калон аст. Бахшида ба ин санаҳои таърихӣ устод як силсила асарҳои арзишманд эҷод ва нашр кардааст.

Академик Мухторов Аҳрор Мухторович фидоии илм буда, аз худ мероси бою рангин барои наслҳои оянда боқӣ гузоштааст. Барои хизматҳои бузургаш устод сазовори чандин ордену медалҳо ва ифтихорномаҳо гардида буд, вале беҳтарин мукофот ин меҳру муҳаббат ва эҳтирому эътиқоди бепоёни шогирдон, дӯстон, хонандагон ва ихлосмандонаш аст, ки хотираи устодро абадан пос медоранд. Кор ва пайкори устод ҷовидонист.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Мухторов А.М. Шӯриши Восеъ / А.М. Мухторов. – Душанбе, 1888.
2. Мухторов А.М. Амирон ва вазирони Сомонӣ / А.М. Мухторов. – Душанбе, 1997.
3. Мухторов А.М. Санг ҳам диле дорад / А.М. Мухторов. – Душанбе, 1990.
4. Мухтаров А.М. Позднесредневековый Балх / А.М. Мухторов. Душанбе, 1980.
5. Мухторов А.М. Балх дар марҳилаи охири қуруни вусто А.М. Мухторов. – Кабул, 1985.
6. Мухторов А.М. Авроқи рангини таърих / А.М. Мухторов. – Душанбе, 2007
7. Мухтаров А.М. Дурдонаҳои маданияти тоҷик дар Ҳиндустон / А.М. Мухторов. – Душанбе, 1984.

САҲМИ АКАДЕМИК МУХТОРОВ А.М. ДАР ОМЌЗИШИ ТАЪРИХИ НИЁГОН

Дар мақола омада, ки доктори илмҳои таърих, академик Мухторов Аҳрор Мухторович аз зумраи олимони маъруфи садаи ХХ тоҷик буда, дар таҳқиқи саҳифаҳои ноаёни таърихи ниёгон нақши бузурге гузоштаанд. Бо заҳматҳои сангин академик Мухторов А.М. садҳо сарчашмаҳои нодир, дастхатҳо, ёдгориҳои хаттӣ ва таърихиро кашф ва умри ҷовидона бахшидааст. Дар заминаи сарчашмаҳо ва дастхатҳои нодир устод Мухторов А.М. таърихи мукаммали Истаравшан, Хатлону Балҷувон, Бухорову Балхро ба риштаи таҳқиқ кашида буд, ки арзиши баланди илмӣ доранд. Ба қалами устод беш аз 70 китоб, 500 мақолаҳои илмӣ таълиф ва нашр гардидаанд. Бо талошҳои устод беш аз 7000 санадҳои таърихӣ, 2500 катибаҳои мутаалиқ ба асарҳои Х1-Х1Х гирд оварда шуданд, ки имрӯз дар осорхонаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ маҳфузанд.

Академик Мухторов А.М. олими сатҳи ҷаҳонӣ буда, дар чандин конференсия ва симпозиумҳои байналмилалӣ иштирок ва суханронӣ намудааст.

Калидвожаҳо: академик, илм, миллат, олим, кишвар, таърих, муҳаққиқ, сарчашма, дастхатҳо, муаррих, номвар.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Ниёз Мирзобадалович

д.и.т, профессори ДМТ. Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: +992 919160026 E-mail: nmmirzoev@mail.ru

ВКЛАД АКАДЕМИКА МУХТАРОВА А.М. В ИЗУЧЕНИИ ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Доктор исторических наук, академик Мухтаров Ахрор Мухтарович, является одним из известных таджикских ученых 20 века, внесший большой вклад в исследовании истории таджикского народа. Упорным трудом академик Мухтаров А.М. открыл сотни редких источников, рукописей, письменных и исторических памятников и подарил им вечную жизнь. Академик Мухтаров А.М. на основе редких источников и рукописей восстановил полную историю Истаравшана, Гисара, Согда, Хатлона, Балджувана, Бухары и Балха, представляющую большую научную ценность.

Академик Мухтаров А.М. написал и опубликовал более 70 книг, 500 научных статей, им было собрано более 7000 исторических документов, 2500 надписей, относящихся к XI-XIX векам, которые сейчас хранятся в музее Института истории, археологии и этнографии НАНТ.

Академик Мухтаров А. М.— ученый мирового уровня, участвовал и выступал с докладами на ряде международных конференций и симпозиумов.

Ключевые слова: академик, наука, учёный, нация, страна, история, исследователь, источник, рукописи, историк.

Информация об авторе: Мирзоев Ниёз Мирзобадалович д.и.н., профессор ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: +992 919160026 Email: nmmirzoev@mail.ru

SHINING STAR OF TAJIK SCIENCE MUKHTAROV A.M.

Doctor of Historical Sciences, Academician Mukhtorov Akhror Mukhtorovich, one of the famous Tajik scientists of the 20th century, who played a big role in the study of invisible pages of the history of our region. Through hard work, Academician Mukhtorov A.M. discovered hundreds of rare sources, manuscripts, written and historical monuments and gave them eternal life. Ustod Mukhtorov A.M., based on rare sources and manuscripts, researched the complete history of Istaravshan, Gisar, Sogd, Khatlon, Baljuvan, Bukhara and Balkh, which is of high scientific value.

Academician Mukhtorov A.M. More than 70 books and 500 scientific articles have been written and published. Through the efforts of the teacher, more than 7,000 historical documents, 2,500 inscriptions dating back to the 11th-19th centuries were collected, which are now stored in the museum of the Institute of History, Archeology and Ethnology AMIT.

Academician M. A. Mukhtorov is a world-class scientist, participated and made presentations at a number of international conferences and symposiums.

Key words: academician, science, scientist, nation, country, history, researcher, source, manuscripts, historian.

Author information: Mirzoev Niyaz Mirzobadalovich Doctor of Medical Sciences, Professor TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Phone:** +992 919160026 **Email:** nmmirzoev@mail.ru

ЗАБОНШИНОСӢ

ТДУ: 491.550+891.500.09

ҶОЙГОҲИ “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ДАР ПОКИЗАГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Қосимов О.Ҳ.⁴

Ҷанбаи муҳимтарини фалсафа ва фарҳанги нигориши “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ пеш аз ҳама дар ҳифозат ва нигоҳдошти асолату шукӯҳу шаҳомати забони тоҷикии форсӣ аст. “Шоҳнома” қомуси зиндаи унсури асосии забону фарҳанги мост.

Дар асари бунёдии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон “Забони миллат - ҳастии миллат” мақоми Абулқосим Фирдавсӣ чунин муайян гардидааст: “Ба назар чунин мерасад, ки Фирдавсӣ бо таълифи “Шоҳнома” ва ёдкарди гузаштаи пурифтихори пешиниёни худ меҳост давлати рӯ ба заволи овардаи Сомониёнро дубора барқарор ва руҳи шуҷоату диловарию ватанхоҳиро дар ин марзу бум дигарбор бедор намояд:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем”.
[2, 288]

Устод С.Айнӣ бо истинод ба сарчашмаҳои классикӣ яке аз заминаҳои таълифи “Шоҳнома” –ро чунин зикр кардааст: “Хулоса, пас аз истилои араб забони расмӣ забони арабӣ шуд. Асилзодагони ба дарбори араб наздикшудаи Эрон ҳам бо забони арабӣ ҳарф мезаданд, қабулкунандагони дини ислом фарзандҳояшонро дар мактаби исломӣ ба забони арабӣ меҳонданд. Бинобар ин, дар пушти дувум забон ва адабиёти форсӣ гӯё аз миён бардошта шуд. Ҳатто номҳо ҳам шакли арабиро гирифтанд. Фирдавсӣ ин ҳолро дар аввали достони ҳучуми араб ба Эрон аз забони Рустам бо ин байт ифода мекунад:

Чу бо тахт минбар баробар шавад,
Ҳама ном Бубакру Умар шавад.

Ба ҳамин тариқ то дусад, дусаду панҷоҳ соли истилои араб дар дохили Эрон аз адабиёти он гӯё асаре набуд. Инак, дар ҳамин вақт Саффорӣ, ки дар Хуросон аз соли 253 то соли 268 ҳукумат рондаанд, барои зинда кардани забони Эрон ва ҷамъ намудани асарҳои қуҳнаи он кӯшиш карданд. Ин кӯшишро Сомониён, ки дар Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳукумат рондаанд, мукамалтар ва самарадортар намудаанд” [1, 113].

Аз оғоз то ба анҷоми “Шоҳнома” - ин шоҳасари таърихӣ дар ҳар як бахшу қисматҳои он фасоҳату балоғати забони тоҷикӣ аз забони гуяндаи он эҳсос мегардад. Ин бузургӣ ва бузургвории шахсияти ҳуди Фирдавсӣ, ки дар замони ҳукмронии забони арабӣ дар илму фарҳанги он замон ҳамосаи беназири миллиро бо забони порсӣ эҷод кард. Шигифт ҳам ин аст, ки тамоми калимаҳои дар “Шоҳнома” истифодашуда дар таркиби луғавии забони имрӯзаи тоҷикӣ мавҷуданд. Яъне, Фирдавсӣ фарде аз табори ориёӣ, бо ҷаҳонфаҳмӣ ва ҷаҳоншиносии ориёӣ, бо ғуруру ифтихори ориёӣ зиндагиро қору эҷод намудааст ва ба арзишҳои бунёдии ин фарҳанги зиндагибахшу зиндагисоз арҷу эҳтиром гузоштааст.

⁴ Қосимов Олимҷон Ҳабибович, – доктори илми филология, профессор

Дар радифи дигар осори илмиву адабиву таърихӣ “Шоҳнома” бо олами нотакрори вожаҳои худ барои танзиму такмили истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз он ҷумла, истилоҳоти илмӣ ва вожаҳои соҳавӣ саҳми арзишманде гузошта метавонад.

Таҳқиқи вожаву вожасозӣ ва вожашиносии ин шоҳасар ба ҳифзи сарвати маънавии миллати мо, ва бо ин роҳ, ба барқарор сохтани тавону нерӯи забони тоҷикӣ ва вожаҳои асили он мусоидат хоҳад кард.

Сазовори ёдоварист, ки мо дар ворид сохтану барқарор кардани истилоҳоти илмӣ нақши забони давраи қадиму классикро чандон эътироф намекунем ва аз захираи арзишманди он ба андозаи зарурӣ огоҳ нестем. Тадқиқоти анҷомёфтаи олимони машҳури тоҷик аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳанӯз дар забонҳои давраи бостони эронӣ истилоҳоти сершумор дар соҳаҳои мухталифи илм, аз он ҷумла, зистшиносӣ, растанишиносӣ, тиб, ситорашиносӣ, ҷуғрофиё, фалсафаву сиёсат ва риёзиву маъданшиносӣ мавриди истифода қарор доштанд [3], ки дорои арзиши баланди илмӣ мебошанд. Қисми зиёди онҳо имрӯз ҳам дар забони давлатӣ мақоми хешро пайдо ва ё истилоҳоти нохушоҳангу ноҷӯрро иваз карда метавонанд.

Вожаҳои “Шоҳнома” метавонанд ҳамчун захираи номаҳдуди номҳову истилоҳот барои ашёву мафҳумҳои наwpайдо хизмат кунанд. Ва дар ин на танҳо калимаву вожаҳои тайёр ба сифати ному истилоҳот, балки қолиб ва шеваи бунёди калимаҳо низ бо асолати хушоҳангии худ ҳамчун ганҷинаи тавоноии суҳан бояд пазируфта шаванд.

Ба назари мо, яке аз падидаҳои намоёнгари густурдагии андешаи Фирдавсӣ ва фароҳии мазмуни “Шоҳнома” истифодаи вожаҳо ба маъниҳои маҷозӣ ва вазифаҳои иловагӣ дар мавридҳои гуногун ва маросими мухталиф мебошад.

Аз он ҷумла, дар “Шоҳнома” ҷанбаи фарҳангиву забонӣ, ё ба истилоҳ, лингвокултурологии калимаҳо хеле қолиб аст ва аз бузургиву шаҳомати ин шоҳасар ва вусъати хираду андешаи муаллифи он шаҳодат медиҳад. Дар ин маврид метавон корбурди номи ҷонварону мавҷудотро ба сифати номи Бурҷҳову Галаситораҳо, дар маросими шикор, базму азo, саҳнаҳои ҷангу фароғат ва ғ. ёдовар шуд.

Дар “Шоҳнома” ба сифати истилоҳоти нучум аз он ҷумла номҳои зерини ҳайвонот – Гов, Наҳанг, Моҳӣ, Шер, Аждаҳо, Мор, Мӯр, Зоғ, Каргас, Харчанг ба кор рафтаанд, ва қолиб он нукта аст, ки гунаҳои арабии онҳо ба монанди Хут, Асад, Саратон, Ғуроб дар забони ин шоҳасар дучор намешаванд.

Истилоҳи Бурҷи Гов барои ифодаи истилоҳи русии “Созвездие Телец” (Taurus), Бурҷи Бара мутаносибан барои ифодаи истилоҳи “Созвездие Овен” (Aries) ба кор рафтааст:

Чу Хуршед барзад сар аз Бурҷи Гов,
Баромад зи ҳомун хурӯши чаков.
Зи Бурҷи Бара то Тарозу ҷаҳон,
Ҳама тирагӣ дорад андар ниҳон.

Барои ифодаи истилоҳи “Созвездие Лев” (Leo) Фирдавсӣ ифодаи “Бурҷи Шер” – ро ба кор бурдааст:

Бизад сар аз Бурҷи Шер Офтоб,
Биболид рӯзу биполуд хоб.

Аз фароҳии андеша ва вусъати дониши Фирдавсӣ чунин лаҳзаҳои шаҳодат медиҳанд, ки ӯ дар бисёр ҳолатҳо нисбат ба симоҳои асари бузуги хеш тасаввурот ва иттилооти ситорашиносон ва астрологҳоро ба кор мебарад ва моро бо сатҳи донишу маълумоти он замон оид ба ин соҳаҳо шинос менамояд. Масалан, ӯ чунин маълумоте пешниҳод

менамоёд, ки касони зери Бурҷи Шер ба дунё омадаро бахту иқбол, фаровонӣ ва мақоми баланд дар ҷомеа интизор аст:

Ту бар ахтари Шер зодӣ нахуст,
Бари мубадону радон шуд дуруст.

Воҳиди луғавии *мор*, ки дар “Шоҳнома” ба маънии *аждаҳо* низ ба кор рафтааст (Drache «1) дракон; 2) летающий дракон (L. Draco)”), ҳамчун истилоҳи нучум ба маънии “Созвездие Дракон» низ дучор меояд.

(муқ. шавад бо Заҳҳоки морон).

Гузашта аз ин, навиштаҳои Фирдавсӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки на танҳо *Мор*, балки калимаи *мӯр* низ ба маъни истилоҳи нучум ҳамчун Бурҷи осмон ё Галаситора ба кор рафтааст:

Нахуст офарин бар худованди ҳур,
Худованди мору худованди **мӯр**.

Дар назари аввал чунин менамоёд, ки дар ин байт *мор* ва *мӯр* ба маънии ҷонварон омадаанд, вале агар ба идомаи ин пораи “Шоҳнома” таваҷҷуҳ кунем, пас маълум мешавад, ки Фирдавсӣ *мор* ва *мӯр* – ро дар радифи дигар номи бурҷҳо овардааст ва манзураш қисматҳои дигар осмон (олам), бурҷҳои дигар аст, яъне:

Нахуст офарин бар худованди ҳур,
Худованди мору худованди **мӯр**.
Худованди **Ноҳиду Баҳрому Меҳр**,
Худованди ин баркашида **Сипеҳр**...
Нишонанда шоҳу ситонанда гоҳ,
Равон гашта фармон-ш чун **Хуру Моҳ**.
[1, 374]

Ин сатрҳо аз офариниши Рустам ба парвардигор аст, ки дар аввали номаи хеш ба падараш овардааст, яъне ӯ “Худованди Хур, худованди мору ва *мӯр*, соҳиби *Ноҳиду Баҳрому Меҳр* ва *Сипеҳри барҷаста*” –ро ситоиш мекунад. Дар ин ҷо танҳо асосан номи оламу ситораву галаситораҳо номбар шудааст, агар *мор* ва *мӯр* ба маънии ҷонвар бошанд, ба мазмуни ин матн чандон наменпаиванданд, аз ин рӯ, мантиқан ин калимаҳо ба маънии мафҳумҳои осмонӣ бояд фаҳмида шаванд ва бо ҳарфи калон бояд сабт гарданд:

Нахуст офарин бар Худованди Хур,
Худованди **Мору** Худованди **Мӯр**.

Ба ин монанд, дар “Шоҳнома” калимаи *зоғ* низ ба сифати истилоҳи нучум омадааст ва барои ифодаи Галаситораи Corvus (Созвездии Corvus (L. Corvus- ворон) ба кор рафтааст, ки дар нимкураи шимолии (S hemisphere) осмон байни Галаситораҳои Virgo (Созвездие Дева) ва Гидра (Hydra) ҷойгир аст. Ин албатта, фарзияи мост ва роҷеъ ба истифода шудани *Зоғ* ба сифати Ситора ва ё Галаситора дар фарҳангҳо ва тадқиқотҳои дигари “Шоҳнома” иттилое мавҷуд нест (ҳамчунин доир ба истилоҳи нучум будани Каргас ва *Мӯр*):

Чу хуршед сар зад сар аз пушти **Зоғ**,
Замин шуд ба кирдори равшанчароғ.
[6, 521]

Ба монанди номи дигар ҷонварон вожаи *каргас* низ ба сифати истилоҳи ситорашиносӣ ба маънии галаситора истифода гаштааст, ки намунаи онро мо дар байти зерин мушоҳида мекунем:

Зи Манзар ту гар дод ёбӣ, бас аст,
Ки ўро нишаст аз бари Каргас аст.
[8, 107]

Агар ба назар гирем, ки дар устураҳои Юнони қадим *каргас* (гриф) парранда-ҷонварест, «афсонавӣ бо болҳову сари уқоб ва тани шер» (Лингво 12, 2007) ва онҳоро «сағони Зевс» меномиданд («Грифы – «собаки Зевса» в стране гипербореев (*Крайний Север*) стерегут золото от одноглазых аримаспов» - ФМ, 1990), дар ин ҳолат ба сифати Галаситораи *Каргас* мувофиқтар аз ҳама Галаситораи Сириус («Созвездии Сириуса», аз юн. Seirios) мебошад, ки номҳои дигари он ба шакли Dog Star (Звезда (Созвездие) Собака), Canicula (L.)- little dog (сағи хурд, сагча) аз canis dog (сағ) машҳур аст.

Дар «Шоҳнома» ба вазифаи истилоҳи нучум ҳамчунин калимаҳои *Моҳӣ* ва *Харчанг* истифода гаштаанд:

Фирдавсӣ *Моҳӣ* -ро (Созвездие Рыба (Pisces) ба иловаи маънии аслии он чун яке аз бурҷҳои осмон хеле фаровон ба қор бурдааст:

Чу з-ин бозгардад, ба Моҳӣ шавад,
Бад-он тирагию сиёҳӣ шавад.
Падар бар падар подшоҳӣ марост,
Хуру Хӯшаву Бурҷи Моҳӣ марост.
[9, 417]

Харчангро ба ин вазифа Фирдавсӣ ба маънии галаситора (Созвездие (знака Зодиака) Рак (Cancer) овардааст, ки дар нимкураи шимолӣ ҷойгир аст ва он бурҷро дар осмон ифода мекунад, ки Офтоб дар он аз 21 июн то 21 июл қарор мегирад:

Чу барзад зи Харчанг теғ Офтоб,
Бифарсуд жангу биполуд хоб.
[8, 125]
Чу барзад сар аз Бурҷи Харчанг Шед,
Ҷаҳон гашт чун рӯи румӣ сапед.(ФҶШ)

Номи дигари ин бурҷ бо истилоҳи арабии *Саратон* ба ҳамон маънии «Рак» (Crab) ифода мешавад, ки дар нучум чун истилоҳ маълум аст (Султонов, 127), вале ин гунаи истилоҳ дар «Шоҳнома» дучор намеояд.

Ҷолиб аст, ки дар «Шоҳнома» калимаҳои *Хӯша* ва *Тарозу* низ ҳамчун истилоҳи нучум истифода шуда, «Бурҷи Сумбула» (Созвездие Дева) ва «Бурҷи Мизон» -ро ифода мекунанд:

Падар бар падар подшоҳӣ марост
Хуру Хӯшаву Бурҷи Моҳӣ марост.

Фирдавсӣ чун ситорашиноси мумтоз дар тасвири ситораҳо ва бурҷҳои осмонӣ танҳо вожаҳои сирф тоҷикиро ба қор бурдааст ва бо ин роҳ дар ҷодаи илм низ қудрати бепахдуд доштани забони модарии моро равшан ва бодалел нишон додааст. Истилоҳоти *Хӯша* ва *Тарозу* низ гувоҳи ин андеша ҳастанд:

Зи Бурчи Бара то Тарозу ҷаҳон,
Ҳаме тирагӣ дорад андар ниҳон.

[5, 213]

Калимаи дигари ҷолибе, ки дар “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ дар робита бо истилоҳоти кайҳон истифода гардидааст, *кӯзпушт* мебошад.

Маъмулан, пайдоиши *кӯз(а)пушт* – ро бо вожаи *кӯза* иртибот медиҳанд, вале сатрҳои Фирдавсӣ ба он ишора мекунанд калимаи *кӯзпушт* бо вожаи *гавз* ва гунаҳои фонетикии он *кавз*, *кӯз*, *гавзбун*, *гӯз*, *гӯж*, *ҷавз* ҳамреша аст. Сабаби пайдоиши гунаҳои сершумори ин калимаро дар монандии тарҳи ҳарфҳои ک - گ, ва ҳамчунин, пайдоиши шакли муарраби он – *ҷавз*- جوز, ба тариқи гуногун хонда шудани калимаи گوز (*гавз*, *гӯз*, *кавз*, *кӯз*), наздикии тарҳи ҳарфҳои ز ва ژ ҷустан лозим аст. Дар “Шоҳнома” гунаҳои *кавз*, *гӯз*, *гавзбун*, *кӯж*, *гӯж*, *ҷавз* “чормағз” мушоҳида мегарданд:

Ҳамеша туро ҷовидон бод рӯз,
Ба шодию бадхоҳро пушт кӯз!

Ва ё:

Ҷавонро шавад кӯз болои рост,
Зи кори замон чанд гуна балост.

Дар ин замина, яъне дар заминаи монандии шакли “кайҳон, фалак, олам” ба *чормағз* Фирдавсӣ калимаи *кӯзпушт/кӯзпушт* – ро дар мавриди он истифода бурдааст, яъне “фалак, олам, сипеҳри барҷаста, пуштхамида”. Ҳамчун истилоҳ *кӯзпушт/кӯзпушт* – *чормағзшакл*, *барҷаста*, *мудаввар*, *қурашакл* мафҳуми олам, фалак, сипеҳро ифода кардааст:

Ҳамон каж бувад кори ин **кӯзпушт**
Биҳоҳад ҳаме буд бо мо дурушт.

Он нукта, ки вожаи *кавз/гавз/гӯз* “чормағз”-ро ифода мекунад, бебаҳс аст:

Зи зайтуну аз **кавзу** аз мевадор,
Ки ҳар Меҳргон шоҳ будӣ ба бор.
Шуда **кӯз** болои сарви саҳй,
Гирифта гули сурх ранги биҳй.

[8, 79]

Ба ин маънӣ *гавз/гӯз* дар “Шоҳнома” дар таркиби ибораи фразеологии “*гавз бар гунбад афшондан*” – «кори беҳуда, бефоида анҷом додан» низ мушоҳида мешавад:

Яке номҷӯву дигар шоҳи рӯз,
Маро бахт бар гунбад афшонд гӯз.
Ту бо ин сипаҳ пеши ман омадӣ
Ҳаме гавз бар гунбад афшонадӣ. (ФМШ)

Яъне, вожаиносии “Шоҳнома” далелҳое пеш меорад, ки тибқи онҳо калимаи *кӯзпушт* ҳамчун маҷоз дар мавриди “олами куҳан”, “сипеҳри барҷаста”, “дунёи фиребо” аз *кавз/кӯз/кӯж/гавз* ва истилоҳи анатомии *пушт* сохта шудааст.

Ин мисолҳо гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки забони “Шоҳнома” чун ганҷинаи бузург бебаҳрост ва забони модарии мо аз он ғизову нерӯ мегирад ва барои эҳтиҷоти рӯзафзунӣ худ садҳо калимаҳои истилоҳоти нодири онро аз қабилҳои *кашк* (*қурут*), *гарг* (*гаргин* -

псориаз), хешкор (соҳибкор), хиром (қосид, курьер), устувор (шаҳси боваринок, намоянда), бачкам (дача, бўстонсаро), бобзан (сих барои грил), болон (балкон, айвон), андом (ҷисм), чатр (гурӯҳи ҳамроҳикунандаи сарвар ё намоянда, кортеж, свита), чак (санади фурӯш ё бахшиши мол), дирафш (парчам), пайкар (нишон, герб), бону (малика, ҳамсари сарвари кишвар), анбон (халта, тӯрба), чаббин (навдасабад), тарид (хӯроки чорво), хав (алафи бегона), вом (қарз, кредит), вомхоҳ (кредитор), мойдор (капиталист) аз нав зинда мекунаду мавриди истифода қарор медиҳад.

Масалан, барои ифодаи калимаи *дотатсионӣ* (шаҳр ё ноҳияе, ки таъминаш асосан аз ҳисоби буҷети марказӣ аст), ки имрӯз дар забони мо чун калимаи иқтибосӣ ворид шудааст, Фирдавсӣ вожаи *дарвешро* истифода бурдааст, ки хеле ҷолиб ва гӯшнавоз аст:

В-аз он шаҳрҳо ҳарки дарвеш буд,
В-агар нонаш аз кӯшиши хеш буд,
Зи бахшидани ӯ тавонгар шуданд,
Басе низ бо тахту афсар шуданд.

[7, 541]

Забони “Шоҳнома” яке аз сарчашмаҳои муҳими рушди забони муосири тоҷик буда, барои тақмили таркиби луғавӣ ва рушду танзими истилоҳоти он нақши ҷолибу муассире мебозад. Имрӯз, ки забони тоҷикӣ масъулияти пурифтихори забони давлатиро бар дӯш дорад ва дар дохили хориҷи кишвар ба ҳайси забони расмӣ соҳаҳои гуногуни кору рӯзгори ҷомеа, аз он ҷумла, забони илму фан хизмат мекунад, омӯзиши вожаҳои “Шоҳнома” барои рушду нерӯмандии минбаъдаи он аҳамияти хосаеро касб мекунад.

Абулқосим Фирдавсӣ чун ҳаким ва донишманди нотақроп бо қудрати андешаву сухани хеш ҳадди баландтарини тавоноии забони тоҷикиро барои мо нишон додааст ва вазифаи мо дар он аст, ки имрӯз ниғаҳбону ғамхори ин сарвати бебаҳои миллат бошем, ва бо меҳру муҳаббату самимияти хоса ба имкониятҳои он қудрати нав ба нав зам намоем.

Дар зуҳури ҳудогоҳӣ ва тамомияти миллати тоҷик чун падидаи нодиру нотақроп Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”-и худ нақши бузурге бозидааст, ва аз ин рӯ, таҳқиқи ҳамаатарафаи забони ин асари нодири ҷаҳон барои нерӯ бахшидан ба тавоноии забони милливу давлатии мо заминаи беҳтарин аст ва дар ташаккули низому вазифаҳои иҷтимоии он саҳми арзандатарин гузошта метавонад.

Дар давраи кунунии инкишофи забон мо бояд вожаҳо ва истилоҳоти мавриди ниёз ва қолибу усулҳои вожаҷустиро дар оғози ташаккул ва тақомули забони дари тоҷикӣ ҷустуҷӯ кунем ва бо мутобиқ сохтани шаклу мазмун онҳоро мавриди истифода қарор диҳем. Бо ин кори савоб мо ҳам ниёзмандиҳои забони давлатиамонро таъмин месозем, ҳам ба заҳмати бемонанди Фирдавсии бузургвор арҷ мегузорем, ки фармудааст:

Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд!
Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам!

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Дар 2 ҷилд. – Ҷ.2. – Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ. – Душанбе: Дониш – 2008. -312 с.
2. Раҳмон Эмомалӣ. “Забони миллат – ҳастии миллат”. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016.- 516 с.
3. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна.- Душанбе. -2001.- 310 с.

4. Султон, Мирзо Хасан. Язык науки и терминология. – Сборник статей.-Душанбе.: “Ирфон”, 2011.- 201с.
5. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷ. 1-9. Душанбе: “Адиб”, 1987-1991;
6. Лингво 12. (АВВҮҮ Lingvo 12). Многоязычный словарь. Англо-русский словарь. Немецко-русский словарь. Русско-русский (толковый) словарь.–М.-Soft maximator. - 2007.
7. Wolff Fritz. Glossar zu Firdousis Shahname. -1965. –Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildesheim. – Tehran. – Asatir. -1998. – 911p.+109p.+ 28p.

ҶОЙГОҲИ “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ДАР ПОКИЗАГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар покизагии забони тоҷикии форсии дарӣ ва танзими низоми истилоҳоти он асари бузургу нотақрори “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ нақши нотақроре бозидааст. Таҳқиқи ҳаматарафаи забони ин асари нодири ҷаҳон барои нерӯ бахшидан ба тавоноии забони милливу давлатии мо заминаи беҳтарин аст, зеро ин асар дар ташаккули низому вазифаҳои иҷтимоии он саҳми арзандатарин гузошта метавонад.

Калидвожаҳо: вожагон, “Шоҳнома”, Фирдавсӣ, забони тоҷикӣ, бурҷҳо, Зоғ, Мӯр, Хӯша (Дева), Тарозу (Весы) истилоҳоти нучум.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимов Олимҷон Ҳабибович, доктори илмҳои филология, профессор; +992 937693333; e-mail: olimjonk@yandex.ru; olimjonhak@gmail.com.

РОЛЬ "ШАХНАМЕ" ФИРДОУСИ В ДОСТИЖЕНИЕ ЧИСТОТЫ И ОРИГИНАЛЬНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Великий и уникальный труд Фирдоуси «Шахнаме» сыграл уникальную роль в чистоте таджикского языка и в усовершенствовании его терминологической системы. Всестороннее изучение языка этого уникального мирового произведения является действенным механизмом для укрепления мощи нашего национального и государственного языка. Лексика этого грандиозного произведения может внести ценнейший вклад в расширение социальной нагрузки и функций таджикского языка в статусе государственного.

Ключевые слова: лексика, «Шахнаме», Фирдоуси, таджикский язык, термины астрономии, Созвездие, Ворона, Змея, Дева (Хуша), Весы (Тарозу).

Сведения об авторе: Касимов Олимджон Хабибович, доктор филологических наук, профессор; +992 937693333; электронная почта: olimjonk@yandex.ru; olimjonhak@gmail.com.

THE ROLE OF FIRDOUSI'S "SHAHNAME" TO ACHIEVE THE PURITY AND ORIGINALITY OF THE TAJIK LANGUAGE

Ferdowsi's great and unique work “Shahname” played a unique role in the purity of the Tajik language and in improving its terminological system. A comprehensive study of the language of this unique world work is an effective mechanism for strengthening the power of our national and state language. The vocabulary of this grandiose work can make a valuable contribution to expanding the social load and functions of the Tajik language as a state language.

Key words: vocabulary, Shahnameh, Ferdowsi, Tajik language, astronomy terms, Constellation, Crow, Snake, Virgo (Khusha), Libra (Tarozi).

Information about the author: Olimjon Habibovich Kasimov, Doctor of Philology, Professor; +992 937693333; E-mail: olimjonk@yandex.ru; olimjonhak@gmail.com

ХЕЛҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ жУМЛАҲОИ МУРАККАБИ САВОЛӢ ДАР ОСОРИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Собирҷонов С.⁵

*Ба мулки сухан Айнии хушбаён,
жу шамъ аст урёну равшанравон.
Ба назму ба насри сухан довар аст,
жи насраи вале назми ӯ хуштар аст.
Суханҳои Айнист хуштар зи ҷон,
Агар боварат не, биёву бихон!*

Шарифҷон Махдуми Садри жиё

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти жумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ “жеҳраҳои мондагор” таҳти унвони “жиндагонӣ ва қаҳрамонӣ” дар бобати хизматҳои бузургу барҷаста ва қаҳрамононаи устод Садриддин Айни дар роҳи бедорию худшиносии миллати тоҷик маълумот дода, аз ҷумла чунин таъкид намудаанд: “Устод Айни ҳар лаҳза дар арсаи мубориза бо қалам қаҳрамонӣ нишон дод” ва барои сарбаландии имрӯзиён роҳ кушод” [1, 301].

Ҷамҷунин Сарвари давлат сабаби содабаёнии устод Садриддин Айниро чунин хотирнишон намудаанд: ...дар солҳои сиюми асри ХХ нияти неки устод Айни ва ҷаммаслақонаш ҷиҳати сода ва ба фаҳми халқ наздик кардани забони адабӣ бояд танҳо ба осон гардонидани саводомӯзӣ ва ба ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ фарҳангӣ ҷалб шудани омма мусоидат мекард [1, 303].

Устод Садриддин Айни ҷамҷун адиб, нависанда, олими таърихшиносу адабиётшинос, забоншинос ва шоири ширинбаёну сухандону сухансоз тавассути асарҳои бадеӣ илмиашон калимаҳои зебову хушсадову хушнавову дилнишин ва ибораву ҷумлаҳои меъриӣ бенуқсу равшану возеҳбаёнро интихобан гирд оварда, дар бою рангин гардидани захираи луғавӣ ва сохтори суфтаву равони забони адабии муосири тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд [18, 20].

Аз гуфтаҳои навиштаҳои суханшиносони маъруфи тоҷик ва чанде аз онҳое, ки рисолаву мақолаҳои илмӣ хешро бевосита ба тадқиқи забони асарҳои устод Садриддин Айни бахшидаанд, ҷиҳати тозакориҳои тозабаёнӣ ва ҳусни сухану забони осори устод чунин хулосаҳо бармеоянд:

Яке аз омилҳои ҳусни забони осори устод Садриддин Айни интихоби дурусти калимаҳо бо дарназардошти маъноҳои аслию маҷозӣ, тобишҳои эҳсосию муассирӣ ва бамаврид истифода бурдани онҳост.

Дар забони осори Садриддин Айни калимаҳои адабӣ-китобӣ хеле фаровон истифода шудаанд. Ин гурӯҳи луғавиро калимаҳое мисли **иштибоҳ, бим, таваҳҳум, масолах, ангоштан, густурдан, собит шудан, мамнӯ будан, тамкин, виқор** ва ин гунаҳо ташкил медиҳанд. Ин гуна калимаҳо дар забони ҳозираи адабӣ бештар ба услуби китобӣ-услуби илмӣ, бадеӣ ва услуби суханронии тантанавию риторикӣ хосанд. Истеъмоли чунин луғатҳо дар услуби суханронии оддӣ-гуфтугӯӣ характернок нест. Истеъмоли ин гуна унсурҳои луғавӣ дар забони асарҳои устод аксар вазифаи муайяни услубӣ доранд.

⁵Солеҳҷон Собирҷонов – номзади илмҳои филология, дотсент, ходими пешбари илмӣ ИЗА ба номи Рӯдакии АМИТ.

Чихати дигари ҳусни сухани устод дар он зоҳир мегардад, ки эшон аксар аз такрори бемавриди калимаистеъмолкунӣ даст кашида, шаклҳои гуногуни синонимиро ба кор бурдаанд, чунончи, истеъмоли калимаи **“мутаафин” (бадбӯ), “шеван” (нола), “бим” (тарс), “собит” (исбот), “густурдан” (пахн кардан)** ва амсоли инҳо мебошанд.

Аз чихати дигар вақте ки асарҳои бадеии устод Айниро мутолиа мекунед, дар ҳар бобат: дар интиҳоби вожаҳо ва мавқеи истеъмоли онҳо, дар калимасозию таркиббандӣ, дар истифодаи пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо, дар ибораву ҷумласозӣ, дар суханронӣ ва истифодаи санъатҳои лафзӣ маънавӣ таъсири судманди забони осори насру назми суннатиро пай мебаред [11, 55-294; 12, 299-313; 17, 83-126; 18, 14-58; 19, 20-253].

Профессор Баҳриддин Камолиддинов дар бобати бенуқсон будани забони асарҳои бадеии устод чунин таъкид намуда буд: **“Ҳангоми мутолиаи асарҳои бадеии С. Айнӣ шояд ҷумлае дучор наояд, ки ба ягон чихати корбурди калима ё унсурҳои грамматикӣ он нукта гирифта шавад. Нависанда натавонад дар ҷида, сара карда гирифтани вожаҳо, балки дар иборасозию ҷумлабандӣ, дар интиҳоби қолабҳои созгори ифодаи фикр низ ҳунарманди комил будааст”** [19, 327].

Аз ин рӯ, дуруст аст, ки **“ҳангоми тадқиқи масъалаҳои гуногуни захираи луғавию сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ олимони ҳамчун манбаи муътамади забон, пеш аз ҳама, ба матни асарҳои бадеии нависанда рӯй овардаанд.**

Ҳарчанд, ки муҳимтарин хусусияти сабки нигориши устод Садриддин Айнӣ: дар истифодаи калима, ҷилоҳои маъноӣ он, дар ибораорӣ ва ҷумлапардозӣ дар рисолаҳои муҳаққиқони мумтоз Носирҷон Маъсумӣ, Худойдод Ҳусейнов ва дар як силсила таҳқиқотҳои дигар, аз ҷумла академик Ниёзмӯҳаммадов Б. нисбатан пурра тадқиқ шуда бошанд ҳам, вале на ҳамаи вижаҳои ҷолиби услуби нигориши устод баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла интиҳоби қолабҳои созгори ифодаи фикр, ҳаммаъноӣ ё муродифоти воҳидҳои наҳвӣ, хусусиятҳои маъноӣ ҷумлаҳои мураккаб, ҷумлаҳои мураккаби саволӣ масъалаҳои камомӯхташудаю ҳалталаб мебошанд.

Сохту таркиб ва хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои мураккаби забони осори устод С. Айнӣ дар рисолаҳои муҳаққиқон Носирҷон Маъсумӣ ва Худойдод Ҳусейнов ва дар мақолаҳои муҳаққиқони дигар баррасӣ гардидаанд, аммо чихату хусусият ва типҳои вазифавӣ-маъноӣ ҷумлаҳои мураккаб, аз ҷумла ҷумлаҳои мураккаби саволӣ аз назари муҳаққиқон дур мондааст [11, 260-285; 17, 174-194].

Ба тариқи саволу ҷавоб сурат гирифтани гуфтор ва тарзи баён яке аз омилҳои ифоданокию равшанбаёнӣи фикр ба шумор меравад.

Дар нутқи гуфторӣ ва муколама ҷумлаҳои саволӣ яке аз омилҳои муҳимтарини ифодаи пурсиш буда, дар пайвастанӣ сухани мусоҳиб, дар ташкили суҳбати мувоҳисавӣ, дар пурсишу муайян кардани далелҳои номаълум ва дар баёнӣ ифодаҳои риторикӣ, тобишҳои эҳсосӣ (эмотсионалӣ) ҳамчун калиди сухан дар забон мавқеи муҳиму ҳосеа доранд.

Профессор Б. Камолиддинов дар асарҳои бадеӣ ва публисистии С. Айнӣ истифода шудани ҳаммаъноӣи воҳидҳои гуногуни наҳви таҳлил намуда, мавқеи ҷумлаҳои саволӣ низ дар ташаккули ҳаммаъноӣи воҳидҳои наҳвӣ баррасӣ намудаанд [9, 335-338].

Ҷумлаҳои саволӣ ба сабаби сервзифа буданашон дорои ҷилоҳои гуногуни маъно мебошанд.

Аз ин рӯ, ҷумлаҳои саволӣ баробари дар қолабҳои мухталифи ҷумлаҳои сода сурат гирифтанишон, дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб низ меоянд ва ё дар шакли ҷумлаи мураккаби ҳосаи саволӣ ҳам сурат мегиранд [5, 26]. Аммо чихати сохторӣ ва маъноӣи ҷумлаҳои саволӣ, махсусан, ҷумлаҳои мураккаби саволӣ то имрӯз дар забони адабии тоҷик ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтаанд.

Равоншод, профессор Додҷон Тоҷиевич Тоҷиев дар мавриди нишон додани фарқи аломату хусусиятҳои ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаҳои содаи

мустақил таъкид намуда, ки “дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ оҳанги пурсиш пурра нигоҳ дошта намешавад [16, 10].

Худойдод Ҳусейнов дар бобати мавридҳои гузоштани аломати савол маълумот дода, дар фасли “Ҷумлаҳои мураккаби саволӣ” чунин таъкид мекунад: Дар ҷумлаҳои мураккаб ба кадом ҷузъи он мансуб будани маънои савол аз мазмуни умумӣ, сохти ҷумла ва воҳидҳои лексикӣ муайян карда мешавад. Маънои савол, мумкин аст, ба тамоми ҷумлаи мураккаб (қатъи назар аз пайвасти тобеъ ва ё омехта будани он) танҳо ба як ҷузъи он, ба сарҷумла ё ҷумлаи пайрав, ба якҷанд ҷумлаи пайрав тааллуқ дошта бошад, дар охири чунин ҷумлаҳо ҳамеша аломати савол гузошта мешавад [18, 15].

Профессор Б. Камолитдинов таъкид менамояд, ки “Ба воситаи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ифода ёфтани пурсиш ҷойи баҳс надорад, вале дар кадом маврид пурсишро ифода кардани ҷумлаи мураккаби тобеъ ва дар охири он гузоштан ё нагузоштани аломати савол андаке тааммулро тақозо мекунад. Азбаски бунёди сохтори ҷумлаи мураккаби тобеъ сарҷумла аст, пурсиш дар сарҷумла ифода ёфта бошад, ҷумлаи мураккаби тобеъ саволӣ мешавад” [8, 71].

Чунин назару ишора ва андешаҳои ниҳоят ҷолиби устодон ва муҳаққиқони мумтоз дар бобати ҷумлаҳои мураккаби саволӣ моро водор намуд, ки мавқею вазифаҳои ҷумлаҳои мураккаби саволиро дар асоси матни осори устод Садриддин Айний дида бароем.

Дар се ҷилди (1,2,3) куллии устод Садриддин Айний (дар асарҳои “Ҷаллодони Бухоро”, “Одина” “Дохунда” ва “Ғуломон”) ба миқдори 242 ҷумлаи мураккаби саволӣ (ҷилди 1 97-то, ҷилди 2 142-то, ҷилди 3 33-то) ба назар расид.

Дар мисолҳои ҷамъовардаамон ҷумлаҳои мураккаби саволи дар забони асарҳои бадеии устод Садриддин Айний буда аз рӯи сохту алоқаи синтаксисашон (наҳвиашон) ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ;
2. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ;
3. Бандҳои наҳвии саволӣ.

Ҳар навъи ҷумлаҳои мураккаби саволӣ бо ин ё он хусусиятҳои услубӣ, грамматикӣ маъноӣ ва бо ҷиҳати таркибии тобишҳои маъноияшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ оҳанги пурсиш равшантар бошад, дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ оҳанги пурсиш ё савол нисбатан тиратару рангинтар ва мураккабтар аст. Доираву ҳудуд ва ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ маҳдудтар бошад, ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ аз ин ҷиҳат васеътаранд. Далели онро дар ҳелҳои мазкур ҷумлаҳои мураккаби саволӣ ва дар мисолҳои зерин дидан мумкин аст:

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ:

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ дар забони асарҳои устод Садриддин Айний аз рӯи доираи истифодабарии назар ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ маҳдудтар буда, вобаста ба таркибу ҷузъи саволи ҷумлаи мураккаб ду навъи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволиро ташкил додаанд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти якҷузъаи саволӣ;
2. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дучузъаи саволӣ.

Ҳар кадоми ин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ аз рӯи доираи истифодабарӣ оҳанги пурсиш ва мақсаду вазифа аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

1. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти якҷузъаи саволӣ ҷумлаҳоеанд, ки яке аз ҷумлаҳои дохили ҷумлаи мураккаб саволӣ аст. Ҷумлаҳои мазкур вобаста ба мавқею тартиби ҷойгиршавии ҷумлаи саволи дар таркиби ҷумлаи мураккаб буда ду навъ мешаванд:

А) Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ баъд аз ҷумлаи ҳикоягӣ (хабарӣ) дар охир омадааст. Ин навъи ҷумлаҳо вобаста ба ҷиҳати маъноӣ ва функционалиии ҷумлаи саволӣ ду навъ мешаванд:

а) ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ баъд аз ҷумлаи ҳикоягӣ дар охир омада, оҳанги саволӣ ва ҷиҳати вазифавии худ пурсишро, яъне саволи хосаю аслиро то андозае пурра, равшан нигоҳ доштааст:

– Ана, гӯш андохтам, **чӣ мегӯӣ?** [3, 380]

– Ҳамин рӯзи озод туро дар сари ҳаллоҷӣ мебинам, **ин қадар пахтаро чӣ мекунӣ?** [2, 312]; – Ҳа, писарам, биё, **магар ягон гап ҳаст?** [1, 123]

Дар мисолҳои боло ҷумлаи саволӣ ҳарчанд дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасти омада бошад ҳам, нисбатан озод буда, бо ҷумлаи пешинаи худ чандон дар алоқаи қавӣ нест. Байни ҷумлаи саволию хабарӣ муносибати маъноии ҳамзамонӣ ва пайҳамзамонӣ як андоза ҳис карда мешавад. Алоқаи синтаксисии байни ҷумлаҳо тавассути оҳанг (интонатсия), яъне бе пайвандак сурат гирифтааст.

б) ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки баъд аз ҷумлаи хабарӣ омада, бо тобишҳои иловагии таъкидии (риторикии) инкориро тасдиқӣ, эътирозу худситоӣ, таклифу хоҳиш ифода гардида аз ҷиҳати маъно духӯра, яъне мураккаб мешаванд: Хатар-матар нест, **ягон фалокат шавад ҳам ба ту чӣ?** [2, 229]; Осмон ба сари Ёдгор фуру рафт, **Лекин чӣ чора?** [2, 138]; Кӯр шавад, шудан гирад, **ҳозир занони ману ту ба ихтиёри худ нестанд-чӣ?** [3, 216]; бедаи бурида набудааст, **ба ҷои хоб беда мебуридӣ намешуд?** [2, 27]; Маро Арбоб Камол мегӯянд, **магар ту намедонӣ?** [2, 314]; – Тар шуда арақ карда омадӣ, оби сард мабодо зарар накунад, **ҷой хӯри-чӣ?** – гуфт Шохмирзо [2, 273].

Дар мисолҳои боло тавассути муносибатҳои хилофӣ-тазодии байни ҷумлаҳои хабариро саволӣ тобишҳои риторикии инкориро тасдиқӣ ва эътирозу таклиф баён гардидаанд.

Б) ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ дар аввал, пеш аз ҷумлаи хабарӣ омадааст.

Ҷумлаи мураккаби пайвасти саволиии гурӯҳи дуюм (Б) назар ба гурӯҳи якуми (А) нисбатан камистеъмол буда, дар онҳо ҷумлаи саволӣ дар аввал омада мазмуни умумии ҷумларо мураккаб мегардонад:

– Нони шаби шуморо ман **аз кучо ёфта медиҳам**, ҳоло ҳам аз ним зиёдтарашро додам, **боз чӣ мегӯед?** – гуфта зиндонбон аз дар баромад ва дарро аз берун қулф зада рафт [3, 204];

– **Кучо меравед, ошро хӯред, охир?** – гуфтани занаш ҷавоб надода ба рӯи суфа баромад [4, 469];

– **Кист ӯ**, магар ачина аст? – гӯён дар изтироб афтод, он касе, ки Муҳаббат хитоб ёфта буд [3, 353]; – **Кистӣ ту**, одам астӣ ё ҳайвон, ачина астӣ, ё шайтон? зудтар ҷавоб деҳ! [4, 311];

2. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дучузъаи саволӣ ҷумлаҳои мураккаби саволие мебошанд, ки дар онҳо ҳар ду ҷумлаи ба ҳам алоқаманд саволианд.

Дар ин навъи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ ду ва ё зиёда аз он ҷумлаҳои саволӣ пасиҳам омада бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода мешаванд ва ё ҷумлаҳои баъдинаи саволӣ то андозае ҷавоби ҷумлаҳои саволиии пешина мебошанд:

– **Чӣ тавр нест, дар кучо гум шудааст?** – гуфта пурсид Сафарғулом аз вай бо тааҷҷуб. [4, 562]; – Ёдгор! **Чаро гап наmezанӣ, магар сухани падаратро дар нафаси вопасинаш ба замин мемонӣ?** [3, 114]; – **Ибӣ**, акнун **чӣ кор мекунем, ин бачаҳоро ба кучо бор мекунем?** – гуфт Миршаб [3, 248]; – **Кучой мегӯям, мешунавӣ ё не?** [2, 213]; – **Шумо мешиносед, ин кист?** Ман нашинохтам [1, 311]; – **Ту чӣ гумон дорӣ, магар босмачиён дар ҳамин гирду пеш ҳастанд?** [4, 397].

Хулоса, аз ҳамаи хелҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ гурӯҳи аввал, яъне ҷумлаҳои мураккаби пайвасти саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ дар охири ҷумла

омадааст, серистеъмолу фаъолтар буда, тавассути онҳо ҳам пурсишҳои холис ва ҳам тобишҳои гуногуни маъноии саволомез ифода меёбанд. Дар ҷумлаҳои мазкур алоқии синтаксисии байни ҷумлаҳо бештар бепаивандак, бо интонатсия (оҳанг) сурат гирифтаанд.

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ:

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволии дар матни асарҳои бадеии устод Садриддин Айни истифодашуда вобаста ба мавқеи ҷумлаҳои саволии дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъбуда аз чор навъ иборатанд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла дар аввали ҷумлаи мураккаби тобеъ омадаанд:

– **Аз кучо фаҳмидед**, ки шуморо аз кор мебаровардааст? [2, 55]; – **То кай гӯям**, ки ину вай нест маро? [2, 58]; – **Ту чӣ гуна дуздӣ**, ки ба хонаи як кампири бенаво пахш карда даромада беҳуда метарсонӣ? [2, 240]; – **Ту аз кучо донистӣ**, ки мо аз марг метарсем, Дохунда? [3, 206]; – **Ман нагуфта будам**, ки аз дасти ин ҷадидхот якпула кор намеояд?! [3, 219].

Дар мисолҳои боло ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ бештар бо ҷумлаи пайрави пуркунанда сурат гирифтаанд ва сарҷумлаи онҳо аксар саволҳои хоса ва риторикиро ифода кардаанд.

2. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволие, ки дар онҳо ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла ё ҷумлаи пайрав дар охири ҷумлаи мураккаби тобеъ омадаанд:

Агар ба ӯ осебе расида бошад, ё ба чанголи дигаре гирифтोर шуда бошад, **пас ҳоли дили номурод чиҳо хоҳад шуд?** [2, 233]; Агар ҷавоби ҳамин мактубро ман мусавада карда диҳам, **ба ман чанд пул медиҳӣ?** [2, 55]; – Магар моро ба хоб бинӣ, **метарсӣ?** [3, 131]; – Аввал ту росташро гӯӣ, ки **барои чӣ ин ҷо омадӣ?** [3, 13]; – Лекин ман намедонам, **ту иззати ҳазрати Эшонро бачо оварда метавониста бошӣ ё не?** [3, 48]; Агар пули иҷораро моҳ ба моҳ нарасонӣ, **ба бой хизмат мекунӣ?** – Хуб! [3, 81].

Аз мисолҳои боло чунин бармеояд, ки ҷумлаи мураккаби тобеи саволии гурӯҳи дуюм бештар бо ҷумлаҳои пайрави шарт ва пуркунанда сурат гирифта, мақсади пурсишро равшантар баён кардаанд. Аммо маъною оҳанги савол ба ҷумлаҳои охир: сарҷумла ва ҷумлаи пайрави саволӣ вобастаанд.

3. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволие, ки дар онҳо як ҷузъи ҷумлаи саволӣ дар аввал (пеш аз ҷумлаи пайрав) ҷузъи дигараш дар охир (баъд аз ҷумлаи пайрав) ҷой гирифтаанд.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволии мазкур одатан дар вазифаи сарҷумла омада бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда алоқаманд мешаванд:

– **Одина**, ки ҳанӯз аз сад гулаш як гулаш нашкуфта буд, **ба ин ҳама машаққат чӣ гуна тоқат мекард?** [2, 218]; – **Ин гуна корҳое**, ки ҳар рӯз дар пеши назарамон шуда истодааст, **чӣ аҷобат дорад?** [2, 130]; – **Ин ҷавон**, ки гуреза шуда ба инҳо илтиҷо бурда омада истодааст, **чаро тарсад?!** [3, 120].

Ҷумлаҳои мураккаби саволии мазкур асосан таъкиди фикри инкориро баён намудаанд.

4. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволие, ки дар онҳо ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав саволӣ мебошанд:

5. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайравашон саволианд, нисбатан камистеъмоланд: – **Медонӣ, як гектар замин чӣ қадар мешавад?** [3, 150]; – **Ту намедонӣ, ки кадом кас ба ӯ навишта дод?**–намедонам! [3, 56]; – **Ман чӣ навъ мефаҳмам**, ки ҳолаш бадтар аст ё беҳтар? – гуфтам ман [3, 19];

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволии боло оҳанги саволӣ дар ҷумлаҳои саволии ба вазифаи сарҷумла омада равшантар буда, пурсиши асосиро онҳо ифода кардаанд.

Чумлаҳои саволии дигар, ки ба вазифаи чумлаи пайрави пуркунанда оварда шудаанд, зоҳиран саволӣ буда, пурсишро ифода накардаанд.

Хулоса, чумлаҳои мураккаби саволӣ дар забони асарҳои бадеии устод С. Айни бо қолабҳои мухталифи худ мавқеи назаррасро ишғол намудаанд. Чумлаҳои мураккаби саволӣ вобаста ба мавқеи чумлаҳои саволии дохили чумлаҳои мураккаби тобеъ дар қолабҳои гуногун сурат гирифта, баҳри афзудани ҷилоҳои саволҳои хосаю тобишҳои гуногуни маъноӣ ва мушаххас гардидани мақсади пурсиш дар матни осори устод С. Айни замина гузоштаанд. Як ҷиҳати бисёр ҷолибу муҳимми чумлаҳои мураккаби саволӣ дар он аст, ки тавассути онҳо маъно ва мақсади пурсиш равшантар зоҳир мегардад. Дар ҳамаи чумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ алоқаи байни чумлаҳо бештар ва асосан тавассути пайвандаки тобеъкунандаи “ки”, мутобиқати шаклҳои феълӣ, интонатсия ва тартиби чумла сурат гирифтаанд.

Дар матни осори устод С. Айни боз чумлаҳои мураккаби саволии сертаркиб ва омехта, ҳамчунин бандҳои наҳвии саволӣ ҷой доранд, ки ҳамаи онҳоро дар ҳаҷми як маъруза, ё мақола баён кардани тамоми хусусиятҳои чумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ ғайримкон аст ва тадқиқу таҳқиқи мавзӯи мазкур давом дорад. Устод Айни ҳамчун олими забоншинос дар атрофи масъалаҳои баҳсноки забони тоҷикӣ ба ҷиҳати тозагии забон гузоришу мақолаҳои зиёди илмӣ ба таъбиқ расондаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 363 с.
2. Айни С. Кулӣёт. Ҷ.1 / Садриддин Айни. – Сталинобод: Нашдавтоҷик, 1958. – 346 с.
3. Айни С. Кулӣёт. Ҷ.2 / Садриддин Айни. – Сталинобод: Нашдавтоҷик, 1960. – 475 с.
4. Айни С. Кулӣёт. Ҷ.3 / Садриддин Айни. – Сталинобод: Нашдавтоҷик, 1960. – 620 с.
5. Валимова Т.В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Т.В. Валимова. – Ростов-Дон: Ростов. Н/Д: ун/та 1967. – 260 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.3. Чумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989-222 с.
7. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Собириён, 2010-279 с.
8. Камолиддинов Б. Чанд мушкили гузоштан ё нагузоштани вергул / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2013. – 76 с.
9. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Дунёи дониш, 2015. – 396 с.
10. Қосимова М.Н. Ганҷи сухан / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с.
11. Маъсумӣ Н. очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашдавтоҷик, 1959. – 294 с.
12. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб / Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 386 с.
13. Норматов Н. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) / Н. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
14. Собирҷонов С. Хусусиятҳои маъноии чумлаҳои мураккаби пайвасти саволӣ / Солеҳҷон Собирҷонов. Паём. – Душанбе: Соҳибкор (ДСХ), 2002. – С. 290-295.
15. Собирҷонов С. Оид ба як навъи чумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ / Солеҳҷон Собирҷонов. / Паём. – Душанбе: (ДСХ), 2006. – С. 133-139.
16. Тоҷиев Д.Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
17. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Один”-и устод Айни / Х.Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 254 с.

18. Ҳусейнов Х. Пунктуасияи забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Маориф, 1977. – 94 с.
19. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик / С. Ҳалимов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 135 с.
20. Ҳалимов С. С. Айнӣ-лексикограф / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1964. – 58 с.

ХЕЛҲОИ СОҲТОРИЮ МАЪНОИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ САВОЛӢ ДАР ОСОРИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақолаи мазкур қаблан дар бобати мартабаву маҳорати эҷодии устод Садриддин Айнӣ ҷиҳати тозақорихву тозабаёнӣ ва ҳусни баёнӣ осори устод маълумоти хеле мухтасар баррасӣ шудааст. Дар баробари ин, дар он яке аз мавзӯҳои баҳсноку хеле камомӯхташудаи соҳаи наҳви забони тоҷикӣ “Ҷумлаҳои мураккаби саволӣ” дар асоси маводи осори устод Садриддин Айнӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар натиҷаи таҳлилу таҳқиқ муаллифи мақола хелҳои мухталифи соҳтории ҷумлаҳои мураккаби саволиро муқаррар намуда, ба чунин ҳулоса омадааст: Ҷумлаҳои мураккаби саволӣ дар забони асарҳои бадеии устод С. Айнӣ дар қолаби гуногун сурат гирифта, баҳри афзудани ҷилоҳои саволҳои хосаю тобишҳои гуногуни маъноӣ ва мушаххас гардидани мақсади пурсиш дар матни осори устод С. Айнӣ замина гузоштаанд.

Калидвожаҳо: ҷумла, сарҷумла, ҷумлаи пайрав, ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои саволӣ, маҳорати эҷодӣ. **Маълумот дар бораи муаллиф:** **Собирҷонов С.** – н.и.ф., ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ АМИТ:

Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 Тел: (+992)90790700. Пойтаи электронӣ solehjon47@mail.ru

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВИДЫ СЛОЖНЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

В данной статье очень кратко рассмотрены ранг и творческое мастерство Садриддина Айни, аспект аккуратности и ясности, красота выражения произведений мастера. Наряду с этим, на основе творческого материала Айни проанализирована и исследована одна из спорных и редко изучаемых тем в области синтаксиса таджикского языкознания – «Сложные вопросительные предложения».

В результате анализа и исследования автор статьи установил разные структурные типы сложных вопросительных предложений и пришел к следующему выводу: сложные вопросительные предложения в языке художественных произведений мастера Айни выполнены в разных форматах, увеличивая придание особого значения вопросам и различным смысловым оттенкам, которые положили начало уточнению целей вопросов, исследования текстов произведений писателя.

Ключевые слова: предложение, главное предложение, придаточное предложение, сложносочинённое предложение, сложноподчинённое предложение.

Сведения об авторе: Сабиржанов Салехжан, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки, НАНТ (Национальная Академия Наук Таджикистана)

Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21 Тел: (+992)907907003. Электронный почта solehjon47@mail.ru

STRUCTURAL AND SEMANTIC TYPES OF COMPLEX INTERROGATIVE SENTENCES IN THE OF WORKS SADRIDDIN AYNİ

This article very briefly examines the rank and creative mastery of Sadriddin Ayni, the aspect of accuracy and clarity, and the beauty of expression of the master's works. Along with this, on the basis of Ayni's creative material is analyzed and studied one of the controversial and rarely studied topics in the field of Tajik linguistics – “Complex interrogative sentences”.

As a result of analysis and research, the author of the article established different structural types of complex interrogative sentences and came to the following conclusion: Interrogative sentences in the language of master Ayni's artistic works are made in different formats, increasing the emphasis on questions and various semantic shades that laid the foundation for clarifying the purpose of studying the texts of the writer's works.

Key words: sentence, main clause, subordinate clause, complex sentence, complex sentence

Information about the author: Sobirjanov Solekhjan, Leading Researcher, Institute of Language and Literature by Rudaki, NAST (National Academy of Sciences of Tajikistan) Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21 Tel: (+992)907907003. Mail ru: solehjon47@mail.ru

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАММАТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ГЛАГОЛОВ ОЩУЩЕНИЯ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Зумратшоева П.Дж.⁶

В современной лингвистике различаются два типа сравнения: внутриязыковые и межъязыковые. Внутриязыковое сравнение позволяет выявлять языковые единицы одного языка и его диалектов, что в свою очередь необходимо для описания системы того же языка. Сопоставление двух или более языков – это межъязыковое сравнение. Оно может быть системным и несистемным. В первом случае сопоставление проводится для сравнения элементов языков в системе и, по мере возможности, многоаспектно, а во втором – для подтверждения достоверности суждений лингвистов в отношении того или иного явления в одном языке и определения особенности того или иного явления в исследуемом языке, наличия или отсутствия того или иного явления в других языках или же для наглядности. Однако до сих пор в лингвистике не выработан до конца единый взгляд на сущность предмета типологии. По этому поводу существуют следующие суждения:

1. Лингвистическая типология представляет собой самостоятельную научную дисциплину, включающую в предмет своего исследования все виды сравнения разноструктурных языковых систем. В подобной интерпретации лингвистическая типология отождествляется со сравнительной лингвистикой в полном смысле этого слова [3, 30].

2. Лингвистическая типология – это часть сравнительной лингвистики. Она функционирует самостоятельно и противопоставляется традиционной компаративистике, характерологии и ареальной лингвистике. В этом смысле лингвистическая типология отождествляется со структурной типологией [4]. В современной лингвистике при описании глагола ощущения как части речи наблюдается несколько подходов, которые охватывают структурно-морфологические, семантические, функциональные, прагматические и позиционные особенности глагола в разноструктурных языках.

Глагол во всех языках относится к числу таких частей речи, процесс формирования которого продолжается постоянно, что обусловило своеобразный их состав – производный от других частей речи разряд слов. В общем глагол определяется как часть речи, которая обозначает действие или состояние лица, или предмета [5, 61]. Вычленяемые в рамках данной категории слова сохраняют еще следы от тех частей речи, от которых они образовались. Именно этим вызвана их разновидность с различными лексико-семантическими оттенками и грамматическими функциями.

Основной отличительной чертой глаголов ощущения является то, что они выражают не действие, активно совершаемое объектом, а чувственное восприятие, ощущаемое человеком. По этой причине глаголы ощущения и восприятия с глаголами состояния могут быть противопоставлены обычным глаголам действия.

Среда лингвокультурного обитания данных типов глаголов ощущения их обиходный или художественный дискурс в таджикских и английских языках определяют специфику актуализации компонентов их архитектоники. Релевантными являются оценочный или образный признаки глаголов ощущений, что обусловлено коммуникативно-прагматическими задачами соответствующих дискурсов ощущений. При этом для построения таких глаголов в таджикском языке применяются такие способы, как суплетивность и аналитические формы. Однако в отличие от других частей речи глаголы несколько ограничены. В сопоставляемых нами языках господствующим является аналитический способ. К примеру:

⁶ Зумратшоева Парвина Джонмамадовна – соискатель кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана.

Азбаски сари руди Шофирком соз шуда аз даруни Зарафшон нисбат ба пешигараи зиёдтар об мегирифтагӣ шуда буд, деҳқонон бо меҳнати худ ва ба роҳбарии ҳукумати амир қаноат накарда, руди қўҳнаи Шофиркомро ҳам аз рег тоза карданд [1, 368].

The mouth of the Shofircom's canal, reasonably arranged, gave more Zeravshan water than before, the peasants, do not content with this, without the help of the Emir's officials, themselves cleared the former bed of the canal from the old drifts, freed a lot of waste land from under the sand, irrigated, and it became suitable for plowing again.

Некоторые лингвисты глаголы ощущения относят к системе значений «действия». При этом, действия бывают двух родов: одни, как нагревание и резание, направлены на внешнюю материю, другие, такие, как понимание, чувствование и желание, осуществляются контроль над ситуацией. Если физическое воздействие вызывает изменение в объекте, то психические процессы скорее вызваны изменениями в человеке. Таким образом, глаголы ощущения, с одной стороны, имеют отношение к делам действия, а с другой – к глаголам состояния и восприятия.

Значения ощущения тесно связаны со значением чувственного восприятия людей, но они не всегда совпадают с ними по всем параметрам. Значения ощущений входят в систему значений чувственного восприятия как частное их явление (подгруппа).

Следует подчеркнуть, что при наименовании элементов системы глаголов ощущения мнения ученых-исследователей лингвистов неоднозначны. Например, Л.М. Васильев подчеркивает, что «глаголы восприятия в отличие от глаголов ощущения и желания, обозначают отражение сознанием человека внешней среды, свойств и предметов внешнего мира. Одни из них указывают на восприятие вообще, другие – лишь на восприятия, осуществляемые с помощью определенных органов чувств» [2, 288].

Понятия ощущения и восприятия в таджикских языках и английских языках являются тесно взаимосвязанными, но в свою очередь, они отличаются друг от друга рядом специфических черт. Восприятие в таджикском языке (*дарк кардан*) определяется как форма чувственного отражения действительности в сознании, способность обнаруживать, принимать, различать и усваивать явления внешнего мира, формировать их в виде образа [6, 331].

В отличие от ощущений восприятие всегда выступает, как объективно соотносимое с оформленной в виде предметов, вне нас существующей действительностью. Причем даже в том случае, когда мы имеем дело с иллюзиями или, когда воспринимаемое свойство сравнительно элементарно, оно (восприятие) вызывает простое ощущение.

Другое отличие восприятия в развитых формах от ощущения состоит в том, что итогом возникновения ощущения является некоторое чувство (например, ощущение слуха, зрения, обоняния, удивления, осязания, боли и вкуса и т.п.), в то время как в результате восприятия складывается образ, включающий комплекс различных, взаимосвязанных ощущений, приписываемых человеческим сознанием предмету, явлению, процессу.

Таким образом, глаголы ощущения в таджикском и английском языках выступает как осмысленный и означенный синтез разнообразных ощущений (обоняния, слуховое восприятие, боль, осязание и вкус), получаемых от целостных или сложных, воспринимаемых как целое явление предметов, процессов и объектов.

Глаголами ощущения, действительно, выражают действия органов чувств и воспринимаются предметы, явления, реализующие их посредством существительных с субъективными значениями. Данный процесс происходит при супплетивных отношениях между глаголами ощущения и именами существительными.

По нашему мнению, с точки зрения оязыкования психологического константа ощущений в разных этнических сообществах чрезвычайно релевантной представляется их семантическая классификация и вскрытие особенностей их устройства и функционирования. Установление знакового характера мира ощущений, определение способа вербализации их объективной и субъективной реальности, находящиеся в орбите

закономерностей семантики, весьма необходимо, поскольку процесс осознания ощущений непременно предполагает его обозначение, название его соответствующим вербализованным знаком. Вероятно, данное утверждение носит несколько дискуссионный характер, поскольку, как известно из лакунарной теории, отсутствие специального знака в естественном языке для номинации того или иного понятия еще не означает отсутствия последнего в концептуальной картине мира ощущений носителя того или иного языка. Вместе с тем мы считаем, что сам факт нахождения понятия на семантической карте таджикского и английского языков требует научной разработки и интерпретации его глубинной концептуальной языковой природы.

Несомненно, объяснения собственно лингвистического характера в каждом конкретном языке нередко бывают вполне целесообразными, оправданными, по своей сути значимыми, однако считать их исчерпывающими и исключительно основными не совсем правомерно.

Обзор лингвистической литературы позволяет заключить, что, во-первых, проблемы семантической дифференциации и конкретной вербализации ощущений в таджикских и английских языках в сопоставительном аспекте мало разработаны и, во-вторых, исследование вопроса имеет несомненную теоретическую и практическую значимость для общего языкознания, так как номинативная система вербально обозначенных ощущений пополняется новыми смыслами, о чем свидетельствует, в частности, анализ дискурса данного языкового феномена. Изучение сущности семантической природы глаголов ощущения на разнотипных языках позволит посредством применения ряда упомянутых выше лингвистических методик описать содержание наиболее важных фрагментов ощущения в эмоциональном лексико-семантическом поле функционирования глаголов ощущения в таджикском и английском языках. Можно предположить, что исследование данного вопроса на уровне парадигматической и синтагматической оси в сопоставляемых лингвистических культурах выявит как существенные сходства, так и ряд не менее значимых лингвистических различий в таджикском и английском языках в плане лексико-семантического микро- и макрополя ощущений. В основу семантической классификации глаголов на базисные и производные нами положен филогенетический критерий оценки, поскольку выбор анализа для предполагаемого описания семантических однопорядковых языковых единиц глаголов ощущения в таджикском и английском языках, формирующих тот или иной фрагмент вербального мира ощущений с целью получения наиболее достоверных лингвистических данных о языковой специфике концептов ощущений, обусловлен самим категориальным статусом данного класса слов.

Изложенное выше приводит нас к решению следующей задачи в предпринятом исследовании: осуществить комплексное сопоставительное лингвистическое изучение семантической сущности различных классов глаголов ощущения в таджикском и английском языках как структурно и содержательно сложных, вербализованных конструкторов, выражающих различные ощущения в таджикской и английской языковых культурах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Арзуманов С.Д. Джалялов О.Д. Забони тоҷикӣ / С.Д. Арзуманов // Учебник тадж.яз. для вузов. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 415 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола / Л.М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 288 с.
3. Ковтунова И.И. Порядок слов и актуальное членение предложения / И.И. Ковтунова // Современный русский язык. - М., 1976. - С. 30-58
4. Никитин М.В. Лексическое значение слова: (Структура и комбинаторика) / М.В.Никитин // [Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. "Иностр. яз."] / М. В. Никитин. - Москва: Высш. шк., 1983. - 127 с.

5. Погожих Г.Н. Английская грамматика (в таблицах и схемах): [учебное пособие] / Г. Н. Погожих. - Москва: Эксмо, 2008. – 141 с.
6. Словарь таджикского языка (X – начала XX века) в 2-х томах. – М.; Издательство «Советская энциклопедия», 1969. – Т.1. – 951 с.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАММАТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ГЛАГОЛОВ ОЩУЩЕНИЯ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

В статье исследуется общая характеристика грамматических свойств глаголов ощущения в разноструктурных языках на основе таджикского и английского языков. В статье отмечается, что основной отличительной чертой глаголов ощущения является то, что они выражают не действие, активно совершаемое объектом, а чувственное восприятие, ощущаемое человеком. По этой причине глаголы ощущения и восприятия с глаголами состояния могут быть противопоставлены обычным глаголам действия. Поэтому, глаголы ощущения в таджикском и английском языках выступает как осмысленный и означенный синтез разнообразных ощущений (обоняния, слуховое восприятие, боль, осязание и вкус), получаемых от целостных или сложных, воспринимаемых как целое явление предметов, процессов и объектов.

Ключевые слова: разноструктурные языки, глаголы, глаголы ощущения, слуховое восприятие, таджикский язык, английский язык, грамматика языка.

Сведения об авторе: Зумратшоева Парвина Джонмамадовна – Национальная академия наук Таджикистана, старший инспектор по кадрам Геофизической службы НАНТ, соискатель кафедры иностранных языков НАНТ, Адрес, 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Шевченко 59.

Тел: 931808811 E-mail: pzumratshoeva8019@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ ГРАММАТИКИИ ХОСИЯТҲОИ ФЕЪЛҲОИ ЭҲСОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУН

Дар мақола хусусияти умумии хосиятҳои грамматикии феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои соҳти гуногун дар асоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст. Дар он қайд карда мешавад, ки хусусияти асосии фарқкунандаи феълҳои эҳсосӣ дар он аст, ки онҳо на амали фаъолонаи предметро, балки дарки ҳиссиётро, ки шахс ҳис мекунад, ифода мекунанд. Аз ҳамин сабаб феълҳои эҳсосӣ ва идрокро ба феълҳои ҳолатӣ бо феълҳои оддии амал дар муқоиса гузоштан мумкин аст. Аз ин рӯ, феълҳои ҳиссиёт дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун синтези пурмазмун ва пурмазмунӣ ҳиссиётҳои гуногун (бӯй, дарки шунавоӣ, дард, ламс ва мазза), ки аз предметҳо, равандҳо ва предметҳои яқлухт ё мураккаб ба даст омада, ҳамчун як падидаи том қабул мешаванд, амал мекунанд.

Калидвожаҳо: забонҳои соҳти гуногун, феълҳо, феълҳои эҳсосӣ, дарки шунавоӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, грамматикаи забон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зумратшоева Парвина Ҷонмамадовна – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, нозири калони кадрӣ Хадамоти геофизикии АМИТ, унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷии АМИТ.

Суроға, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, к. Шевченко 59.

Тел: 931808811 E-mail: pzumratshoeva8019@mail.ru

PROPERTIES OF VERBS OF SENSATION IN DIFFERENTLY STRUCTURED LANGUAGES

The article studies the general characterization of grammatical properties of verbs of sensation in multistructured languages on the basis of Tajik and English languages. The article notes that the main distinguishing feature of verbs of sensation is that they express not an action actively performed by an object, but a sensual perception felt by a person. For this reason, verbs

of sensation and perception with state verbs can be contrasted with ordinary action verbs. Therefore, verbs of sensation in Tajik and English languages act as a meaningful and marked synthesis of various sensations (smell, auditory perception, pain, touch and taste) derived from holistic or complex, perceived as a whole phenomenon of subjects, processes and objects.

Keywords: multistructured languages, verbs, verbs of sensation, auditory perception, Tajik language, English language, language grammar.

Information about the author: Zumratshoeva Parvina Jongmamadovna - National Academy of Sciences of Tajikistan, Senior HR Inspector of Geophysical Service of NAST, applicant at the Department of Foreign Languages of NAST. **Address,** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 59 Shevchenko str.

Tel: 931808811 **E-mail:** pzumratshoeva8019@mail.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ

ТДУ: 891.500.09+891.550.092

НУСХАИ ДАСТНАВИСИ “ЁДДОШТҲОИ АДАБӢ ДАР БОРАИ БИНОӢ” ДАР АРХИВИ МИЛЛИИ АФҶОНИСТОН

Нурзод Н.¹

Чанд сол қабл нусхаи дастнависи асареро бароям дӯсти донишманд ва бедилпажӯҳи Афғонистон Халилulloҳи Афзалӣ ба сурати электронӣ ирсол намуд ва изҳор дошт, ки шояд дастнависи асаре чопнашуда аз устои фақид академик Абдулғанӣ Мирзоев бошад, ки тариқи устод Халилulloҳи Халилӣ ба Архиви миллии Афғонистон ворид гардидааст. Онро ӯ ҳарчанд бароям ҳамчун Ёддоштҳои адабӣ дар бораи Биноӣ” муаррифӣ намуда, ҳатто таъкид дошт, ки дар Архиви миллии Афғонистон иштибоҳан ба устод Халилulloҳи Халилӣ ҳам нисбат додаанд, вале дар заминаи ошноӣ бо он бароям равшан шуд, ки бахше аз китоби маъруфи устои зиндаёд академик Абдулғанӣ Мирзоев мебошад, ки аввалин бор соли 1957 бо номи “Биноӣ” чоп шудааст. Дар останаи таҷлили 115 солагии академик Абдулғанӣ Мирзоев муаррифии ин нусхаи дастнависро амре савоб ва муфид ба шумор меоварам.

Дар ҳазинаи Архиви миллии Афғонистон нусхаи китоби дастнависе бо хатти форсӣ мавҷуд аст, ки дар баргаи муаррифии он “Ёддоштҳои адабӣ. Дарӣ” зикр гардида, аммо дар саҳифаи аввали дастнавис танҳо “Ёддоштҳои адабӣ” омадааст. Пас аз зикри унвони китоб дар ҳамин саҳфа чунин таъкид шудааст: “Шумораи 62/3 ташреъи хонаи устод Халилulloҳи Халилӣ” дар с. 122 дафтари қаблии Архиви миллии Афғонистон[2, 1]. Аз ин ишорат равшан мегардад, ки шумораи дастнавис дар идораи қаблии Архиви миллии Афғонистон 122 будааст. Аз рӯи ишорати дигар дар ин саҳфа маълум мешавад, ки дастнависи мазкур аз 115 варақ иборат буда, шумораи он дар маҳзани Архиви миллии Афғонистон 62/25 зикр шудааст. Ҳарчанд дар баргаи муаррифии он дар бораи соли таҳрир ва муаллифи аслии он иттилое дақиқ зикр нашуда, вале дар қараёни таҳқиқи дастнависи мазкур равшан гардид, ки он нусха мутааллиқ ба қалами академик Абдулғанӣ Мирзоев ба шумор рафта, ба эҳтимоли зиёд барои мутолеа ва изҳори назар аз сӯи муаллиф ба донишманди соҳибноми Афғонистон, шоир ва пажӯҳишгари саршиноси ин кишвар устод Халилulloҳи Халилӣ манзур гардида ва аз тариқи бойгонии шахсии ин марди фозил ба Архиви миллии Афғонистон роҳ ёфтааст. Ҳадси дигар ҳам метавон зад, ки шояд бахше аз ин китоб мунтахабан ҷиҳати нашр ба сурати дастнавис ба хатти форсӣ ба Афғонистон фиристода шуд. Муаррификунадагони нусхаи мазкур низ таъкид намудаанд, ки дастнавис ноқис мебошад ва мо ҳангоми муқоисаи он бо матни китоби ин донишманди зиндаёд, ки бо номи “Биноӣ” нашр шудааст, дақиқ намудем, ки он қисмате аз ҳамин асар буда, тавре таъкид гардид, шояд барои мутолеа ва баёни андешаҳо ба устод Халилulloҳи Халилӣ пешниҳод шуда бошад.

Дар баргаи савуми дастнавис муҳри Архиви миллии Афғонистон низ гузошта шудааст, ки он мансубияти нусхара ба ин муассисаи илмӣ кишвари ҳамсоя собит месозад. Дар муҳри мазкур исми Вазорати иттилоот ва Архиви миллии ин кишвар бо сурати “Архиви миллии Афғонистон” сабт гардидааст.

¹ Нуралӣ Нурзод – доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров.

Нусхаи дастнавис бо ҷумлаи нотамои зайл оғоз мешавад: “маълумот медиҳад, ки бо ин таҳаллус дар асри зиндагӣ кардан низ ду шоир дар назар дорад” [2, 10]. Зикри сафҳаи даҳ дар ин барга маълум месозад, ки ба эҳтимоли зиёд қабл аз он нух сафҳаи дигар мавҷуд будааст, вале ба сабабҳои ба мо номаълум ба ин дастнавис ворид нагардида. Аммо ин сафҳагузори низ то баргаи 60 давом ёфта, идомаи онҳо бидуни рақами сафҳа баа мушоҳида мерасанд. Дар қараёни муқоисаи матни дастнавис бо нусхаи китоби “Биной” равшан мегардад, ки қисмати мазкури нусхаи хаттӣ дар ҳақиқат ноқис буда, ба сурати зайл дар монографияи мавриди назар омада: “Муҳаммад Каримхони Назихӣ дар қисми дуюми ӯ “Таърихчаи адабиёти Афғонистон” дар бораи адабиёти асри XVI таваққуф намуда ҳангоме, ки оид ба Биной маълумот медиҳад, бо ин таҳаллус дар асри зикршуда, зиндагӣ кардани низ ду шоирро дар назар дорад. Маълум мешавад, ки дастнависи мазкур аз боби савуми китоб гирифта шудааст, ки он “Биной ва қараёни зиндагии ӯ” унвон дорад. Ҳамзамон, муқоисаи матни дастнавис бо матни китоб матлаби дигареро равшан мекунад, ки қисмати мазкур қисман ба ҳама бахши китоби муаллиф айнак чиз ҳастанд. Аммо ин нукта равшан нагардид, ки дастнависи мазкур қаблан нигошта шудааст ё баъди нашри китоби “Биной” ба хатти форсӣ баргардон гардида, ҷиҳати ҷоп ба кишвари Афғонистон фиристода бошанд.

Дар асл китоби “Биной”-и академик Абулғанӣ Мирзоев аз ҳаҷми умумии он 491 сафҳаро дарбар мегирад. Дастнависи мавриди баррасии мо бошад, тавре аз маълумоти оғозии он, ки ба Аршиви миллии Афғонистон тааллуқ дорад, аз 155 барга иборат аст ва танҳо қисмате аз боби савум, боби чорум ва бахше аз боби панҷуми китобро фаро мегирад. Боби савум, тавре гуфта омад, “Биной ва қараёни зиндагии ӯ”, боби чорум “Маҳсули адабии Биной ва хусусиятҳои умумии осори боқимондаи ӯ” ва боби панҷум “Биной ва масъалаҳои танқиди замони феодализм” ном дорад ва дар қараёни муқоиса равшан гардид, ки бобҳои савум ва панҷум ноқис буда, танҳо дар ин дастнавис боби чаҳорум ба сурати қисман ҷой гирифтааст [2; 3].

Ин дар ҳолат, ки ҳама китоби “Биной” дар умум аз муқаддима, 15 боб, хотира, бахши мулҳақоту мулоҳизот, феҳриствораҳои номи ашхос, номҳои ҷуғрофӣ, адабиёти истифодашуда, ки аксари онҳоро манобеи нодир ва сарчашмаҳои муҳими адабӣ ба вуҷуд овардаанд ва амсоли ин таркиб ёфтааст. Дар баробари ин, тавре муаллиф таъкид мекунад, “Илова ба он масъалаҳое ки мо дар бобҳои V, VI, VII ва VIII дида гузаштем, масъалаҳои ахлоки дар насиҳатномаи Бехрӯз баён кардашударо мувофиқи мавзӯашон мумкин аст ба ҳама бобҳо тақсим кард: 1. Сарват ва ҷоҳпарастӣ ҳамчун сарчашмаи пайдоиши тамоми ахлоқи разилона; 2. Мазаммати кибр ва сарчашмаҳои пайдоиши он; 3. Дар разилати ғазб на фазилати афв; 4. Дар разилати бухл ва фазилати қарам; 5. Дар мазаммати ҳасад ва зарари он; 6. Ситезакорӣ ва оқибати он; 7. Дар одоби сухан гуфтан ва шароити он; 8. Дар мазаммати ғайбат ва сухакчинӣ; 9. Дар мазаммати ҳазли беҳуда ва оқибати он; 10. Дар разилати дуруғ ва фазилати ростӣ; 11. Дар мазаммати назарфиребӣ ва зоҳирбинӣ; 12. Дар мазаммат ва зарари шикампарастӣ ва серхобӣ; 13. Дар мазаммати мастӣ ва разилати он; 14. Дар шарафи оила ва мазаммати бадахлоқӣ; 15. Дар разилати шохидбозӣ [3, 275]. Аз рӯи ин таснифи муаллиф, ки ҳама онҳоро низ бобҳо унвон кардааст, метавон таъкид дошт, ки ин асар дар ҳақиқат як китоби ҷомеъ дар бораи рӯзгору мероси адабии Биной ва шарҳу тафсири муҳтаво ва веҷаҳои осор ӯст, ки дар адабиётшиносии ватаниву ҷаҳонӣ назир надорад. Бо таъкид бар ин мулоҳизаҳои донишманди соҳибноми мо академик Абдулғанӣ Мирзоев метавон ба ҷунин натиҷа расид, ки ин китоби ҷомеъ дар 30 бобу фасл иншо гардидааст [1].

Ҳама тавр, матни дастнависи академик Абдулғанӣ Мирзоев бо ҷумлаи зайл ба анҷом мерасад, ки аз боби панҷуми асари мавриди назар баргирифта шудааст: “Вале дар ин ҷо барои мо пеш аз ҳама ин тарафи фикри баёнкардаи Биной қобили диққат аст”.....(2, 155) Боз ҳам ҳангоми муқоисаи ин бахши дастнавис бо матни аслии китоб ин нуктаро

равшан месозад, ки ҳатто ҳамин ҷумла низ дар дастхати академик Абдулғанӣ Мирзоев ба сурати ноқис зикр шудааст, зеро шакли тамомёфтаи он дар матни асли китоб бад-ин сурат аст: “Вале дар ин ҷо барои мо пеш аз ҳама ин тарафи фикри баёнкардаи Биноӣ қобили диққат аст, ки ӯ дар тасвири давраи илмомӯзии Бехрӯз бар зидди мансабҳои динӣ баромада, вайронии ахлоқ-дуздӣ, порахӯрӣ, хиёнаткорӣ ва дигар разолатеро, ки дар байни рӯҳониён ва мансабдорони динӣ мавҷуд буд, бераҳмона ғош карда мепартояд [2, 189].

Дар ҷараёни мутолеа ва ошноӣ бо дастанависи академик Абдулғанӣ Мирзоев маълум мешавад, ки шояд ба сурати ноқис манзур шудааст ва ё матни он бояд нисбат мукамал буда бошад авроқи мухталифаш афтодаанд. Дар баробари ин, унвони он “Ёддоштҳои адабӣ” низ аз ҷониби масъулини Архиви миллии Афғонистон гузошта шуда, шояд ҳамин бахшро аз ҳазинаи бойгонии устод Халилуллоҳи Халилӣ дарёфтаанд. Бо ин ҳама дарёфт гардидани дастанависи мазкури академик Абдулғанӣ Мирзоев, ки бо хатти форсӣ нигошта шудани он пайме бар мо мерасонад, ки шояд матни аслии он бо ин хат ба қалам омада, баъдан бо кириллӣ ҷоп гардидааст. Дар баробари ин, ба эҳтимоли зиёд матни комили китоби мазкур барои мутолеа ва изҳори назар ба унвони устод Халилуллоҳи Халилӣ ҳамчун донишманди соҳибназари рӯзгор ирсол шуда бошад ва танҳо ин бахш ба ҳазинаи Архиви миллии Афғонистон ворид гардидааст.

Ҳаройина, мавҷудияти ин бахши дастанависи китоби “Биноӣ”-и устод Абдулғанӣ Мирзоев ин амрро мусаллам мегардонад, ки бо гузашти солҳо арзиш ва аҳаммияти он чун нусхаи мунҳасир ба фард ва қаламӣ афзун гардида, дар омӯзиши як тамоюли муҳими эҷодӣ илмӣ ин донишманди зиндаёд нақши муассир мегузорад. Афзуда бар ин, пайдо шудани ин бахши дастанависи шахсии академик Абдулғанӣ Мирзоев имконият фароҳам меоварад, то ҷусторҳо дар иртибот бо ба бойгонии ҳуди эшон, устод Халилуллоҳи Халилӣ ва маҳзанҳои дигар идома бахшида шавад, то нусахи асли мероси илмӣ ин адабпажӯҳи соҳибноми кишвари мо бештару пештар дар дастрасӣ қарор гирифта, фаротару амиқтар ба риштаи таҳқиқ қашида шаванд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Академик Абдулғанӣ Мирзоев / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 80 с.
2. Ёддоштҳои адабӣ. Дарӣ. Архиви миллии Афғонистон. Нусхаи хаттӣ бо шумораи 62/25.
3. Мирзоев А. Биноӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1957. – 491 с.

НУСХАИ ДАСТНАВИСИ “ЁДДОШТҲОИ АДАБӢ” ДАР БОРАИ БИНОӢ ДАР АРХИВИ МИЛЛИИ АФҒОНИСТОН

Мақола ба муаррифӣ ва таҳқиқу баррасии нусхаи дастанависи “Ёддоштҳои адабӣ” дар бораи Камолиддин Биноӣ, ки ба қалами академик Абдулғанӣ Мирзоев тааллуқ дошта, дар Архиви миллии Афғонистон маҳфуз аст, бахшида шудааст. Дар ҷараёни омӯзиши матни он равшан гардад, ки он бахше аз китоби “Биноӣ”-и академик Абдулғанӣ Мирзоев ба шумор рафта, қисмате аз бобҳои севуму панҷум ва шакли пурраи боби чоруми ин асарро дарбар мегирад. Муаллиф дар ҷараёни таҳқиқ ба натиҷае расидааст, ки аз рӯи сафҳагузорӣ ба барғаҳои дастанавис тахмин намудан мумкин аст, ки шакли ноқиси китоб тавассути китобхонаи устод Халилуллоҳи Халилӣ ба Архиви миллии Афғонистон расидааст. Ҳаройина арзиш ва аҳаммияти дастанавис дар оянда барои шинохти мероси илмӣ академик Абдулғанӣ Мирзоев нақши муҳим хоҳад гузошт.

Вожагони калидӣ: нухаи дастнавис, Абдулғани Мирзоев, ёддоштҳои адабӣ, Камолиддин Биноӣ, адабиётшиносӣ, мероси илмӣ, Архиви миллии Афғонистон, адабиёти тоҷик.

Маълумот дар бораи муаллиф. Нуралӣ Нурзод – доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров”. Тел: 928763797.

РУКОПИСНАЯ КОПИЯ «ЛИТЕРАТУРНЫХ ЗАПИСОК» О БИНОИ В НАЦИОНАЛЬНОМ АРХИВЕ АФГАНИСТАНА

Статья посвящена презентации, исследованию и рецензированию рукописи «Литературные записки» о Камолиддине Биноӣ, принадлежащей академику Абдугани Мирзоеву и хранящейся в Национальном архиве Афганистана. В процессе изучения его текста выяснилось, что он является частью книги академика Абдугани Мирзоева «Биноӣ» и включает в себя часть третьей и пятой глав и полную форму четвертой главы этого труда. В ходе исследования автор пришел к выводу, что исходя из расположения страниц рукописи можно предположить, что дефектная форма книги попала в Национальный архив Афганистана через библиотеку Устада Халилуллы Халили. В будущем ценность и значимость рукописи сыграют важную роль в признании научного наследия академика Абдугани Мирзоева.

Ключевые слова: рукописный экземпляр, Абдугани Мирзоев, литературные заметки, Камолиддин Биноӣ, литературоведение, научное наследие, Национальный архив Афганистана, таджикская литература.

Сведения об авторе: Нуралӣ Нурзод – д.ф.н., профессор, директор ИНИ ХГУ РТ им ак. Б.Гафуров. Тел: 928763797.

MANUSCRIPT OF “LITERARY NOTES” ABOUT THE BINOI OF THE NATIONAL ARCHIVE OF AFGHANISTAN

The article is devoted to the presentation, research and review of the manuscript “Literary Notes” about Kamoliddin Binoy, owned by academician Abdugani Mirzoev and stored in the National Archives of Afghanistan. In the process of studying its text, it turned out that it is part of the book of academician Abdugani Mirzoev “Binoi” and includes part of the third and fifth chapters and the full form of the fourth chapter of this work. During the research, the author came to the conclusion that, based on the arrangement of the pages of the manuscript, it can be assumed that the defective form of the book came to the National Archives of Afghanistan through the library of Ustad Khalilullah Khalili.

In the future, the value and significance of the manuscript will play an important role in recognizing the scientific heritage of academician Abdugani Mirzoev.

Key words: handwritten copy, Abdugani Mirzoev, literary notes, Kamoliddin Binoy, literary criticism, scientific heritage, National Archives of Afghanistan, Tajik literature.

Tel.: 928763797.

ШОҲОНУ АМИРОНИ ШОИРТАБЪИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Иззатов Н.Х.¹

Сарфи назар аз кишваркушоӣ, васеъ сохтани қаламрав ва муҳити ҳукмронӣ, ки дар сарзамини Эронзамин ва форзизабонони рӯйи олам ба ҳукумат пардохтанд, бояд вучуди бисёре аз подшоҳонро, ки дар тариқи васеи доманаи илму адаб ҳиммати волое нишон додаанд, аз хотир набояд фаромӯш кард [12,1-2]. Гузашта аз ин бархе аз ин подшоҳон, ки шоирон ва подшоҳони тоҷику форсро ташвиқ ва ҳимоят мекарданд, ҳатто баъзе аз онҳо худ ба сурудани шеърӯ сарояндагӣ ва истеъдоди ғӯяндагиро доро буданд [3, 1-5].

Ин иқдом он қадар муассир буд, ки таърихнигорон ва тазкиранигорон ба сабт ва инъикоси фаъолияти онон ба қароҳури мизони таъсири он дар китобҳо ва тазкираҳое пардохтанд. Аз ҷумлаи онҳо метавон ба мавриди зер ишора кард:

Боби панҷуми тазкираи “Лубоб –ул- албоб”, ки ба умарои шоир ихтисос дорад, таҳти унвони “Дар латоифи ашъор ва мулуки кибор” сухан рафтааст. Барои мисол дар аҳамияти ин мавзӯ дар ин китоб ишора ба илҳомбахшии суханони подшоҳон шудааст [5, 9-15].

Дар тазкираи мазкур дар боби аввал аз бобҳои ҷаҳоргона тазкираи ҷомеъи “Маҷмуъ-ул-фусаҳо” дар (соли 1284 қамарӣ) [6, с. 9-10]. ба баёни мухтасари аз шарҳи ҳол ва насаби шоҳони аҳди нависанда ва тамоми салотин пардохата шудааст. Тазкираи мазкур моли Ризоқулихони Ҳидояти Табаристонӣ дар шарҳи аҳвол ва мунтахаботи аз ашъори 847 шоир дар ду маҷаллад тадвин ёфтааст. Нахустин муҷаллад ба шарҳи ҳоли шоҳон ва амирон, ки шеър сурудаанд ва шоирони мутақаддим то садаи ҳаштуми қамарӣ ихтисос ёфта ва дар муҷаллади дувум зикри аҳвол ва осори шоирони садаҳои баъди ва муносири муаллиф то 1284 фароҳам омадааст. Ҳидоят дар таълифи он аз бештар тазкираҳои шоирон суд ҷуста, аммо иштибоҳоти онҳоро низ тақрор карда ва иштибоҳоти дигар низ хосса дар зикри таърихҳо муртакиб шудааст, ки баъзе аз онҳо аҷиб аст. Бо ин ҳол аз он ҷо, ки бузургтарин тазкираи шоирони тоҷику форсигӯ аст, аз маъҳази бузурги шеъри форсӣ ба шумор меравад ва бисёранд шоироне, ки ҷуз дар ин тазкира ном ва асар аз онҳо барҷо намондааст, ҳамчуноне, ки қисмате аз ашъори бисёри шоирони дигар мунҳасиран дар ин асари тазкира маҳфуз мондааст.

Тазкираи “Лубоб –ул- албоб” аз лиҳози тарзи сохтор дар ин боб, аз тазкираи дигаре ба забони арабӣ ба номи “Ятимат –уд-даҳр фи маҳосини аҳл-ул-аср” ё ин ки “Ятимат –уд-даҳр фи шуарои аҳл-ул-аср”-и Саолабӣ [1, 11-20] намунаҳо гирифтааст.

Ҳамчунин дар мавриди шоҳону амирон ва салотини шеъргӯ тазкираи дигар ва махсус ба фарди шуарои шоир бо номи “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрии Ҳиравӣ беш аз тазкираҳои мазкур ба ин мавзӯ пардохта шудааст, ки бадғин тартиб фаслҳо дорад:

Боби аввали дар аҳволи Баҳроми Гӯр-подшоҳӣ Сосонӣ омада, ки ба таъбири ин китоб, аввалин касе аст, ки ба забони форсӣ шеър гуфтааст:

“Аммо аввалин касе, ки ба забони форсӣ назм кард, Баҳроми Гӯр буд ва онро чунин овардаанд, ки Баҳром маҳбубае дошт ўро ном Дилором буд ва он манзураи зарифа ва нуктадону мавзунҳаракот ва росттабъу хушовоз ва чангӣ буд, Баҳром ўро дар ҳама ҷо ҳамроҳ мебуд ва гоҳе ба ў мунозира менамуд. Ва Баҳром ҳар латифае, ки бар забон овардӣ ў низ дар баробар чизи муносиб ва мувофиқ иншо кардӣ. То он ки рӯзе Баҳром дар беша бо шер даровехт ва онро ду ғӯш гирифта ғӯшмоли азиме дода барҳам баст. Ва аз ғояти тафохури он диловарӣ ва шуҷоат ин мисраъ бар забони ў гузашт:

¹ Иззатов Неъматулло Ҳикматуллоевич -докторанти PhD-и Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Манам он шери жасёну манам он бабри яла

Дилором ҳозир буд ва дар ҷавоб гуфт:

Ном Баҳром турову надарат Буҷабала.

Баҳромро ин калимот бағоят хуш омада ва чун ҳукаморо талабид ва ин мисроъро бар эшон хонд, эшон дар назм қонун пайдо сохтанд, аммо зиёда аз як байт набуд.” [7, 9-10].

Ҳамчунин дар ин боб ба аҳволоти шоҳони дигаре ҳамчан султон Санҷари мозӣ-Аҳмад Санҷар (номи комил: Муъиззуддунё Ваддин Абулҳорис Аҳмад Санҷар ибни Маликшоҳ мутаваллиди (1085-1158) фармонравои Салҷуқии Хуросон (аз соли 1097 то соли 1118), ки нухумин султони императории Салҷуқӣ шуд ва то замони маргаш дар соли 1157 бар он ҳукумат кард. Султон Санҷарро вопасин султони муқтадири салҷуқӣ медонанд. Дар сарчашмаҳо ишора шуда, ки Туғрулбеки Салҷуқӣ ва дигарон дар назм таъби хубе доштанд.

Абуаълои Аҳмад дар дар таърихи худ оварда, ки “...насаби Салҷуқ ба 34 пушт ба Афросиёб мерасад ва Салҷуқ дар банди султон Маҳмуди Ғазнавӣ фавт шуд. Ва ўро писар чаҳор буд: Микоил ва дигар Исрофил ва дигар Мусо ва дигаре Юнус. Исрофилро ду писар буд яке Ҷаъфабек, ки тамоми мулки Ироқро мусаххар гардонид ва муддати 20 сол салтанат кард ва умраш ба 70 расид, вафот кард. Ва Алб Арслон ибни Ҷаъфарбек подшоҳ шуд ва тамоми Эрон ва Тўрон мулозимати ў муаззиз ва мукаррам будааст.

Гўянд намози шомӣ ид мардум моҳ мидиданд, назари султон бар моҳ афтода ба амир Муъиззӣ намуданд ва ў дар бадеҳа ин рубоиро гуфтааст:

Эй моҳ, камони шаҳриёӣ гўйӣ,
Ё абруи он турфа нигоре гўйӣ.
Наъле зада аз зарри аёре гўйӣ,
Дар гўши сипеҳр гушворе гўйӣ!”

[4, 2-5]

Боби дувум: Дар баёни аҳволи подшоҳони чағатой, узбек, муғул ва салотини эшон мебошад, ки ба забони фарсии тоҷикӣ ашъори хуб гуфтаанд ва дар миёни мардум шуҳратёр гаштаанд.

Аз он чӣ фирдавсмекони (Муҳаммадхони) Шайбонӣ ва аз саодати Афсар шоҳи Бағдод ва набераи ў Абулхайрхон буд, шавкат ва адолати ў бар аҳли рўзгор возеҳ аст. Дар баёни он шуруъ муносиб нест. Подшоҳ Баҳодур одил ва карим-ут-таъ ва бекаллуф буд. Идрокаш баланд ва таъаш мавзун буд ва чун турк буд ва аз иборати туркӣ баҳраи тамом дошт ба ҳамон тавр худ ба худ гоҳ-гоҳ назме зоҳир мешуд. Ва дар машҳади муқаддаса ҷиҳати ҳазрати эмом Ризо алайҳи таҳияту ва сано қасидае гуфта, ин ду байт аз он қасида аст:

Тўсу Машҳад ким дир лор лутф ва эҳсон андодур,
Равзаи султон Али шоҳи Хуросонанд дур.
Гунбади янанг Қуббаси оламға булди нурбахш,
Гук ийрур ким парту хуршеди тобонанд дур.
Ин матлаъи форсӣ низ аз ў машҳур аст :
Булбулони ту, ки қонам булбулон овардай.

[10, 20-21]

Дар боби севум аҳволи салотини Самарқанд ва Хуросон аз авлод ва амҷоди амир Темури Гургон ва ашъори ҳар кадом ба ихтисор маълумот дода шудааст.

Аз он ҷумла, Халил Султон валади Мироншоҳи Мирзо буда ва баъд аз воқеаи амри соҳиби Қуръон бар тахти Самарқанд салтанат фармуда ва бағоят хуштабъ ва зариф ва нуктагузор буд ва ҳамеша дар маҷлиси ў хуштабъон ҳозир буданд ва худ низ шеърро пухта мегуфт, чунончи хоҷаи Исмаи дар таърифи девони ашъори ў мегўяд. Назм:

Дил кабобест, к-аз ӯ нор барангехтаанд,
В-аз намакдони Халилаш намаке рехтаанд.

Гӯянд, дар маҳалле, ки султон Аҳмад дар Бағдод ғурури ҷоҳ ва касрати сипоҳ бар он дошт, ки ин қитъаро гуфта ва ба амир Темури Соҳибқирон фиристода. Назм:

*Гардан чаро ниҳем ҷафои замонаро,
Миннат чаро кашем бари кор мухтасар.
Дарёву куҳро бигузоре му бигзарем,
Симурғвор зери пар орем хушку тар.
Ё бар мурод бар сари гардун ниҳем пой,
Ё мардвор дар сари ҳиммат кунем сар.*

[10, 41-42]

Боби чаҳоруми асари Фаҳрии Ҳиравӣ дар баёни аҳволи подшоҳони Ироқ ва Рум аст, ки гоҳе ба назари илтифот ба назм машғул будаанд ва назм гуфтаанд. Ва аз он ҷумла шоҳ Шучоъи Кирмонӣ (навораллоҳу марқадах).

Вай аз чароғи хонадони оли Музаффар буда, баъд аз падар дар Ироқи Аҷам ва Форс ва Кирмон салтанат бо истиқлол ёфт ва подшоҳи одил ва олимпарвар ва шоирдӯст буд. Ва гӯянд дар мулозимати Мавлоно Қутбуддини Шерозӣ “Шарҳи матолиъ” хондӣ ва нек дарёфтӣ ва дар даври давлати ӯро шарафи суҳбати Хоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ бас аст, ки номи ӯ бад-ин байт бар ҷаридаи айём сабт карда. Матлаъ:

Саҳар зи ҳотифи ғайбам расид мужда ба гӯш,
Ки даври шоҳ Шучоъ аст май бигиру бинӯш.

[11, 50-60]

Боби панҷуми тазкира дар баёни аҳволи баъзе аз подшоҳони форситабори Ҳиндустон мебошад.

Аз ҷумлаи онҳо султон Фирӯзшоҳ аз подшоҳони одилу доно ва хуштабъ будааст. Аз ӯ чанд ғазал аз ашъори ӯст дар тазкира иқтибос шудааст, ки ҳолӣ аз латофат нестанд:

Зиҳӣ камоли латофат, ки ёри мо дорад,
Ки ҳам малоҳати хубӣ ва ҳам вафо дорад.
Магар фитод зарри ту партаве бар меҳр
В-агарна меҳр чунин рӯй аз кучо дорад.
Ҳамеша ошиқӣ мадхушро бақо бошад,
Чаро, ки мисли ту маъшуқ хушлиқо дорад.
Фидои қомати он гулғизор ҷону дилам,
Ки қомати хушу мавзуну дилрабо дорад.
Ҳикоят аз лаби лаъли ту мекунад Фирӯз,
Аз он сабаб сухани хубу ҷонфазо дорад!

Гурӯҳбандӣ ва табақабанди шоҳони шоир дар тазкираи Фаҳрии Ҳиравӣ бар асоси силсила чунин шарҳу баён ёфтааст:

Оли Сомон- давраи Сомониён ва Ғазнавиён, ки дарвоқеъ давраи нашъат ва густариши шукуфаҳои адаби порсӣ ва асри шоирпарварӣ ва шоирдӯстӣ буда метавонад, дар тайи ҳаёти адабиёти сарзамини баъд аз дини Ислом нақши асосиро доро бошад. Зеро подшоҳи беназир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ, дар ин силсила кифоят ва дириҷӣ ӯ дар мамлакатдорӣ ва тавачҷуҳи хос ба шуаро ва нағзгӯёну сарояндагонӣ шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ қобили арзиш ва аз бисёре ҷиҳатҳо боаҳаммият мебошад, ки дар тамоми давраҳои минбаъдаи адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ таъсирнигору такондиҳанда буд. Зеро дар ин давра аст, ки шеър ва адаби форсӣ равнақи хосе ёфт. Подшоҳони ин силсила, ки нисбати худро ба Баҳроми Чӯбин мерасониданд, дар ташвиқ ва тарҳрезии шоирон ва

эҳтиром ба донишмандон эҳтимоми фаровон доштанд. Муҳаббати онон дар ҳаққи аҳли фазл чандон буд, ки худ ба хотири алоқаи хуб дар маҷолиси илмӣ ва адабӣ, ки дар дарбори Бухоро ташкил меоданд, ширкат меварзиданд. Шоироне беназире, мисли малик-ушшуаро Рӯдакӣ дар дабори Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ва шуарои дигар ҳамонанди Абушақури Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ, Фароловӣ, Дақиқӣ, Кисой, дар ин аср мавриди таваҷҷуҳи хос буданд ва ҳамеша аз илтофи подшоҳони Сомонӣ бархурдор шудаанд. Ҳатто баъзе подшоҳон, мисли амир Мунтасири Сомонӣ, ки умри худро дар яксара дар зиндон ва ҷанг гузаронда, худ аз шавқ ва завқи шеър мояҳои тамои дошт. Амирон ва подшоҳони Сомонӣ ба мисли амир Мансур ибни Нух ибни Мансури Сомонӣ, Абуиброҳим Исмоили Сомонӣ, Амир Оғочӣ, Алӣ ибни Илос ва ғайра таъбу завқи шеърӣ доштанд.

Шоҳигарии давлати Усмонӣ- бештари Султонҳои Усмонӣ, ки забони форсиро неқӯ медонистанд, бо ин забон шеър месурудаанд. Муассиси ин силсила писари Туғрул аст, ки дар соли 699 ҳиҷрӣ пас аз кушта шудани подшоҳи Салҷуқии Рум ба тахти подшоҳӣ нишаст. Пас аз марги вай писараш Усмон ва пас аз ӯ писараш Эрхон ва сипас Мурод писари Эрхон ва пас аз Мурод тахти подшоҳӣ ба писараш Боязид расид. Боязид ба воситаи далерӣ ва суръати амалиёти низомӣ ба лақаби Эладарим, яъне сойқаулаққаб шуд. Эладарим Боязид марди адабдӯст буд ва гоҳе ба форсӣ шеър мегуфт. Ӯ муддатеро дар асорат гузаронд ва дар он ҷо шеърҳо навиштааст. Саранҷом дар беморӣ бар нафъи писараш Салим аз подшоҳӣ истеъфо кард. Султон Салим марди боҳуш ва босавод буд. Таъбу завқи шеърӣ оӣ дошт ва метавонист ба туркӣ, форсӣ ва арабӣ суханронӣ кунад. Дар ин бора минбаъд мақолаи муфасссал навишта мешавад.

Оли Зиёр. Инҳо султонҳое буданд, ки дар навоҳии шимоли Эрон аз қабиле Табаристон ва Гелон салтанат доштанд. Муассиси ин силсила марди баландҳиммат буд ба номи Мардовез писари Зиёр, ки аз сарбозӣ ба сардорӣ расида буд ва пас аз Мардовез бародараш Шамгир ба ҷои вай нишаст. Қобус ибни Вушмгир мулаққаб ба Шамс-улмаъолӣ ҷаҳорумин подшоҳи зиёриён буд, ки баъд аз бародараш дар соли 347 ҳиҷрӣ дар Гургон сари тахт омад. Номбурда аз шоҳони ин силсила асту дорой камолот ва фазоили бисёр буда ва дар арабӣ форсӣ сухансарой забардасте ба шумор мерафтааст. Дигар аз шоҳони ин силсила Унсурмаолӣ Кайковус ибни Искандар, ки шоиру адиб ва фозил буда ва китоби “Қобуснома” ё “Насихатнома”, ки аз заҳоири адабии тоҷику форс маҳсуб мегардад, ба қалами ӯ нигориш ёфтааст. Қобуснома аз 44 боб иборат буда, ҳар боби он ба яке аз масъалаҳои гуногуни ахлоқу одоб, расму оин, маишату рӯзгордорӣ оилаву хонадорӣ, таҳсилу таълим, омӯзиши касбу ҳунар, санъату варзиш, сиёсату идораи мамлакат ва дигар паҳлуҳои зиндагии инсон бахшида шудааст. Шоир дар асараш одамонро ба нақӯкорӣ даъват карда мефармояд:

Гар бар сари моҳ барниҳӣ пояи тахт,
В-ар ҳамчу Сулаймони шавӣ аз давлату бахт.
Чун умри ту пухта гашт, барбандӣ рахт,
К-он мева, ки пухта шуд, биаяфтад зи дарахт!

[5, 179-183-204-217]

Доир ба “Қобуснома” ё “Насихатнома”-и Унсурмаолӣ Кайковус ибни Искандар дар шарҳиносии ва адабиётшиносии тоҷик ва берун аз он таҳқиқотҳои хурду бузурги хеле зиёд навишта шуда, ба ин асар баҳои муносиби илмӣ дода шудааст.

Ғазнавиён: - муассиси ин силсила Сабуктегин (366-387 ҳ.- 977-997 м.) ном дорад, ки аслан ғуломи туркнаҷод буд. Фарзанди ӯ Сутон Маҳмуд машхуртарин ва муҳимтарин подшоҳи силсилаи Ғазнавиён маҳсуб мешавад, мушаввақи шуарои бузурге монанди Унсурӣ, Манучехрӣ, Фарруҳи Сиситонӣ (1000-1040), Абузайд Муҳаммад Азоири Розӣ (ваф.1034 м.), Абунаср Али ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ (390-465 ҳ.) ва дигарон буд. Султон Маҳмуд низ худ дар шеърӣ бисёр таъби мавзун дошт ва аз ҳунари шоири бебаҳра набуд. Ӯ ба шеър шоирӣ он қадар ба қадре алоқаманд буд, ки дафтари мустақиле барой он

ташкил дода буд ва раёсати онро ба малик-уш-шуарои дарбори худ Абулқосим Ҳасан ибни Аҳмад Унсурии Балхӣ (350х.-431х.) шоири номовари форсизабонон эҳдо карда буд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи хеш дар боби Унсурӣ чунин менависад: “Маноқиб ва бузургвории ӯ азҳару минаашшамс (равшантару тобонтар аз офтоб) аст ва саромади шуарои рӯзгори Султон Маҳмуд буда ва ӯро варои тури шоирӣ фазоил бисёр аст ва баъзе ӯро Ҳаким навиштаанд. Чунин гӯянд, ки дар рикоби Султон Маҳмуд ҳамвора чаҳорсад шоири мутаайин мулоҳим буданд ва пешво ва муқаддами тоифаи шуаро устод Унсурӣ буд. Ва ҳамагон бар шоирии ӯ муқаррар ва мутарриф буданд ва ӯро дар маҷлиси султон мансаби надимӣ бо шоирӣ зам буд ва пайваста мақомот ва ғазавоти султон назм кардӣ. ӯро қасидае аст мутаавил қариб ба яксаду ҳаштод байт, ки маҷмуи ғазавоту ҳуруб ва футуҳи султонро дар он қасида ба назм оварда ва дар охир Султон Маҳмуд устод Унсуро мисоли малик-уш-шуарои қаламрави худ арзонӣ дошт ва ҳукм фармуд, то дар атрофи мамолик ҳар кучо шоире ва хушгӯе бошад, сухани худ бар устод арза дорад, то устод ғус ва самини онро мунаққаҳ карда, дар ҳазрати аъло ба арз расонад. Ва ҳама рӯзи маҷлиси устод Унсурӣ шуароро мақсади муайяне буд ва ӯро ҷоҳе ва моли азим бад-ин ҷиҳат ҷамъ шуда ва ҳаким Фирдавсӣ ӯро дар назми “Шоҳнома” таҳсини балиғ мекунад”.

Султон Маҳмуд ҳангоме, ки аҷз ва нотавонии худро ҳангоми пирӣ ва поёни умр мушоҳида кард бар худ бо ин абёт навҳагарӣ бунёд кард:

Ба теги ҷаҳонгиру гурз қалъа кушой,
 Ҷаҳон мусаххари ман шуд, чу тан мусаххари рой.
 Гаҳе ба иззу ба давлат ҳамеништам шод,
 Гаҳе зи ҳирс ҳамерафтам зи ҷой ба ҷой.
 Бас тафохур кардам, ки ман касе ҳастам кунун,
 Баробарӣ биам ҳама амиру гадоӣ.
 Ҳазор қалъа кушодам ба як ишорати даст,
 Басе масофа шикастам ба як фишурдани пой.
 Чу марг тохтан овард, ҳеч суд накард,
 Бақо бақои Худо асту мулк мулки Худой!

[5, 174-75]

Султонҳои Ғур (Ғуриён). Салатанати ғуриён ё Шансабониён, сулолаи форсизабон ё эронитаборе мебошанд, ки 1147-1215м. бар сарзаминҳои шарқии тоҷикони Эронитабор ҳукумат намудаанд. Онҳо равнақашонро аз Ғур оғоз намуда ва дар миёнаи садаи XII-ум то солҳои оғози садаи XIII-уми мелодӣ ба як қудрати умда табдил шуданд. Ғур маркази ҳастаии низоми Императории онҳо буда, ки замоне қаламравияшон аз Гургон дар ғарб, то шимоли Ҳинд (Лохур) дар шарқ густариш меёфт, ҳарчанд, ки таҳти таъсири Хоразмшоҳиён қарор доштанд. Фурӯпошӣ ва нобудии Ғуриён дар ҳангоми ҳамлаи Муғулон ба сарзаминҳои шарқӣ Эрон будааст. Подшоҳони Ғур дар ноҳияҳои кӯҳистонӣ, байни Ҳирот ва Ғазнин ба номи Ғур фармонравой мекарданд. Бузургтарин ободии сарзамини Ғур Фирӯзкӯҳ ва пойтахти онон буд, ки муддате ба истиқлол ҳукумат мекарданд, то ин ки Муҳаммад ибни Сурӣ мағлуби Маҳмуди Ғазнавӣ шуд ва аз он баъд таърихи Ғуриён таҳти тасаллути Ғазнавиён даромад [2, 29-43]. Дар ин давра низ аз ҳокимони суханваре буданд, ки тафсилашро минбаъд хоҳем овард.

Аз ҷумла, **Алоуддин Ҳусайн** маъруф ба Ҷаҳонсӯз писари малик Азоуддин Ҳусайн мулаққаб ба Абусалотин аз соли 544 то 556 ҳиҷрӣ фармонравойи силсилаи Ғуриён буд. Вай давлати Ғуриёнро ба авҷи қудрат расонид. Алоуддини Ғурӣ бари интиқоми қатли ду бародараш Қутбиддин Муҳаммад ва Сайфуддини Сурӣ бо Баҳромшоҳи Ғазнавӣ ҷанг карда, ӯро шикаст дод. ӯ пас аз тасарруфи Ғазнайн, ба муддати ҳафт шабонарӯз шаҳрро ба оташ кашид ва аз он ҷо рӯй ба бутҳа намуд ва буткадаи шаҳрро, ки дар навъи худ беназир буд, таҳриб кард, ки бад-ин ҷиҳат ӯро Ҷаҳонсӯз лақаб доданд. Алоуддин ба шеър

алоқаи хубе дошт ва гӯянд, ки баъди шаҳри Ғазнайро оташ задан тамоми ҷасадҳои оли Сабуктегинро, ба ҷуз қабри султон Маҳмуд шикофта оташ заданд, аммо пурсиданд: – Чаро қабри султон Маҳмуд ва ҷасади ӯро насӯхтӣ? Иллат он буд, ки Алоуддин ба шеъри ҳаким Фирдавсӣ (Шоҳнома) бисёр алоқа дошт ва хонда буд, ки Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” гуфтааст:

Чу кӯдак лаб аз шири модар бишуст,
Ба гаҳвора Маҳмуд гӯяд нахуст.

Хоразмшоҳиён мардуми диловару шеърдӯст ва дар айни ҳол ситамгор буданд. Дар замони Отсиз давлати Хоразмшоҳиён қудрати бештаре ёфт. То ин ки дар замони султон Текиш тавонистанд Салчуқиёнро мағлуб кунанд ва як давлати муқтадири Хоразмшоҳиро бунёд бигзоранд. Султон Текиш худ низ гоҳе шеър месохт. Баъд аз Текиш султон Муҳаммади Хоразмшоҳ ҷонишини ӯ шуд. Ӯ қаламрави салтанати худро то сарҳадди имкон вусъат бахшид то ин ки муғулон ба Эрон ҳамла карданд. Пас аз ӯ писараш мавсум ба Чалолиддин яке аз далерттарин фарзандоне аст, ки хоки сарзамини тоҷику Эрониро худ парвариш додааст [8, 219-243].

Темуриён-муассиси силсилаи Темуриён Амир Темури Гургонӣ (1334м.-1405м.) аст, ки чун дар заду хӯрд бо ҳокими Систон тире ба пойи вай асобат кард ва ба Темуриланг маъруф шуд. Темури дар айни ҳол, ки марди хунхор буд, шавқу рағбат ба арбоби илм ва ҳунар низ шумурда мешавад. Шоирон ва тазкиранигорон дар мавриди мулоқоти Амир Темури бо Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ дар тазкираҳои хеш чунин нақл меоваранд, ки “Вақте Амир Темури Гургон ва Шерозро мусаххар кард гуфт: Ҳофизро пеши ӯ биёваранд ва вақте оварданд гуфт: Ман рубои ҷаҳони маскунро вайрон кардам то Самарқанд ва Бухороро, ки Ватани ман аст, обод кунам ва ту мардак ба як холи ҳиндуи турки Шерозӣ ин ду шаҳрро мебахшӣ, дар ин байт, ки гуфта:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Ва Хоҷа Ҳофиз ҷавоб дод, ки ҳамин бахшандагиро маро ба ин рӯз андохта ва Темуриро мавриди навозишу инъом қарор дод.”

Темури дар поёни умр майл дошт, ки наберааш Пирмуҳаммад фарзанди Мирзоҷаҳонгир ҷонишини вай шавад, аммо ӯ аз писарамаки худ Халил Султон шикаст хӯрд ва мутаворӣ гашт ва ҳукумат ба Халил расид. Халил Султон подшоҳи ошиқпеша буд ва ашъору ашхори зиёде дар ҳаҷри ёр суруда. Шоҳрӯз Мирзо писари Амир Темури, ки дар Ҳирот ба тахти салтанат нишаст, низ подшоҳи сулҳдӯст ва беозор буд ва бедодгариҳои падарашро бо адл ва дод талофӣ кард ва гоҳе шеър низ месурӯд. Улуғбек, фарзанди Шоҳрӯз низ подшоҳи шоир ва ҳунарпарвар буд. Бойсунғур писари Шоҳрӯз низ монанди падар адаб дӯст буд. Ӯ шаробхӯри бузурге буд ва ба зиндагии мастонаи худ идома меод. Шароб меҳӯрд ва шеър мегуфт ва ҳунармандонро ташвиқ мекард то он, ки як рӯз субҳ дар синни 33 солагӣ ӯро дар бистари хобаш мурда ёфтанд, дар ҳоле, ки ҳанӯз дар дасташ шароб буд. Вале номи Бойсунғур бо вучуди одати мазмуре, ки дошт, зинда аст, зеро дар санаи 829ҳ. дебоҷаи Фирдавсро ба номи ӯ бо исми дебоҷаи Бойсунғур ба риштаи таҳрир дароварданд. Ин “Шоҳнома” бо “Шоҳнома”-и Бойсунғур маъруф аст [8, 151-153].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили манобеи зикршуда бармеояд, ки дар рушду ривоҷи шеъру адаби форсӣ, на танҳо шоирону нависандагон, балки аҳли салотину амирон низ нақши муносиб гузоштаанд. Дар тазкираҳои зикргардида, ба монанди Баҳроми Гур, Темури Гургон, Халил Султон Мироншоҳи Мирзо, Султон Аҳмад, Султон Фирӯзшоҳ, Наср ибни Аҳмади Сомонӣ, Қобус ибни Вушмгир, Султон Маҳмуд, Султон Текиш, Амир Темури Гургонӣ ва дигарон аз подшоҳу вазирони хонадони Сомониён, Ғазнавиён, Оли Зиёр,

Ғуриён, Хоразмшоҳиён ва Темуриён ёдоварӣ гардидааст, ки шеършиносу шеърғӯй буда, баъзеҳо маҳорати хуби шоирӣ доштаанд. Омӯзишу пажӯҳиши ҳамаҷонибаи масъалаи ба миён гузошташуда бори дигар ҷанбаҳои муҳимми адабиётшиносию нусхашиносиरो равшанӣ хоҳад андохт.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Саолабии Нишопурӣ, Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоил Абумансур. Дору-ул-кутуби илмия / Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоил Абумансур Саъолабии Нишопурӣ. Ба кӯшиши Муфид Муҳаммади Қамиҳа. – Қоҳира – Бейрут: Лубнон, 1403ҳ.-1983м.. – 544 с.
2. Акбарӣ. Асғар Фурӯғ. Таърихи Ғуриён / Асғар Фурӯғи Акбарӣ. Исфаҳон: –Донишгоҳи Исфаҳони Эрон, 1394 шамсӣ. – 118 с.
3. Дабиринажод, Бадиуллоҳ. Подшоҳони шоир / Адиуллоҳ Дабириножод // Маҷаллаи “Ваҳид”, Донишгоҳи Исфаҳон 1350, шумораи 91. – 592 с.
4. Броун, Эдвард. Таърихи адабиёти Эрон, нимаи нахуст / Эдвард Броун. Тарҷумаи Фатҳуллоҳи Мучтабо. – Техрон: Интишороти “Марворид”, чопи савум, 1361. – 672 с.
5. Кайковус, Унсурмаолӣ. Қобуснома / Унсурмаолии Кайковус. Бо тасҳеҳ муқаддима ва ҳавошии доктор Амин Абдулмаҷиди Бадавӣ. – Техрон: Интишороти китобфурӯшии Ибни Сино, бидуни соли нашр. – 272 с.
6. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб -ул – албоб / Муҳаммад Авфӣ. Ба кӯшиши профессор Эдвард Броун – Донишгоҳи Кембрич, 1906 м. Тарҷумаи Муҳаммад Аббосӣ. – Техрон, интишороти “Фаҳрии Розӣ”, ҷилди аввал. – 433 с.
7. Ҳидоят, Ризоқулиҳон. Таърихи адабиёт дар Эрон / Ризоқулиҳон Ҳидояти Табаристонӣ Таълифи 1284 қамарӣ нусхаи мунқажӣ бо тасҳеҳӣ Мазоҳирӣ Мусафо дар соли 1334-1340 шамсӣ дар шаш муҷаллд интишор шуд.
8. Фаҳрии Ҳиравӣ, Султон Муҳаммад. Равзат-ус-салотин / Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ. Бо тасҳеҳ ва ҳошияи доктор Хаёмпур – Табрёз: Муассисаи таърих ва фарҳангӣ Эрон, 1345 ҳ.ш.. – 189 саҳ.
9. Фаҳрии Ҳиравӣ, Султон Муҳаммад. Равзат-ус-салотин ва ҷавоҳи-ул-аҷоиб, маъа девони Фаҳрии Ҳиравӣ / Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ. Тасҳеҳ ва ҳошияи Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ. – Ҳайдаробод, 1967 м. –181 саҳ.
10. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Фаҳрии Ҳиравӣ ва се асари ӯ / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Тарҷумаи Муҳаммад Зуфар. – Маҷаллаи донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Машҳад ,30.03. 1350 ҳ. ш. – С. 422-507.
12. Ҳолат, Абулқосим. Шоҳони шоир. Аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагони суҳанвар ва баргузидаи ашъори онон / Абулқосим Ҳолат. Бидуни макон ва замони нашр. –355 саҳ.

ШОҲОНУ АМИРОНИ ШОИРТАБЪИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Дар рушду инкишофи шеър адаб, на танҳо олимону донишмандон, балки аҳли салтанату умаро низ саҳми муносиб гузоштаанд. Аз шарҳи ҳоли баъзе шоирону олимони гузашта равшан аст, ки шоҳону салотин ва вазирону амирон ба эшон таваҷҷуҳ ва эҳтироми хос қоил буданд. Эҳтимоми онҳо ба аҳли илму адаб бо ин ба интиҳо нарасида, ҳатто бархе аз шоҳону амирон худ завқу малакаи шеърғӯй доштанд ва ба дарборҳои худ машҳуртарин шоирону адибонро ҷалб мекарданд. Сарчашмаҳои парокандае мавҷуд аст, ки бар ин амр далолат мекунад, вале миёни манобеи адабӣ осоре, ба монанди “Равзат-ул-

салотин”-и Фахрии Ҳиравӣ ба мушоҳида мерасад, ки танҳо ба шоҳони шоиртабъ бахшида шудааст ва таҳқиқи чунин масъалаҳо аз чанд ҷиҳат арзишманд мебошад.

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими адабиётшиносӣ бахшида шуда, дар он бо истифода аз сарчашмаҳои “Равзат-ул-салотин”-и Фахрии Ҳиравӣ, “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Маҷмӯ-ул-фусаҳо”-и Ризоқулихони Ҳидоят аҳвол ва ашъори шоҳони шоир ба таври мухтасар баррасӣ гардидааст. Инчунин аз хонадони Сомониён, Ғазнавиён, Оли Зиёр, Ғуриён, Хоразмшоҳиён ва Темуриён ном бурда шудааст, ки амирону вазирони он шеърдӯсту шоиртабъ будаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии форсии тоҷикӣ, шеър, тазкира, тазкиранигорон, “Лубоб-ул-албоб”, Авфии Бухорӣ, Фахрии Ҳиравӣ, Равзат-ус-салотин, шоҳону амирон, шоҳони шоир.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иззатов Нейматулло Ҳикматуллоевич, докторанти PhD курси 2-юми ихтисоси 6D02400 “Адабиётшиносӣ (10.01.08)-Назарияи адабиёт матншиносӣ” ММХ назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (+992) 915595975.

E-mail izzatovnematullo@gmail.com.

КОРОЛИ И ПРИНЦЫ ПЕРСИДСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ

Следует отметить, это поэзии и литературы значительный вклад внесли не только учёные и мыслители, но и жители государство и его правители. Из жизнеописания некоторых поэтов и учёных прошлого времени видно, что короли и князя, министры и эмиры уделяли поэтам и ученым особое внимание и уважение.

На этом их внимание представителям науки и литературы не ограничивалось, более того некоторые короли и принцы обладали интересом и умением заниматься поэзией и привлекали к своим дворцам самых известных поэтов и писателей. Есть разрозненные источники, указывающие на это, но среди литературных источников есть такие произведения, как Фахри Хирави, «Раузат-уль-Салатин» посвященный только поэтам-царям, и исследованных ценно вопросов ценно по нескольким причинам.

Данная статья посвящена одной из важнейших тем литературоведения с использованием литературных источников «Раузат-уль-Салотин» поэтов Фахри Хирави, «Лубаб-уль-Альбаб» Мухаммада Ауфи из Бухарь, и «Маджму-уль-Фусахо» - Резакулихан а Хидаята кратко обсуждаются состояние и стихи царей периода поэта. Упомянется также о династии самондов, газневидов, семейства Али Зияра, гуридов, Хорезмийцев и Темуридов, князей и министров которые были поэтами или увлекались поэзией.

Ключевые слова: классическая персидско-таджикская литература, поэзия, тазкира, тазкираны, «Любаб-уль-албаб, Авфии Бухараи, Фахрии Хирави, Равзат-ус-салатин, цари и князя, цари-поэты.

Сведения об авторе: Иззатов Нематулло Хикматуллоевич, аспирант 2 курса специальности 6D02400 «Литературоведение (10.01.08)-Теория литературы, текстология» Института медиа кафедры АМИТ. Адрес: 734042, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки № 33, Тел: (+992) 915595975.

Электронная почта E-mail: izzatovnematullo@gmail.com.

KINGS AND PRINCE OF PERSIAN AND TADJIK POETS

It should be noted that not only scientists and thinkers, but also the inhabitants of the state and its rulers made a significant contribution to poetry and literature. From the biographies of

some poets and scientists of the past, it is clear that kings and princes, ministers and emirs paid special attention and respect to poets and scientists.

Their attention to representatives of science and literature was not limited to this; moreover, some kings and princes had an interest and ability to engage in poetry and attracted the most famous poets and writers to their palaces. There are scattered sources pointing to this, but among the literary sources there are works such as Fakhri Hirawi, “Rauzat-ul-Salatin” dedicated only to the poet-kings, and the issues explored are valuable for several reasons.

This article is devoted to one of the most important topics of literary criticism using the literary sources “Rauzat-ul-Salotin” by the poets Fakhri Hiravi, “Lubab-ul-Albab” by Muhammad Aufi from Bukhar, and “Majmu-ul-Fusaho” by Rezakulihan and Hidayat, the state of and poems of the kings of the poet's period. Mention is also made of the dynasty of Samonds, Ghaznavids, the family of Ali Ziyar, Ghurids, Khorezmians and Temurids, princes and ministers who were poets or were keen on poetry.

Keywords: classical Persian-Tajik literature, poetry, tazkira, tazkirans, “Lubab-ul-albab” by Awfi from Bukharai, Fakhriy Hiravi, Ravzat-us-salatin, kings and princes, king-poets.

Information about the author: Izzatov Nematullo Khikmatulloevich, 2nd year graduate student, specialty 6D02400 “Literary Studies (10.01.08) - Theory of Literature, Text Criticism” of the Institute of Media Department of AMIT. Address: 734042, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave. No. 33, Tel: (+992) 915595975. E-mail: izzatovnematullo@gmail.com.

МАСЪАЛАИ ТАҲҚИҚИ ҲИКОЯИ ГУФТОРӢ

(Дар мисоли се ҳикояи «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»)

Раҳмонӣ Р.²

Ҳанӯз масъалаҳои зиёди назарии илми адабиёти гуфтории тоҷикон (фолклори тоҷикон) мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор нагирифтааст. То ба имрӯз ба навъҳо ҷудо намудани жанрҳои адабиёти гуфтории тоҷик идома дорад. Матнҳои илмӣ баъзе жанрҳо, ба мисли қисса, ривоят, ҳикояи асотирӣ, ҳикояи гуфторӣ (ё нақл) ва монанди ин ба таври бояду шояд ғирдоварӣ нашудаанд ва *мачмуаҳои илмӣ* аксари жанрҳои фолклорӣ чоп нушудаанд. Модоме ки матнҳои илмӣ камтар дастрас аст, баҳсҳои назарии адабиёти гуфторӣ низ суфт аст.

Дар адабиёти гуфтории кишварҳои пешрафтаи дунё оид ба масъалаҳои назарии жанрҳо баҳсҳои мантиқии зиёд шудааст. Яке аз чунин баҳсҳо дар бораи жанри «ҳикояи гуфторӣ» аст. Ба тоҷикӣ нисбати ин жанр истилоҳи «нақл» (ҳикояи гуфторӣ, ё ҳикояи шифоҳӣ)-ро ба кор бурдаанд. Пажӯҳандагони рус нисбат ба ин жанр истилоҳи «устный рассказ»-ро ба кор мебаранд. Онҳо матнҳои зиёдеро ғирдоварӣ ва нашр кардаанд ва дар байни онҳо роҷеъ ба ин жанр аз солҳои сиёми садаи бист то ба имрӯз баҳсҳои илмӣ идома доранд. Мо низ истилоҳи «ҳикояи гуфторӣ»-ро аз пажӯҳандагони рус гирифтаем, шояд дар оянда ҳамин истилоҳ ва ё истилоҳи «нақл», ё дигаре пазируфта шавад [ниг.: 1; 5; 6; 10; 12; 13; 14; 19].

Адабиёти гуфторӣ ва навиштории тоҷикон аз замони бостон робитаи мустақам дошта, хушбахтона адибон ва таърихшиносон ҳангоми навиштани асарҳои худ аз манобеи гуфторӣ, гоҳе муфасссал, гоҳе мазмунан, гоҳе мухтасар хеле хуб истифода намудаанд. Аз ин рӯ, метавон ҳангоми дар бораи ин ё он масъалаи назарӣ баҳс намудан, ҳамчун сарчашмаи муҳим ба навиштаҳои онҳо така кард.

Адиби донишманд ва маорифпарвари бузурги тоҷик Аҳмади Дониш низ дар осори худ, аз ҷумла «Наводир-ул-вақоеъ», ба таври мунтазам ба гуфтаҳои муҳими мардум така намудааст. Вақте ки хонанда китоби «Наводир-ул-вақоеъ»-ро мутолиа менамояд аз аввал то охир пайванди ногуфтаҳои доштани ин асарро бо мероси ғарбӣ мардумӣ мебинад. Дар ин бора Расул Ҳодизода пажӯҳишгари осор ва аҳволи Аҳмади Дониш низ ишорат намудааст [18].

Аҳмади Дониш ҳангоми баён ва таҳлили ҳар масъалае, ки дар ин асари арзишмандаш меорад, ҳатман ба гуфтаҳои дӯстон, шунидаҳо ва нақли ривоятҳои онон ҳамчун тақвияти андешаи худ муроҷиат кардааст. Ў дар оғози «Наводир-ул-вақоеъ» ишорат бар он менамояд, ки «... баъд аз эҳрози (ноил шудани) фазои муктасабӣ (касб карда шуда) ва резачинии моиди (дастрахони) арбоби дониш маводи бисёр аз никоти ишорат, ки хулоса ва натиҷаи масоили илмӣ аст, дар ҳазинаи мударикаам ҷамъ омада буд» [8, с.21].

Бар асоси ин мавод, таҷрибаи фаровон ва тақозои замон ӯ ба навиштани ин асари муҳими худ шуруъ кард ва онро бар асоси далелҳои муҳими ҷамъ намудааш нигошт. Аҳмади Дониш ҳар боре ки ба ҳалли масъалае бипардозад, онро бар пояи маводи дар даст дошта, шарҳ дод. Худи ӯ дар ин бора ишорат намуда гуфтааст, ки агар ҳангоми баёни «қазияе» бар он «шубҳа афтодӣ» онро «аз замири худ ба далоил ҳал кардаме, бидуни он ки рӯйи бо ғайр орам ва аз касе пурсам» [8, с.2].

Чунки ӯ то ин дам аз адибон ва донишмандони пешин чизҳои зиёдеро омӯхтааст, ҳамчунин аз ҳар кас, аз дӯстону наздиконаш, нақлу ривоятҳоеро шунидааст. Аз ин рӯ дар

² Равшан Раҳмонӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

мавридҳои муносиб, ё ба таври мухтасар ва ё муфассал аз онҳо ҳамчун санади муҳим истифода намудааст: «Ва ҳар чӣ аз ҳар кӣ шунидаме, ки муаддӣ (сабаб) ба ҳикмате ва мавъизате (панде) буд, агар муҷмал буд ба тафсил бинавиштаме ва агар муфассал буд, муҷмал (ихтисор) кардаме. Ва дар ҳақиқат ҳар қавле ва феъле нигаристае ва бар зоҳири чизҳо назар наандоштаме бар ботини он таваҷҷуҳ сохтаме. Ва чун замона ва аҳли он мустаидди (сазовори) инчунин шуғл набуд, ман худро бад-ин тариқа машғул доштаме, то бад-ин восита **ҳикоёту ривоёт аз он чӣ дидаву шунида будам** (ишорат аз мост – Р.Р.), дар шаққоту (шикофиҳо) авроқ чамъ шуда, абноӣ ҷинс (ҳамҷинсон) барои тааҷҷуб мебурданд ва мутолаа мекарданд, боз меоварданд» [8, с.21].

Аз ин гуфтаҳои Аҳмади Дониш маълум мешавад, ки ӯ навиштаҳои зиёде дар даст доштааст ва онро дигарон низ истифода мекардаанд ва боз барояш бармегардондаанд. Ҳамин дӯстдорони илму адаб аз ӯ хоҳиш намудаанд, ки ин нусхаҳои худро, ки мушоҳидаҳои бисёр ҷолиби зиндагӣ аст, ба шакли китоб дароварад ва дар ҳар ҷои муносиб аз нақлу ривоятҳои мардумӣ, ки худ бевосита дидааст ва аз шахсони муътамад шунидааст, биоварад.

Дар ҳар бахши «Наводир-ул-вақоъ», ғангоми ташреҳи ин ё он масъалаи муҳим, дар мавридҳои муносиб, ӯ нақлҳои ҷолиберо меорад, ки бевосита худи муаллиф шоҳиди онҳо будааст, ё дар замони худ дар минтақае аз одамон онро шунидааст ва ё ҳикояро ба ӯ дар фурсатҳои муносиб нақл кардаанд. Мо дар ин мақола фақат дар бораи се ҳикояи гуфтории А. Дониш суҳан хоҳем гуфт, ки ин воқеаҳо дар замони худ ва ҳатто баъдҳо дар миёни мардум нақл мешудааст. Ин ҳикояҳо дар бахши зерини «Наводир-ул-вақоъ» аст: «**Дар наводирӣ ҳолати касоне, ки аз ҷанги сибоъ ва аз дасти дуздон раҳой ёфтаанд**» [9, с. 231].

Адиб дар ин бахши китоб, тибқи нақли яке аз дӯстонаш, ки номи ӯро дар асар наовардааст, дар бораи паҳлавони бойсунӣ – Мулло Холмуҳаммад се ҳикояи шунидаашро меорад, ки хеле ҷолиб аст. Аҳмади Дониш пеш аз нақли ҳикояҳо дар оғози ин бахш чунин нигоштааст: «Аз ин мақула (суҳан) ҳикоёт ва аз ин ранг ривоёт, агарчи дар китоби «Фараҳ баъд аз шиддат» («Ал-фараҳ баъд аш-шиддата» асари Танухӣ - Р.Р.) бисёр оварда шуда, то ки баъзеро ақл мустабъид (номумкин) шуморад, лекин назар бо он чи фи замонино буд, **баъзе нақлҳо шунидем** (ишорат аз мост – Р.Р.), он ҳама росту дуруст будааст» [9, с. 231].

Дар ҳар даври замон ҳикояҳои гуфторӣ яке аз матнҳои густаришёфта аст. Ин наваъ ҳикояҳо дар ҳар лаҳза, дар ҳар мавзӯ, дар байни ҳар гуна гурӯҳи одамон, чи мардону занон гуфта мешаванд, ки дар он ҳақиқати зиндагӣ нақл мегардад. Баъзе чунон ҷолиб аст, ки аз даҳон ба даҳон рафта вариантиҳои пайдо карда, аз нусхаи аслии дур мешавад. Қабл аз он ки Аҳмади Дониш ба баёни ин нақлҳо бипардозад «**баъзе нақлҳо шунидем**» гӯён хонандаи худро огоҳ намуда, ӯро ба мутолиа водор менамояд.

Аз мутолиа ва фармудаи Аҳмади Дониш метавон дар бораи баёни ин ҳикоятҳои гуфторӣ чунин назареро ироа намуд. Ин матнҳо ба назари мо то расидан ба Аҳмади Дониш вирди забони гурӯҳе аз мардум будааст. Аммо пас аз сабти адиб метавон дар бораи се варианти он, ки аз ҷониби се нафар сурат гирифтааст ва шахси сеюм онро аз шакли гуфторӣ ва ба шакли навишторӣ овардааст, ишорат кард. Ин се нафар кистанд?

Аввал, худи Мулло Холмуҳаммад, ки баёнгари аслии ҳикояҳо аст, ки ӯ ба наздиконаш, аз ҷумла ба дӯсти Аҳмади Дониш, нақл кардааст. Дуюм дӯсти Аҳмади Дониш, ки ба эшон баён намудааст. Сеюм Аҳмади Дониш, ки дар китобаш бо сабки худ нигошта, дар бораи аз дӯсташ шунидани ин «ҳикояи гуфторӣ» чунин гуфтааст: «Аз он ҷумла яке аз дӯстони ман гуфт, ки «дар Бойсун мардеро дидам – қавичусса ва пиру хариф (фартут) шуда, Мулло Холмуҳаммад ном, осори мардӣ ва ҷалолат аз зоҳири ҳолаш ҳувайдо буд. Миёни ману ӯ мусоҳабат ва муколамат бисёр афтода. Ва бисе ҳикоятҳо аз мардӣ ва таҳаввури (ҷасорати) худ намуд, ки мутаҳайир бимондам. Ва бисе бо хирсу ҳук набардозмо ва гардан ба гардан шуда ва бисёр бо шеру паланг дучор гашта, аз ҷанголи эшон раҳой ёфта» [9, с. 231].

Пас аз ин ишорати мухтасар Аҳмади Дониш бевосита ба баёни ҳикояи нахустин мепардозад, ки аз дӯшташ шунидааст ва адибро ба тааҷҷуб гузоштааст. Ҳикояи аввал чунин аст: «Аз он чумла (Холмуҳаммад – Р.Р.) гуфт: Навбате ба азимати хонаи дӯсте дар мавориди тӯй ва сур бо чанде аз ақрон (наздикон) фаропаси кӯҳ, ки дар он ҳавошист, рафтам. Ҳини муроҷиат ман аз руфақо ҷудо шуда, ба қасди шикор ва тафарручи (тамошои) кӯҳистон ба даруни дара даромадам ва басе кабку оху ба туфанги хорошикоф сайд карда, саргарм гаштам, то рӯз бегоҳ шуд. Дидам, ки муовадат (бозгашт) ба манзил сураат намебандад, лоилоҷ такопӯ намуда, дар камари кӯҳ сатҳе муфарраш (пахн) ба сабзаи мулавван (рангоранг) ёфтам, ки дарахти азим, – баъзе шоҳу шуъаб густурда ва баъзе хушку шикаста гашта, бар зераш соягустар буд. Ва чашмаи обе дар он ҳавл (атроф) равон ва бар рӯи сабза ғалтону давон буд. Асби худро он ҷо кашида, ба алаф ниҳодам ва худ болои дарахт баромада, ҷое барои худ ва ҷое барои асб рост кардам, то аз зарари сибӯ (ҳайвони ваҳшӣ) ва даранда эмин бошад. То баъд аз ғуруби офтоб асбро ғунча баста, гӯспандвор ба болои дарахт кашидам. Асб аз фаросате, ки дошт, он чи ман дар боби ӯ андешида будам, мефаҳмид ва ҳамчунон дасту по баста ба болои дарахт ба паҳлӯ орамид ва наменҷунбид. Ва ман таҳорате оварда, ҳам ба болои дарахт нишаста, намоз сар кардам ва туфанги ҷоншикор пеш ниҳода, худойро ба ҳифзи худ меҳондам» [9, с. 231-232].

Аҳмади Дониш ҳикояи шунидаашро то ба ин ҷо баён намуда, дар идомаи он назари худро дар хусуси чунин шахсони неруманд меғӯяд. Ишорат мекунад, ки дар аввал ба чунин зӯрмандӣ бовар надоштааст, вале пас аз ёдоварии Бедил дар бораи амакаш бовар кардааст, ки дар ҳаёт ин гуна одамони пурқувват низ будаанд. Дониш дар ин бора назари худро ба таври зерин шарҳ додааст: «Муҳаррири сутур гӯяд, ки «ман дар ин ҳикоят инкоре доштам, ки як мард, агар ҳама аз фўлод бувад, асbero бад-ин ранг натавонад бардошт, магар ки муболаға бошад ва ифтиро (сохта). То дар «Унсур»-и бедилӣ дидам, ки Мирзоқаландар, амми Бедил асби савории худро назди кўфтагӣ ва мондагӣ аз як соии кӯҳистон бардошта гузаронида. Он гоҳ эътиқод кардам, ки дар бани навъи инсон амсоли инчунин зӯроварон ба ҳар давре ва қарне ба вучуд меомадаанд аҷоибӣ қудратро» [9, с. 232].

Баъди ин андеша адиб давоми ҳикоятро, он тавре ки шунидааст, баён мекунад: «Билҷумла Мулло Хол гӯяд: Шабҳангом, пеш аз он ки сар ба хоб диҳам, ногоҳ овози тароқ ва садамати рехтани сангпораҳо масмӯи (ба гӯши) ман шуд. Ман дониستم, ки ҳайвоне ба тарафи мо меояд. Шаб маҳтоб буд. Дидам, шере шарза (хашмгин), мушобеҳи гавмеши бузург мутаваҷҷеҳ ба самти мост. Ва чашмҳо ҳамчу машғал метобид ва назди ҳар қадамаш сангҳои бузург ғалтон мешуд. Туфанг ба даст гирифтам ва оташ дар пилта ва рост кардам, то шер бубинад ва битарсад ва шояд, ки баргардад. Ў ҳамчунон ғуррон, бе хавфу ҳарос тўфон карда, ба сӯи мо бармеомад. Дидам, ки ин шер ба як тире ду тир сард намешавад. Ва лобудд (ночор) маро маа асб нобуд мегардонад. Он гоҳ туфанг бихобонидам, бо худ гуфтам: «Агар кор бар ман танг шавад тамаллуқу табодур (шитоб) пеш орам ва агар не, он гоҳ туфанг холӣ кунам. Ва азбаски майдон танг буд ва атроф холию нишеб, шер ҳар чанд хост, ки худро ғунча карда ба болои дарахт барҷаҳонад, муяссар нашуд. Омада ба шиддат панҷа дар ҳавошии бех ва решаи дарахт зад. Гумон кардам, ки дарахтро ҳамин замон аз бун барорад. Натавонист ва як-ду зӯр овард, матлаб ба ҷанг наомад ва дарахт ҳамчунон ки дар рӯзи боди шадид биларзад, ба ҳамдигар бархӯрда, ба садамат ва ҷунбиши саҳт гирифтор буд. Ва асби ман дар изтироб афтода, хун мебавлид. Ман худдорӣ карда, ба мулоямат саре меҷунбонидам ва хушомеде мегуфтам, ки «ман қасди ҷони ту надорам» ва туфангро нишон медодам, ки «агар бо ту ғараз медоштам, инак олати ҷоншикор ва ман имшаб дар роҳ монда, ин ҷо меҳмонам аз сари мухосамати ман даргузар. Ва гоҳе таъзими ба сӯи шер мекардам ва мутабассиму шукуфон менигаристам, то вай аз вазъи ман эмин бошад ва донад, ки ман бо ӯ муқобала надорам. Шер аз ин муомала сурати таслим муояна карда аз ғурриш ва ғзаб сокин шуд, фаропастар рафт. Ва аз таарруз (эътироз) бо ман ва дарахти ҳомили ман даст бардошт ва сина бар замин ниҳода биншаст ва дум меҷунбонид

ва он изҳори мулоямати ӯ бошад, боз ман суруде ва нағмае сар карда шерро ба мулоямаат ва мурувват даъват мекардам. То субҳ дамид, ба имо ва ишора маълум мекардам, ки «маро роҳ бидеҳ то ба манзили худ муроҷаат кунам». Вай низ ишорасе мекард ба дасти худ ва дастро рост мекард. Ман намедонистам, ки чӣ мехоҳад. Камтар нон ва яхнӣ пеши ӯ андохтам, бӯида илтифот накард ва боз бо дасти худ ишора мекард. Он гоҳ донистам, ки туфанги маро мехоҳад, ки бубинад. Онро нишон додам, иқбол намуд. Лоилоҷ онро ҳам назди шер андохтам. Бархост ва онро рост гирифта ва худ низ рост шуда, бар атрофи он тааммуқ (диққат) мекард ва маҳали қундоқ ва отшахонаро медид. Пас, туфангро хурд шикаст ва ба ҳаво бияндохт ба шиддате, ки аз назарам нопадид шуд. Ман он гоҳ дил бар марг ниҳодам, ки коре абас кардам ва сипари ҷон ба дасти хасм супурдам. Он гоҳ шер изҳори башошат ва хуррамӣ намуда, нон ва яхнӣ бардошт ва ишора кард, ки «фуруд ой ва бирав». Ва худ дуртар рафта боз биншаст. Ман асбро фуруд оварда, зин ва лагом ниҳода, савор шудам. Ва шер низ ба ҳаракат даромада, пеши роҳи ман гузашт ва имо мекард, то «биё». Ман оҳиста аз паси вай асб мерондам, то аз ду-се ақба ва сой бигузаштам ва роҳ аз кӯҳ ба ҳомун кашидам. Он гоҳ шер баргашт ва ба болои қуллае аз кӯҳ барнишаст ва мутарассиди аҳволи ман буд, то аз назари ӯ ғоиб гаштам. Ва ин феъл аз ӯ маҳз мурувват буд, ки то дигар даррандае музоҳими ҳоли ман нашавад. Чунки аслиҳаи маро шикастааст. Ва шикасти туфанг барои ин ки мабод нақзи (шикасти) аҳд кунам ва вай низ нақзи мурувват кунад. Ва ба саломат ба хона омадам» [9, с. 232-234].

Ҳикояи аввали он дӯсте, ки ба Аҳмади Дониш, аз қавли Мулло Холмуҳаммад баён намудааст дар ҳамин ҷо ба поён мерасад. Аз ҳикояи мазкур маълум мешавад, ки донишманди фарзона вазифаи як Пажухандаи фолклоршиносро адо намуда, ин матнро он тавре ки шунидааст, ба забони меёр овардааст. Ба гуфти адиб ҳар он чизе ки аз сари инсон мегузарад ва аз даҳон ба даҳон ба дигарон нақл мешавад, як навъ панди зиндагӣ аст, то одамон аз он ибрат бигиранд. Дар ин бора адиб натиҷагирӣ намуда, навиштааст: «Муфоди ин ҳикоят он ки агар дар аҷали мавъуд (ваъдашуда) муҳлат бувад, душмани ҷон дӯст гардад ва заҳр тарёк ва шерӣ далер роҳбар ва дастгир шавад. Ва агар бо касе мурувват кунад, бояд ки онро тамом кунад. Масалан, «аз хона нон дода дар берун урён кунад» [9, с. 234].

Дар ҳаёти мардум чунин воқеахоро дар шаклҳои гуногун метавон дид, ки адибон ҳангоми навиштани асарҳои адабӣ дар осори худ ба шунидаҳо, дидаҳо ва мушоҳидаҳои ин гуна матнҳои воқеӣ тақия намуда, ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ, аз онҳо бо обу ранги тоза истифода намудаанд. Албатта, ин навиштаи Аҳмади Дониш воқеияти зиндагӣ аст, ки аз касе шунида, худ дар ҳайрат мондааст. Аввал ба он бовар накардааст, баъд аз мутолиа ва таҳлил, натиҷагирӣ намудааст, ки чунин воқеаҳо низ ҳақиқат доштааст.

Сипас Аҳмади Дониш нақли дигари Мулло Холмуҳаммадро меорад. Ин ҳикоя низ ҷолиб аст ва дар аввал шунаванда ба руҳ додани чунин воқеа бовар намекунад, балки бо шаку шубҳа менигарад. Дар раванди зиндагӣ одамон ба воқеа ва ҳодисаҳои дучор мешаванд, ки гоҳе бовар кардани он мушкил аст. Адиб ҳикояи шигифтангезро беҳуда намеорад. Ба назари мо бо овардани ин ҳикоя вучуд доштани баъзе муштаракотро дар байни инсон ва ҳайвон низ ёдовар мешавад. Нақли дуюмро Аҳмади Дониш ба шакли зерин баён намудааст: «Дигар Мулло Холмуҳаммади мазкур ҳикоят карда (ишорат аз мост – Р.Р.), ки навбате, дар айёми зимистон ва сардии ҳаво, ки кӯҳу дашт пур аз барф буд ва аз ғалабаи бурудати (сармои) бурун ва гармии дарун чехраи шафақ шанҷарф (сурхранг), туфанг бардоштам ба азми шикор ба даруни дараи кӯҳ даромадам. Ва дар по наълайни ҷӯбин карда, то дар барф фуру нашавад. Ва дар таҳти кӯҳ ва соҳате фарох, ки ба воситаи ҳамӣ ва пуштвонагии кӯҳ барф камтар дошт, се хирси азимҷуссаи фарбеҳ дидам, ба ҳайат ачабе, ки рақс ва самоъ мекарданд ва айшу суруде доштанд. Яке ҷӯбдасте ба даст, рост истода ба ҳайати ясавул, дигаре аз нард ва шуаби (шоҳчаи) ревоҷ дасторе ба сар тартиб дода, ҳамчун хатибе. Дигаре аз барги ревоҷ даф ба даст гирифта, нақарот мезад, монанди шуъбадабозе, гӯй одамиёнро айб мекарданд ва худро ба сурати эшон бароварда.

Хирси чӯбакзан он дуру ба ҳар тараф меронд ва ба усул ва заробот ва нақарот таҳрис (шавқманд) ва тарғиб менамуд. Хирси дасторӣ монанди зоҳиде хушк наҳиқе (наъра) мекашид ва нағмае ва суруде мегуфт. Хирси дафхаш рақсе мекард ва нақара менавохт.

Ман чун ин шакл маҷлиси самоъ ва суруд надида будам ва аз касе нашунида, аз ҳоли эшон саҳт шигифт оварда, соате сомеъ ва нозир будам, ба навъе ки эшон аз ман ғофил буданд то он ки сармо бар ман зӯр овард.

Он гоҳ чун пӯстини хирси раққос тозатар дидам, туфанг бардошта ўро ба нишон гирифтам, дафу доираи ўро бар занаш бастам. Чун овози туфанг баромад, хирси дасторӣ дасторро аз сар бияндохт ва рӯй ба гурез ниҳод, хирси ясаул ба ҳамон чӯбдаст музоҳими ман шуда, фурсат надод, ки оташ дар туфанг пур ниҳам, бо ман расида, сари туфанг маҳкам баргирифт ва ба ҷониби худ мекашид. Ва ман ба тарафи худ зӯр мекардам. Билохира ба зӯр туфанг аз дастам биситод ва ба шиддат бар кӯҳ зад, ки реза-реза шуд. Пас бо ман чӯбдаст андохт, ман ҳам чӯбдаст ба осонӣ аз дасташ рабудам. Чунки ситабру (ғафсу) ноҳинҷор буд аз батши (ҳуҷуми) он ба нохун ва ангушт очиз омад. Он гоҳ рост омада ба ман даровехт. Алалфавр, аз ҳанҷараш саҳт баргирифтам ва сарашро аз ҳамидан манъ намудам. Чунки донистам, ки агар сараш ҳам шавад, аъзои маро хурд бишканад. Ва мо ҳар ду ҳамчу ду мусореи (мусобиқаи) зӯрвар басте талош кардем ва роҳи зафар ба ҳар дуи мо масдуд (банд) шуда буд, чунки бо ман низ олати ҷориҳои (ҷароҳаткунандаи) иттифоқӣ набуд, то тигроҳаш бишикофам. Ва ў низ ҳарчанд зӯрворӣ кард, ҳамчунон даҳон ва дандонаш дар ҳаво бод мепаймуд, ҳеҷ коре натавонист кард. Лекин ман оҳиста-оҳиста ба тадриҷ ўро таҳти кӯҳ мекашидам, то ба кӯҳ наздик шудем. Он гоҳ як даст ҳамчунон дар ҳанҷараш ва ба дасти дигар аз соқаш маҳкам гирифтам, бузвор бардошта, чунонаш бар теги кӯҳ задам, ки миёнаш бишкаст ва садои қарсу тарақи он бар атрофи кӯҳ афтод. Бе он ки нафас рост кунад, видои қолиб кард. Сарашро бурида, пӯшташ баркандам ва ба шаҳр оварда, ба маблағи шаст танга ибтиё (харидуфурӯш) намудам» [9, с. 234-235].

Аҳмади Дониш ҳикояҳои шунидаашро бо сабки худ баён намуда, дар охири ҳар кадоме хулосаи кӯтоҳе меорад, ки андарзе аст барои хонанда. Пас аз ин ҳикоя низ чунин натиҷагирӣ кардааст: «Ифротӣ шуҷоат агарчи ҷунун аст ва хулқе мазмум (зишт), аммо мардонро дар навоиб (саҳтӣ) ва масоиб (мусибат) басте дастгирӣ кунад ва аз маҳолик (хатар) бираҳонад» [9, с. 235].

Ин гуна ҳикояҳои ҷаззоб ва шуниданӣ дар байни мардум дар ҳар давра замон вуҷуд доштаанд, ки онҳо барои шунавандагон ҷолиб будаанд. Ў беҳуда ин ҳикояҳоро наоврадааст. Чунки онҳо барои адиб низ ҳайратовар ва барои хонанда ибратомез будааст. Аҳмади Дониш аз гуфтори дӯшташ ба баёни ҳикояи сеюм мепардозад, ки боз ҳам ҷолибтар аст: «Дигар Мулло Холмуҳаммад ҳикоят карда, ки ман дар бадви (оғози) ҳол барои таҳсили илми қол дар Бухоро рафта, дар мадрасае даромадам ва басте қашшоқ ва лошайи маҳз будам, ки рӯзҳо ва шабҳо гурусна мегузaronидам. Паҳлӯ ба бӯрӣ ва сар ба санг ниҳода дарсе мехондам. Соли умрам ба бисту се расида буд.

Дар он оғон Шукурбек ном дузди шабрав дар Бухоро истило (зӯрвар) ёфта, мардум аз дасти ў ба фиғон омада буданд. Басте захиму ҷасим ва **айёрепеша** (ишорат аз мост – Р.Р.) буд, ки дар шаб бо сад нафар муқобил шудӣ ва ҳазимаш (шикасташ) додӣ ва ба зарби санги даст дарахтҳои азимро аз камар шикастӣ. Ва агар ғулӯлаи ў ба шахс расидӣ, ҳамчун гунҷишки туфангхӯрда хурд ва реза гаштӣ. Ва аз захми санги ў доим синаи шабравон дарида ва табли табболон кафида. Рӯз кас ўро наидӣ ва шаб ҳамчу хаффош зоҳир шудӣ. Ҳарчанд диловарони зӯрозмо ва баҳодурони размозмо сари роҳаш мегирифтанд, тоби муқобала наёварда, рӯй ба гурез меоварданд.

Бо ин ҳама ҷабборӣ ва мардумозорӣ **карампеша ва олиҳиммат** (ишрат аз мост-Р.Р.) буд, ки мол аз тавонгарони баҳил ситада ба мустаҳақони алил расонидӣ ва бо аҳли илм ва талабаи мадраса ионат (ёри) кардӣ. То рӯзе ҳам ба ҳукми султон амири асас (посбони шабгард) нидо дардод, ки «агар касе Шукурбекро ба даст орад, сад динори сурх медиҳам».

Мулло Хол гӯяд: Ман чун ин нидо бишунидам, қуввати томеаам (тамаъкориам) ба ҳаракат омада, ғалабаи фақр маро бад-он водошт, ки худро ба мири асас зоҳир гардонам ва зараши бигирам ва шаб баромада матлаби ўро гӯсфандвор хурд баста ба дасташ супорам ва ғанӣ гардам. Аввал назди мударрис даромадаму гуфтам: «Ман аз қашшоқию гуруснагӣ ба ҷон омадаам ва зиндагӣ, ки маро ҳазор бор бадтар аз марг аст. Агар иҷозати шумо шавад, биравам ва ба асас маълум кунам, ки хасми ўро ба ў расонам ва аз ифлос (бечорагӣ) бираҳам. Ва агар кушта шавам, худ роҳате нақд бошад, ки ба тааби (азоби) зиндагӣ раҳида бошам ва ба олами итлоқ (озодӣ) расида».

Мударрис гуфт: «Зинҳор ин ҷуръат мекунӣ, ки пои хасмро надида, сар ба бод диҳӣ. Надонӣ, пил шикори гавазн нашавад ва шер мусаххари рӯбоҳ нагардад. Ва пеш аз ту басте диловарони зӯрманд дар ин иродат сафари охират карданд. Фард:

*Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард.*

Гуфтам: – «Шуҷоату таҳаввур (далерӣ) ва сифатест, ки доим аҳли худро ионат (ёри) кунад, ё аз мансубаҳо ва навоиб (сахтиҳо) сиёнат (муҳофизат) кунад. Ва тафаввуқу (бартарию) тағаллуб (ғалаба) мавқуфи иёнаи сарпанҷаи қазову қадар аст ва истило ва истеъло (бартарӣ), манут (вобаста) бар бардоштани мураббии зӯровар. Ва Рустам бо ҳама зӯру қувват дар ҷоҳи Шағғод афтад ва Исфандиёр бо ҳама сатоату (қуввату) шавкат ду дида бар хоки мазаллат ниҳод. Байт:

*Сайёд на ҳар бор шикоре орад,
Бошад, ки яке рӯз палангаш бидарад.*

«Ад-дахру явмони-явмун лака ва явмун алайка» (Рӯзгор якнавохт нест. Агар рӯзе ба ком расӣ, рӯзи дигар ноком хоӣ монд). Шояд, ки қазия мунъакис гардад ва фалак бар муроди ман ва мароми ман равад. Ва бад-ин баҳона мояи таҳсил ва вазҳи маоши ман шавад. Ва агар дар миёни ин ҷаҳор хишти ҳуҷра солҳо бинишинам, ҳеҷ вақте аз сақфи он нону гандум наборад. Ва ин ҷунбиш ҳам аз ман касбу саъй афтад, ки «ал-косибу ҳабибуллоҳ» (косиб дӯсти худост). Фард:

*Ризқ ҳарчанд бегумон бирасад,
Шарти ақл аст ҷустан аз дарҳо.*

Мударрис гуфт: – «Он ҷӣ гуфтӣ, рост аст, лекин:

*Гарчи кас беаҷал нахоҳад мурд,
Ту марав дар даҳони аждаҳдо.*

Аз ин ҷо, ки азм дуруст овардаӣ ва ҷазм маҳкам кардаӣ, медонам, ки мамнӯъ нагардӣ. Бирав, ки Худо ёри ту бод! Ин расидан ба матолибу маориби (мақсадҳои) дунявӣ ва ухравӣ (охиратӣ) мавқуфи азимат аст ва беақидаи софӣ ва нияти холис ҳеҷ кас ба мақсуд нарасад».

Он гоҳ фотиҳаи мударрисро гирифта ба хонаи шаҳна (посбон) даромадам. Мири асас маро яке аз аҳли истеҳқоқ гумон карда пурсид, ки «домулло барои ҷӣ муҳим омаданд?»

Гуфтам: – «Шунидам, ки ту барои гирифтани бастани Шукурбек назре гуфтаӣ. Омадам, ки он назр аз ту бистонам ва матлаби туро ба дасти ту супорам». Асас аз вазъи ман хандид, ҷунки ранги коҳида ва хунпарида доштам. Ва он даъвии маро мутоиба пиндошта, назди ман обу нон фармуд. Ман гуфтам: – «Шуморо ба ҳайати ман кор

набошад ва ман чандинрӯза гуруснаам. Маро аз таом хуб сер кунед, он гоҳ хидмат фармояд».

Асас имтиҳонро, ним сер биринҷ ва чоряк гӯшт ва нимчаҳоряк равғанро палав фармуд, то шом ҳозир оварданд. Ман онро то табақ бардошта, баъд аз ашо (хӯроки шом) понсад дирамаам доду гуфт:

– «Агар Шукурбекро ба даст орей, сад динори нақд бошад ва ин музди қадами ту бувад».

Ман ҳамроҳи ду-се нафар шабрав баромадам ва аз эшон нишони хасм талабидам. Гуфтанд: «Ҳеҷ кас ба таҳқиқ сурати Шукурбекро надидааст, магар аз дур ва масофати баъида (наздиқ) овози санги ўро шунида. Ва аз миқдори ҳазор қадам маръй (намоён) мешавад, ки шахсе сафедҷома меояд ва чӯбдасте дорад ва нимча корде, ба ҳамёне камтар сангғулӯла дорад, ки доим ҳамчу сиёҳгӯш, ки пешрави шер бошад, аз пеш меандозад. Ва аз ғурриши ғулӯлааш ташхис мешавад, ки инак Шукурбек мерасад. Ва чун овози санги ў бархезад, ҳар касе ба кунҷе меҳезад ва менишинад ва агар тавонад мегурезад».

Мулло Хол гӯяд:

– Чун бо асасон ба тоқи мазори Хоҷа Муҳаммади Паррон ба Чорсӯи шаҳр расидам, овози санги ў аз растаи бозори кафш баромад, ки ба савби (тарафи) мо меомад. Шабравон музтарибулаҳвол гашта, гуфтанд, ки «инак Шукурбек омад» ва худ таблҳоро хобонида, рӯй ниҳон карданд. Ва ман аз ғояти таҳаввур (ҷасорат) ўро воқеъ наниҳода, мардона чӯбдаст ба даст хиромон-хиромон мерафтам ва мегуфтам: – «Вай ҳам мисли ман одамист аз лаҳму шахм». То ба ҳамдгар расидем, гуфт: – «Ту кистӣ?».

Гуфтам: – «Ҳамин замон бишноӣ». Ва чунон аз фарти (зиёдии) шуҷоат чӯшида будам, ки заминро осмонро намедидам. Ба худ андешидам, ки агар чӯбдаст бар фарқаш фуруд орам, мағзаш бирезад. Савоб он аст, ки аз пояш занам, то баста назди асас орам. Вақте ки даст бар ҳаво, чӯб бар осмон доштам, он Таҳамтан сабук барҷаста, ханҷараи маро гирифта буд, то ба худ чунбидам, бар заминам ғалтонид ва бар синаам нишаст ва дуд аз димоғам баромад ва оҳи сард баркашидам ва селобаи ингиризии (ханҷари англисии) обранг бар гулӯям ниҳод ва гуфт: – «Ту худро нашинсонидӣ, инак гумном ворида ҷаҳаннам шав!»

Гуфтам: – «Марде ғарибам ва мусофир».

Гуфт: – «Туро чӣ бар ин водошт, ки ба ҷони худ набахшудӣ ва худро бар дами теғ нишондӣ?!»

Гуфтам: – «Ҳуҷуми фақру қашшоқӣ ва ҳирси зар маро бад-ин ҷода овард».

Гуфт: – «Аз кучой?»

Гуфтам: – «Аз Бойсун».

Гуфт: – «Аз он ҷо баҳри чӣ омадаӣ?»

Гуфтам: – «Баҳри таҳсили илми зарурӣ».

Гуфт: – «Туро кӣ ба мухосамаи ман барангехт?»

Гуфтам: – «Мири асас овоза дода буд, ки ҳар кӣ туро ба қайд орад, сад динор зар бидиҳад. Ман аз ҷиҳати эҳтиёҷ ва ғалабаи фақр толиби мусораати (муборизаи) ту шудам, ки шояд туро ба даст орам, то ваҷҳи таҳсили худ мураттаб гардонам ва боиси истиқомати ман шавад.

Ман ин мақулот ба ихтиноқ (гулӯгир) ва хафагию зиқии нафас мегуфтам, чунки чандон сангин буд, ки гӯй кӯҳе азим бар забарам буд. Раҳм оварду гуфт: – «Рост мегӯй ман ин овозаи миршабро шунидаам. Ва ту марде мусофирӣ ва бегуноҳ будай ва дар ин амр, ки мутасаддӣ шудай аз ҷиҳати фақр, маъзурӣ, ки «гурусна ба шер занад», ман ба ҷони ту бахшидам, ба шарт, ки қадаме чанд бо ман рафоқат кунӣ ва аз гуфти ман сар боз назанӣ ва дигар шаб дар ин шаҳр набошӣ ва ба вилояти худ равӣ».

Ман гирён тамаллуқу илҳоқ (илтимос) намудам, ки «ҳар чӣ ту гӯй чунон кунам ва ҳар чӣ бад-он ишора кунӣ, иқдом намоям». Он гоҳ аз болои ман бархост ва ларзону

ҳаросон аз ақиби он мерафтам, то дар мадрасаи Кӯкалтош даромад ва ба дари ҳучрае баромада овоз дод. Муллобачае саросема берун омада, ба одоб дарун талабид, даромадем ва бинишастем. Ва шамъҳо барафрӯхт ва нуқл ва май овард. Ва Шукурбек пурсид, ки «аз асбоби табх чӣ дорӣ?» Гуфт: – «Миқдоре аз асбоби табх омода аст».

Фармуд, ки «ин ашё ба меҳмони мо камӣ кунад. Бирав аз фалон қассоб асбоби вофир (зиёд) биёр ва таоме ба такаллуф тартиб кун, ки ман ҳам бисёр гуруснаам».

Он мард бирафт ва адавоти табх бояду шояд ҳозир оварда, ба таом пухтан машғул шуд. Ва ман аз ваҳшат ба истинос (унсу улфат) омадам ва аз ҳар боб муколомат ва муҳоварат дар миён ниҳодем ва ҳар кадом аз мардию таҳаввури худ ҳикояте меовардем. Ва ман он чӣ ба ман расида буд аз сайду шикор ва гуштигирӣ ва бардоштани хару асп, бовар намекард ва аз ҳоли ман мустабад (баид, номумкин) мешумурд ва мегуфт: «Агар рост гӯӣ бархез ва аз пушти ман даро ва маро ба худ каш ва аз ҷоям бичунбон».

Ман бархостам, дар ақибаш гузаштам ва ҳарчанд зӯр овардам, ҳеҷ аз ҷои худ намеҷунбид. Гӯӣ, ҳама узваш аз оҳану фӯлод рехтаанд, то ҳар ду дасти ман аз кор бишуд ва хун аз димоғам фаввора зад.

Гуфт: «Нагуфтам, ки ту дурӯғ мегӯӣ ва ҳеҷ зӯру қуввату батш (тавоноӣ) надорӣ. Ва ман ҳоли туро дар роҳ, ки меомадӣ доништа будам, ки овози пой ту дар замин зарб надошт. Овози пой мардон дар замин ҳамчу метин бошад».

Пас як мушт зари сурх бар каф ниҳод ва гуфт: «Агар панҷаву дасти чапи маро бартобӣ, ин зар туро бошад».

Ба ҳирси тилло боз мутаваҷҷеҳӣ тофтани панҷааш гаштам ва ҳарчанд зӯр намудам, бод мепаймудам ва худ ба ҳар тараф мунҳанӣ (каҷ, хамида) ва мунҳариф (аз ҳолат берун) шуда будам. Ва дасти ӯ ҳамчунон росту барқарор буд, ки гӯӣ, меҳе бар девор задаанд. Ва охир дасти ман баргирифтӣ панҷаам дар панҷааш ниҳода зӯр кард. Гумон кардам, ки ангуштон ба ҳамдигар мутадохил гашта, реза-реза шуд. Беихтиёр нафири саҳт раҳо кардам ҳам аз боло ва ҳам аз поён. Он гоҳ бихандид ва дастам раҳо кард ва талаттуф (лутф) намуду гуфт:

«Бо ин ҳол, ки дорӣ дигар номи шуҷоат мабар ва беҳуда мутаарризи (ҳучумкунандаи) роҳи мардон машав, ки сар ба бод диҳӣ ва ҳасратҳо барӣ».

Он гоҳ ба обу таом рафоқат намуда, баъдаҳу понсад дирам ба ман бидод ва маро васият кард, ки «ин пул кироӣ туст ва инро бардору дигар дар ин шаҳр маист. Мабод ки дигарбора туро бифиребанд ва ба муқоталаи (куштори) ман барангезанд, он гоҳ амон наёбӣ».

Ман он нақдро бардошта, назди миршаб омада, он чи дида будам, ҳикоят кардам. Хилъатам дод ва мураххас фармуд.

Ман истиқомати Бухоро ба худ ногуворо дида ба вилояти худ муроҷиат намудам ва дар муддатулумр мисли вай зӯровар надида будам» [9, с. 236-240].

Аҳмади Дониш садҳо чунин воқеа ва ҳодисаҳои ҷолибро дидааст ва шунидааст. Ӯ барои хонандаи асари худ ҷолибтарин ва пандомӯзтарини онҳоро интихоб намудааст. Тавре ки ишора кардем дар охири ҳар кадоме аз ин ҳикояҳо ӯ ба таври мухтасар назари пандомези худро низ гуфтааст. Пас аз овардани ин ҳикояи гуфторӣ низ ӯ роҷеъ ба аҳаммияти он чунин навиштааст: «Самараи ин ҳикоят он аст, ки мард агар ҳама дар ниҳояти қуввату шавкат бошад, аз ҳасм биандешад ва эътимод ба зӯри бозуи худ накунад:

Худое, ки болову паст офарид,

Забардасти ҳар даст, даст офарид».

[9, с. 240]

Нақли «Шукурбеки дузд» дар охири садаи нуздаҳ ва аввали садаи бист дар Бухоро вирди забони хосу ом будааст. Мо дар солҳои навади садаи бист ҳангоми аз шаҳри Бухоро

ва баъзе ноҳияҳои атрофии он гирд овардани маводи фолклорӣ аз баъзе калонсолон дар бораи Шукурбек шунида будем. Бояд гуфт, ки пеш аз гирдовари мавод ҳикояи Шукурбекро аз асарҳои Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ [1, с.67-78] хонда будем. Дар раванди сабти матнҳои фолклорӣ яке аз пирамардони Бухоро ба номи Орифбобо ба таври кӯтоҳ аз ҷавонмардии Шукурбек ёдовар шуда буд. Ӯ ба мо гуфта буд, ки Шукурбек аз одамони бою сарватманд чизхояшонро гирифта ба камбағалон меод. Дар раванди аз магнитофон кӯчонидани матнҳои афсонаҳои Бухоро ҳамин ишораи Орифбобо дар бораи Шукурбек диққати моро ҷалб намуд ва боиси таълифи ин мақола гардид.

Аҳмади Дониш Шукурбекро «айёrpеша», «карампеша», «олиҳиммат», «ба аҳли илм ва талабаи мадраса» ёрирасон номидааст [9, с.236]. Айёр ва айёрон, ки дар луғатномаҳо ба маънои мардонагӣ, ҷавонмардӣ, зиракӣ, чолокӣ, ҳушёрӣ, фиреб, макр, ҳила ва монанди ин омада аст, дар гузашта номи яке аз гурӯҳҳои ҷавонмардоне будааст, ки дар Мовароуннаҳр, Хуросон, Бағдод, Сиистон ба вучуд омада, ҳамеша дастгирӣ мардум будаанд. Ба ин гуна гурӯҳҳо шахсоне ба мисли Шукурбек шомил мешуданд бигӯем шояд иштибоҳ накунем.

Айёрон ҳамеша пуштупаноҳ бечорагон ва дар кашмакашиҳо бо ҳукумат дар ҳимояти мардум қарор доштаанд. Сулҳҳо ва ҳангомаҷӯ будаанд. Дар айни замон аз тариқи ғорати молу ашӣ саромоядорон, пулдорон, сарватмандони ҳасуд зиндагӣ мекардаанд. Асоси фаъолиятшон ҷавонмардӣ будааст, ки ба ин амали худ саҳт побанд будаанд.

Дар асарҳои зиёд, аз ҷумла, «Ҷомеъ-ул-ҳикоеъ» симои айёрон ва ҷавонмардон хуб ба назар мерасад. Шояд ин гуна матнҳо барои ба вучуд омадани достони «Самаки айёр» замина гузошта бошанд. Дар «Самаки айёр» симоҳои барҷастаи айёрон тасвир ёфтааст. Айёрони китоби «Самаки айёр» аз айёрон ва ҷавонмардони асарҳои дигари ҳамасӣ тафовут доранд. Дар «Самаки айёр» такрор ба такрор ба як масъала таъкид шудааст, ки ин ҳам ростӣ ва садоқат мебошад. Айёрони «Самаки айёр» ба таври мунтазам хайрхоҳи мардум ҳастанд. Онҳо моли пулдорон, сарватмандонро ғорат карда, ба мардуми одӣ мефиҳанд, яъне қаҳрамони асосии асар Самак ба мардум ҷабру ҷафо зулму ситам намекунад, балки ба онҳо ёрӣ мерасонад [ниг.: 17].

Дар кишварҳои гуногуни олам шахсоне буданд, ки онҳо чизу чораи сарватмандон, бойҳо ва одамони дороро ғорат карда ба камбағалон меоданд. Ин гуна одамон дар ҳар кишвар буданд ва бо ҳамин ҷавонмардии худ дар байни мардум шуҳрати зиёд пайдо кардаанд.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ айёронро ҷавонмардоне тасвир шудаанд, ки бо корномаҳои худ вирди забони мардум гардидаанд, ки «Самаки айёр» барҷастатарин қаҳрамони рамзии ин гуна ашхос аст. Симои айёронро ҷавонмардон дар адабиёти классики мо, дар афсонаву қиссаҳо, дар асарҳои таърихӣ ба хусус дар адабиёти омиёнаи форсу тоҷик, ки таҳти унвони «насири ривоятӣ» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст хеле ҷолиб ба назар мерасад [4; 11; 16; 18].

Ба ҳар ҳол дар ҳар давра замон, дар ҳар кишвар чунин ашхосе ба монанди айёрон вучуд доштанд, ки онҳо бар зидди ноадолатиҳо бо роҳҳои гуногун мубориза мебуданд ва ё ҷавонмардии худро дар лаҳзаҳои муҳими зиндагӣ нишон меоданд.

Дар боло се ҳикояи гуфтори Мулло Холмуҳаммади бойсуниро, ки Аҳмади Дониш аз дӯсташ шунидааст аз назар гузаронидем. Яке аз онҳо дар бораи Шукурбек буд. Акнун ба як нукта ишора карданро лозим медонем. Тавре ки мо дар Бухоро ва ҷойҳои дигар мушоҳида кардем, баъзе аз гӯяндагони матнҳои ҳикояҳои гуфторӣ ҳангоми дар бораи паҳлавонон, гӯштигирон ва одамони неруманди минтақаи худ суҳбат кардан ногаҳон аз Шукурбек низ ёдовар мешаванд, ки онҳо низ аз дигарон шунидаанд. Аз ҷумла дар Бойсун низ ба таври мухтасар гоҳе калонсолон аз ҷавонмардию паҳлавонии Шукурбек ёдовар мешуданд ва мегуфтанд, ки чунин шахсе гузаштааст. Дар баъзе деҳаҳои Бойсун Шукурбекро аз Бойсун медонанд, ки ин ҳам табиӣ аст. Чунки як матни гуфторӣ ҳангоми

нақл кардан, ҳар бор ба тағйирот дучор шуда, макон ва замони аслии худро гум мекунад. Гӯяндаҳо мотиви аспиро нигоҳ медоранд, вале бархе аз чузъиёти шунидаи худро фаромӯш мекунанд. Ҳамчунин ба матн баъзе чизҳоро илова менамоянд.

Ба ҳамин тариқ ин гуна ҳикояҳои гуфторӣ имрӯзҳо низ дар байни мардуми ҳар минтақа вучуд доранд, ки аз баёни он мардум ғизои маънавӣ мегиранд. Одамон бархе аз намунаҳои дилнишини онро аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл нақл менамоянд, ки бояд мавриди омӯзиш ва Пажӯҳиш қарор бигирад.

Дар охир таъкид менамоем, ки ҳадаф аз ин пажӯҳиш дар оянда ба жанри «ҳикояи гуфторӣ» (ё «нақл») таваҷҷуҳ намудан ва ин навъ матнҳоро мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор додан аст. Ёдовар шуданро лозим медонем, ки дар мақолаи дигар дар бораи «Шукурбеки дузд» аз назари Айнӣ (дар «Ёддоштҳо»)» низ ба таври ҷудогона ва муфассал суҳан гуфта шудааст [15].

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ С. Куллийёт. Ёддоштҳо. Қисми 3-4. / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 646 с.
2. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Душанбе: Институти «Ҷамъияти кушода» Бунёди Мадад дар Тоҷикистон, 2010. – 420 с.
3. Алиханова, А.А. Устные рассказы на тему гражданской войны в фольклоре с. Мекеги // Современный фольклор народов Дагестана (Сб. статей) / Даг. фил. АН СССР. Ин-т истории, яз. и лит / А.А. Алиханова. – Махачкала, 1983. – С. 119-134.
4. Восеъ Қ. Адабиёти ҷавонмардӣ / Қ. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 416 с.
5. Грачева, Г.Н. Бытовые рассказы долганки П.Р. Безруких // Фольклор и этнографическая действительность / Г.Н. Грачева. – СПб: Наука, 1992. – С. 136-146.
6. Домановский, Л.В. Устные рассказы // Русский фольклор Великой Отечественной войны / Л.В. Домановский. – М.-Л., 1964. – С. 194-239.
7. Дониш Аҳмад. Осори баргузидаи бадеӣ / Ба ҷоп тайёркунандагон: Р.Ҳодизода, А. Абдуллоев / Аҳмади Дониш – Душанбе: Ирфон, 1976. – 374 с.
8. Дониш Аҳмад. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1. / Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
9. Дониш Аҳмад. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 2. / Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1989. – 344 с.
10. Комовская Н.Д. Устный народный рассказ // Краткая литературная энциклопедия Н.Д. Комовская. – М., 1972. - Т. 7. - С. 851.
11. Махҷуб М.Ҷ. Адабиёти омиёнаи Эрон / М.Ҷ.Махҷуб. – Техрон, 1382. – 986 с.
12. Мишанич С.В. Рассказ устный // Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / С.В. Мишанич. – Минск, 1993. – С. 297.
13. Морозов М. М. Баллады о Робин Гуде // Избранные статьи и переводы / М.М. Морозов. – М.: ГИХЛ, 1954.
14. Наконечная О.Л. Устные рассказы золотодобытчиков Урала (Тематико-сюжетные циклы, персонажи особенности стиля). Автореф. на со-иск. уч. ст. канд. филолог, наук / О.Л.Наконечная. – М., 1991. – 24 с.
15. Раҳмонов Р. Дар бораи як ҳикояи гуфторӣ «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ / Р. Раҳмонов // Маводи конфренсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе: ДМТ, 2016. – С. 404-405.
16. Салимов Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 158 с.
17. Самаки Айёр. Ҷилдҳои 1-7. – Душанбе: Ирфон, 1967-1985.
18. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш / Р. Ҳодизода – Душанбе: Ирфон, 1976. – 293 с.

19. Ярневский И. З. Устный рассказ как жанр фольклора / И.З. Ярневский. – Улан-Уде: Бурятский книжное издательство, 1969. – 232 с.

МАСЪАЛАИ ТАҲҚИҚИ ҲИКОЯИ ГУФТОРӢ (Дар мисоли се ҳикояи «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»)

То ҳол жанри фолклории «ҳикояи гуфторӣ» дар илми фолклоришиносии тоҷик ба таври муфассал таҳқиқ нашудааст. Дар атрофи он дар кишварҳои дигар низ баҳсҳо идома дорад. Муҳаққиқони тоҷик нисбати ин жанр истилоҳи «нақл»-ро ба кор бурдаанд. Пажӯҳандагони рус нисбат ба ин жанр истилоҳи «устный рассказ»-ро ба кор мебаранд. Дар ин мақола дар асоси он ҳикояҳои гуфторие, ки Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ» ба кор бурдааст, изҳори назар шудааст. Муаллиф дар асоси мисолҳо нишон додааст, ки адиб чи гуна моҳирона аз жанри «ҳикояи гуфторӣ» истифод намудааст. Дар яке аз ин ҳикояҳо образи Шукурбек тасвир шуда, ки ўро Аҳмади Дониш чун ҷавонмарди «айёрпеша»-и ба камбағалон ёрирасон ном бурдааст. Ҳамчунин дар мақола ёдовар гардида, ки дар бораи Шукурбек дар байни мардум ҳикояҳои будааст, ки ў сарватмандонро ғорат ва чизу чораи онҳоро ба нодорон тақсим мекардааст.

Ключевые слова: фолклор, жанр, ҳикояи гуфторӣ, фолклори тоҷик, истилоҳи «нақл», Аҳмади Дониш, «Наводир-ул-вақоеъ», Шукурбек.

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – доктори илмҳои филология, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08

ПРОБЛЕМА ИССЛЕДОВАНИЯ УСТНОГО РАССКАЗА (НА ПРИМЕРЕ ТРЕХ РАССКАЗОВ ИЗ «НАВАДИР-УЛ-ВАКАЕ»)

До сих пор фольклорный жанр «устного рассказа» в таджикской фольклорной науке подробно не изучался. Дискуссии вокруг этого вопроса продолжают и в других странах. Таджикские исследователи для этого жанра использовали термин «накл». Российские исследователи применительно к этому жанру используют термин «устный рассказ». В данной статье исследуется этот жанр на основе трёх устных рассказов который использовал Ахмади Дониш в «Навадир-уль-Вакое». На примерах автор показал, насколько умело писатель использовал жанр «устного рассказа». В одном из таких рассказов описан образ Шукурбек, который назвал Ахмади Донишом как великодушный храбрый помогающим бедным. А так же в статье упоминается рассказы о Шукрбека среди людей, который крал вещи у богатых, и раздавал их бедным.

Ключевые слова: фолклор, жанр, устный рассказ, таджикский фолклор, термин «накл», Ахмади Дониш, «Навадир-ул-вакаеъ», Шукурбек.

Сведения об авторе: Р.Рахмони – профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru

RESEARCH PROBLEM ORAL STORY (BASED ON THE EXAMPLE OF THREE STORIES FROM “NAVADIR-UL-VAKAE”)

Until now, the folklore genre of “oral story” has not been studied in detail in Tajik folklore science. Discussions around this issue continue in other countries. Tajik researchers used the term “nakl” for this genre. Russian researchers use the term “oral story” in relation to this genre. This article explores this genre on the basis of three oral stories used by Ahmadi Donish in “Nawadir-

ul-Wakoy”. Using examples, the author showed how skillfully the writer used the “oral story” genre. One of these stories describes the image of Shukurbek, who called Ahmadi Donish as a generous hero who helps the poor. The article also recalls stories about Shukrbek, an angry people who stole things from the rich and distributed them to the poor.

Key words: folklore, genre, oral story, Tajik folklore, term “nakl”, Ahmadi Donish, “Nawadir-ul-Wakoy”, Shukurbek.

Information about the author: Rahmoni Ravshan – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru

ВИЖАГИҲОИ ОЛАМИ МАЪНАВИИ АДИБАИ ҲИНД МРИДУЛА СИНҲА

Раҳматуллоева З.А.³

Ҳар як давраи таърихӣ дар чараёни худ дар бисёр соҳаҳои муҳимми ҳаёт ва ҷомеа нақши боризи худро мегузорад. Яке аз неъматҳои гаронбаҳое, ки сарнавишти таърихӣ ба сарзамини Ҳиндустон додааст, ба даст овардани озодии сиёсӣ (1947) аз юғи мустамликадорони Британияи Кабир буд. Он дигаргуниҳои авзои сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва илмию фарҳангие, ки дар ҷомеаи тозатаъсиси Ҳинд рух медод, барои эҷодкорон маводи пурарзиш фароҳам оварда буд.

Яке аз комёбиҳои беназире, ки истиқлолият ба ҷомеаи Ҳинд овард, ин муваффақият дар тағйири ҷойгоҳ ва мақоми иҷтимоии занон мебошад. Зани ҳинду, ки садсолаҳо аз ҳар гуна ҳуқуқи инсонӣ маҳрум буд, имрӯз бо маърифати андӯхтааш дар таърифи ҳувиёти худ, дар пешрафту шукуфоии кишвараш саҳми арзанда мегузорад. Дар ин ҷода байти машҳури устод Мирзо Турсунзода ба ёд меояд:

*Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.*

Имрӯзҳо занони ҳинду дар тамоми ҷабҳаҳои кишвар бо нерӯи ақлонии худ фаъолият нишон дода, дар майдони васеи адабиёт низ қувваозмӯй намуда, ганҷинаи адабиёти Ҳиндустонро бо асарҳои баландмазмунӣ худ ғанӣ мегардонанд. Адибаҳои шинохта Кришна Собатӣ (1925- 2019), Манну Бхандарӣ (1931- 2021), Уша Приямвада (тав. 1931), Мридула Гарг (тав.1938), Мридула Синҳа (1942-2020), Меҳруннисо Парвиз (тав. 1944), Носира Шарма (тав. 1948), Урмила Шириш ва даҳҳо адибаҳои маъруфи дигар дар асарҳои худ ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти халқи ҳиндуро тасвир кардаанд. Бонувони насрнавис дар роман ва дostonҳои худ барои ғалабаи адолат бар ҷаҳолат, эътирофи шаъну эътибори зан, пос доштани фарҳанги солими оила, мубориза мебаранд. Масъалаи дигаре, ки ҷомеаи Ҳиндро нигарон кардааст, таъсири ҷаҳонишавӣ ба фарҳанг ва анъанаҳои суннатии ҳиндуҳо мебошад. Чараёни муҳоҷирати корӣ ва таҳсилу зиндагӣ дар кишварҳои ғарбӣ бархе аз ҷавононро аз фарҳанги суннатии худ дур карда, дар зехни онҳо бегонапарастиро ҷой додааст. Нависандагони зиёд вобаста ба ин мавзӯ ва дар бораи таъсири манфӣ расонидани ин раванд ҳикояву романҳои ҷолиб навиштаанд. Мридула Синҳа, ки яке аз суҳанварони боистеъдоди адабиёти Ҳинд аст, намехост, ки ҳамчун як фард ноziри бетарафи ҳамаи ин дигаргуниҳо дар ҷомеаи худ бошад. Эҷодиёти нависанда аз образҳо, бозёфтҳои тозаӣ эҷодӣ бой аст. Мридула Синҳа тавассути асарҳои таълифкардаи худ тамоми паёмҳои хешро ба хонандагони сершумораш расонида тавонист.

Мридула Синҳа дар соли 1942 дар деҳаи Чҳапра, ноҳияи Музаффарпур, музофоти Биҳор таваллуд шудааст. Биҳор як маркази муҳимми сайёҳӣ мебошад. Ин музофоти бо таърихи рангоранг ва биноҳои таърихӣ худ маъруф аст. Ноҳияи Музаффарпур дар таърихи Ҳиндустон нақши муҳим бозидааст. Будҳгая, яке аз муқаддастарин макон барои пайравони буддизм аҳаммияти махсус дорад. Он инчунин дар рӯйхати мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО ҷой гирифтааст. Қалъаи таърихӣ ва қадимаи Роҳатасагарҳ Дурга (रोह तासगढ़ दुर्ग) ва дигар имороти ҷойҳои диданибоб таваҷҷуҳи бисёр донишмандону сайёҳҳои

³ Раҳматуллоева Заррина Асламшоевна – н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

ватаниву хоричиро ба худ ҷалб мекунад ва ғ. Дар чунин як сарзамини таърихӣ ва боргоҳи илму маърифат Мридула Синҳа ба воя расидаву камол ёфтааст. Падари Мридула Синҳа яке аз шахсиятҳои бомаърифати деҳашон буда, ба адабиёт шавқи беандоза доштааст. Китобхонаи калони падар ва пайравӣ ба таҳсили хуби бародару хоҳарони бузургсолаш дар зехни Мридулаи наврас майлу рағбатро дар аввал ба мутолиа ва баъд ба навиштан бедор карданд. Муҳити гарм ва маърифатзои хонавода тамоми шароити илмомӯзиро ба Мридула Синҳа муҳайё карда буд. Баъди хатми мактаби деҳашон Мридулаи ташнаи илм дар соли 1959 ӯ донишҷӯи коллеҷи занонаи Маҳант Даршандас воқеъ дар Музаффарпур мегардад. Дар ҳамон сол (1959) бо марди донишманд, доктор Рамкрипал Синҳа, ки ба ҳайси муаллими забони англисӣ кор мекард, издивоҷ мекунад. Дар ин давра синни ӯ ба 16 расида буд. Ҳамчун зани хуштакдир шавҳари ӯ марди бисёр донишманд ва дурандеш баромад. Маъмулан, бисёр занҳое, ки шавҳар мекунанд, дубора барои давом додани таҳсил ба донишгоҳ барнамегарданд, аммо дар мавриди Мридула Синҳа ҳаминаро бояд гуфт, ки шавҳараш дар идома додани таҳсил сади роҳи ӯ намешавад. Маҳз бо дастгирии шавҳари худ Мридула дар соли 1964 чун аспиранти факултети равоншиносӣ қабул мешавад. Худи ҳамон сол дар коллеҷи занонаи доктор Кришна Синҳ (डॉ. श्रीकृष्ण सिंह) ба сифати муаллим ба кор даромада ба фаъолияти омӯзгорӣ камар мебандад. Аз соли 1964 то 1968, доктор Мридула Синҳа дар Коллеҷи занонаи Мотиҳари Бихор (**वुमंस कॉलेज मोतिहारी बिहार में**) ба ҳайси муаллим кор карда, баъдан, дониш ва ташаббускориҳои ӯро ба инобат гирифта, ба ӯ вазифаи мудирӣ Бҳаратия Шишу Мандири Музаффарпур (**भारतीय शशु मंदिर मुजफ्फरपुर**)-ро (аз 1968 то 1977) супориданд.

Дар соли 1977 шавҳари М. Синҳаро барои кор ба Деҳлӣ фиристоданд ва ба ин далел, солҳои зиёд адиба сокини пойтахт мегардад. Дар ин шаҳр хонаводаи Мридула Синҳа бо намояндагони аҳли зиё ва нависандагону шоирон, олимон, санъаткорон, ходимони ҷамъиятӣ ва сиёсатмадорон вохӯрию мулоқотҳо гузаронида, донишу малака ва ҷаҳонбинии худро васеъ мекард. Мридула Синҳа аз ин лаҳзоти созгорафтада бамаврид истифода мебурд. Ӯ на танҳо ба навиштану таълифи асарҳои хурду калонҳаҷм машғул буд, балки перомунӣ як қатор масоили мубрами забони адабии ҳиндӣ ва вазифаи адабиёт дар замони муосир фикру назар ва пажӯҳишҳои муфиди худро дар шакли мақола чоп карда ва ё баромадҳо дар конференсияву симпозиумҳо ба таъби расонидааст. Ҳисси муҳаббати бепоёни М. Синҳаро нисбат ба забони ҳиндӣ ба инобат гирифта эшон дар соли 2004 узви Кумитаи забони давлатӣ дар Вазорати корҳои дохилӣ интихоб мешавад. Мридула Синҳа дар ҳаёти пуробуранги худ корҳои зиёди шоистаеро анҷом дода, бо маҳорат ва фаъолияти худ то ба мартабаи губернатори шаҳри Гоа расид, вале дар тӯли ҳаёташ дар қадом вазифае кор накарда бошад ҳам, аз навиштану эҷод кардан даст накашид. Ӯ барои саҳми махсусаш дар соҳаи адабиёт ва маориф бо ҷоизаҳои гуногуни адабӣ ва ҷоизаи олитарини Ҳиндустон Падма Шрӣ сарфароз шудааст. Ҷоизаи Падма Шриро ба адиба пас аз маргаш ба пайвандонаш супориданд.

Нависандаи шинохтаи адабиёти муосири ҳиндӣ Мридула Синҳа дар синни 77 солагӣ, соли 2019 аз олам ҷашм пӯшид. Дар бисёр рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ оид ба вафоти нависандаи озодбаён Мридула Синҳа суханҳову хотираҳои нек навишта шуданд.

Муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва умуман фарҳангии Ҳиндустон баъди соҳибистиқлолиро касб кардан, барои ба ҳам расидани фарҳанги шарқӣ ва ғарбӣ хуб мусоидат кардааст. Агар инро мушаххастар ифода бикунем, дар муҳити фарҳангӣ ва адабӣ ин давра ва то имрӯзҳо дар ҷавлон будани шуҳрат, заҳмат ва маъруфияти нависандагон чун Яшпал, Ҷайшанкар Прасад, Моҳан Ракеш, Рачендра Ядав, Нирмал Варма, Удай Пракаш, Манну Бҳандарӣ (тав.1931), Уша Приямвада (1931), Мридула Гарг (тав.1938), Мамта Калия (тав. 1940), Меҳрунисо Парвиз (тав. 1944), Носира Шарма

(тав.1948), Читра Мудгал, Намита Синх, Судха Арора, Майтрейи Пушпа ва дигарон бо осори ҷолиби худ ворида адабиёти Ҳиндустон гардиданд. Дар радифи ин нависандагон номи Мридула Синха низ ҷойгузин аст.

Чунон ки маълум гардид, ҳаёт, таълим ва фаъолияти ҷамъиятии Мридула Синха хеле шавқовар ва ҷолиби диққат буда, тамоми ин таҷрибаҳои ҳаётӣ ба эҷодиёти адиб таъсири мусбати худро расондаанд. Ў дар жанрҳои гуногуни адабӣ ба монанди ҳикоя, роман, афсона, ёддоштҳо, мақолаҳо қувваозмоя намуда, бисёр асарҳои ҷолиб иншо намудааст.

Аксарияти ҳикояҳои Мридула Синха дар сабки лирикианд. Бештари мавзуи ҳикояҳо бо саргузашту мушоҳидаҳои ҳаётии худӣ нависанда иртибот доранд ва қаҳрамонҳои ҳикояҳо аксарашон инсонҳои воқеӣ мебошанд, ки бо маҳорати қаламкаш қабои бадеӣ дар бар кардаанд. Моҳияти лирикии ҳикояҳои М.Синха аз он иборат аст, ки ҳар як образ ё персонаж ба ӯ хеле ошно буда, ҳиссиёти ғамгину ширини онҳо аз дили муаллиф гузашта, ранги субъективӣ мегирад. Дар тарзи матлабу баёни М.Синха эҳсосоти лирикӣ, ҳаяҷону изтироб, маъюсию ноумедӣ ва шавқро мушоҳида кардан мумкин аст. Барои равшантар кардани ин андешаву мушоҳидаҳо дар мақолаи мазкур чанд ҳикояи нависандаро аз китоби “Ҳикояҳои машҳури Мридула Синха” (“**मृदुला सहा की लोक प्रय कहानियाँ**”, 2015) намуна меорем, ки ҳикояҳои интихобшуда, аз қабيلي “Бозгашти сел” (“**रही की वापसी**”), “Дар никоҳи авлодӣ” (“**औलाद के निकाह पर**”), “Ҳамон лаҳза” (“**और उसी क्षण**”), “Тухфаи дар Дивалӣ додашуда” (“**एक दीये की दीवाली**”), “Хеши беном” (“**बेनाम रिश्ता**”), “Зарф барои хӯрок” (“**टि फन बॉक्स**”) ва “Қаландари хона” (“**घर का वैरागी**”) ном дошта, ба мавзуоти гуногуни зиндагӣ мутааллиқанд.

Ҳикояи “Бозгашти сел” (“**रही की वापसी**”) аз ҳолати рӯҳии зани хонадоне бо номи Рамсакҳӣ нақл мекунад, ки саргузашти талхи худро ба келинаш Гаурӣ, ки солҳо дар дили афғоршудааш чуқур ҷой гирифта буд, нақл мекунад. Дили ғамгини ӯ ба селе шабоҳат дорад, ки аз он наҷот ёфтани амри муҳол аст.

Қаҳрамони ҳикояи “Бозгашти сел” зани оддии деҳотӣ бо номи Рамсакҳӣ мебошад ва нависанда дар бораи ҳаёти оилавӣ ва мушкилиҳои рӯзгори деҳаи ӯ нақл мекунад. Таҳдиди асосие, ки ба ҷону рӯзгори мардуми деҳа хатари ҷиддӣ меорад, ин омадани сел аст.

Мридула Синха дар ҷараёни рафъ кардани оқибатҳои сел ба тасвири ҳаёти гузаштаи зани хонашин Рамсакҳиро дар муҳити оилааш бисёр муассир нишон медиҳад. Дар тасвири батафсиلى ҳаёти Рамсакҳӣ тақдир ва хулқу атвори ӯ ва келинаш Гаурӣ пурра ба зухур меоянд. Ҳар як пайванди суҷет аввалу охир ва нуқтаи кулминатсионӣ дорад. Дар муносибати Рамсакҳӣ ва Гаурӣ нуқтаи оӣ ин нафурӯхтани зарфҳои пачақшудаи хушдоман ба кӯҳнафурӯшон мебошад. Ҷояи инсондӯстӣ, меҳрубонию қадрдонӣ дар муносибати Гаурӣ нисбат ба хушдоманаш равшан ба назар мерасад. Баъди паст рафтани об келини хона Гаурӣ барои тоза кардан ва ғун кардани ашё ва анҷоми рӯзгор, ба вижа ошхона мешавад. Ҳар зарфи ифлосшуда ва ё пачақшударо шуста ба кунҷи ҳавлӣ, зери офтоб мегузошт ва фурӯхтани онро дар “раддӣ” (кӯҳнафурӯшӣ) аз хушдоманаш иҷозат мегирифт. Ин амал одат шуда будааст, ки дар он деҳаҳое, ки баъди сел ашёҳои рӯзгор хароб мегаштаанд, кӯҳнафурӯшон омада бо нархи арзон онҳоро меҳаридаанд. Гаурӣ ҳам бо ҳамин ният баъзе зарфҳои кӯҳнашудаю осебрасидаро дар “раддӣ” фурӯхтанӣ буд. Маҳз дар ҷараёни ана ҳамин хариду фурӯши зарфҳои кӯҳнашуда сюжети ҳикоя пурра кушода мешавад. Ҳар як зарф таърихи худро дошта, бо ягон воқеаи дар зиндагии Рамсакҳӣ рухдода вобастагӣ дорад: – “Дар миёни зарфҳо чашми Гаурӣ боз ба як кафлези оҳанӣ меафтад. Онро гирифта ба хушдоманаш нишон дода иҷозати фурӯхтани онро мекунад. Баробари дидани он кафлез авзои Рамсакҳӣ тағйир меёбад. – “Медонӣ чӣ Гаурӣ,

ин кафлезро ман шикаста будам. Онро ба даст гирифта, –“ Ин кафлези бадбахти қотил то ҳоло дар хонаи ман ҳасту аммо ҷигарбанди ман, писарҷони ман нест... ”[14, 161].

Ҳолати рӯҳии Рамсақҳи бадбахт, ки саргузашти худро ба келинаш нақл мекунад, дар лавҳаи зер чунин омадааст: – “ Рӯзи иди Ҳолӣ буд. Субҳидам ман панҷ кило ордро хамир хелида пуа мепухтаму кулчақандҳои пухташударо аз дег гирифта ба кӯза меандохтам. Писари ҳаштсолаи ман, яъне бародари шавҳарат бошад, чашми маро гурезонда, пинҳонӣ аз даруни кӯза каме пуа (кулчақанд) гирифта зуд ба кӯча гурехтааст. Баъди каме дуздиро пай бурдам, зеро дар кӯзае, ки дар он пуаҳои пухтаро гузошта будам, хеле сабук дарёфтам. Маҳз ҳамон вақт писарҷонам боз барои гирифтани пуа омада буд. Ман аз деги тафсон бо кафлеси алюминӣ боз пуаи навпухтаро гирифта ба даруни кӯза андохтанӣ будам, ки ӯ ҳам як дасташро ба кӯза даровардааст. Пуаи гарм ба болои дасташ афтод. Ӯ аз сӯзишу дард дод зад. Дуздиро дар ҷояш қапида, бо қаҳр бо ҳамон кафлеси гарм ба пушти урёнаш ду-се бор задам. Дасташ ҳам сӯхта буд ва пушташ ҳам сӯхт. Иди Ҳолӣ дар хонаи ман хароб гашт! Маҳз бо сабаби ҳамон захмҳои сӯхта ӯ баъди як моҳ маро тарк карда, бачаи бечораякам аз ин дунё рафт. Оҳ, ...” [14, 161].

Агар таваҷҷуҳ кунем, дар ин лавҳаи ҳикоя, на танҳо ҳолати қаҳрамон Рамсақҳӣ ва дарду сӯзиши дили ӯ ифода ёфтааст, балки он то андозае моҳияти хулқу атвори Рамсақҳиро равшан менамояд. Нависанда ба нишон додани ҳиссиёти бошиддати персонажҳо ва ҳолати рӯҳии онҳо дар мисоли Рамсақҳӣ бисёртар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст ва вақте ки хонанда бо вазъияти ба сари ӯ омада, шинос мешавад, дар ӯ ҳисси ҳамдардӣ нисбат ба модари ғамдор пайдо мешавад. Дар тасвири эҳсоси ҳолати қаҳрамонҳо сухани нависанда бисёр таъсирбахш баромадааст.

Нақши Рамсақҳӣ бо он ҳама зарбаҳои зиндагӣ, ки дар тӯли ҳаёташ хӯрдааст, рамзи дарду ғам ва фиғони модари ғамбор мебошад. Сабки лирикӣ барои инъикоси ғаму андӯх, рӯҳи ноумедӣ ва дили шикастаи модар созгор омадааст. Модар (Рамсақҳӣ) аз он аҳволе, ки ба миён овардааст, то абад синааш моламоли дард хоҳад буд. Ӯ дар симои келинаш Гаурӣ ҳамсухбати ғамшарик ёфт, бо алам воқеаи нохуш чонхароши солҳои зиёд дар дилаш нухуфтаре бо ҳасрат нақл мекунад ва каме ҳам бошад таскин меёбад. Шояд хонандае, ки аз аҳволи воқеаи он зан воқиф гашт, ба ӯ нафрат ҳам пайдо кунад, вале на Гаурӣ. Баръакс, пас аз шунидани ин воқеаи нохуш дар дили ӯ нисбат ба ин зани муштипар, модаршӯяш Рамсақҳӣ як ҳамдардӣ ва эҳтироми хоса пайдо шуд. Вақте ки Гаурӣ ин қиссаро мефаҳмад, кафлеси алюминиро ба як сӯ гузошта, даст ба ғалтаки нимсӯхта дароз карда, онро ба Рамсақҳӣ медиҳад. Ғалтакро ба даст гирифта пас, ӯ боз ба хотираҳои дур ғӯта мезанад. Маълум мешавад, ки он ғалтак ба се насли авлоди шавҳари Рамсақҳӣ хизмат кардааст. Боре дар хонаи онҳо сӯхтор ба амал омада, тамоми ашёи хона сӯхта набуд шуда буд, танҳо ана ҳамин ғалтак қисман сӯхта маҳфуз монда будо халос. Гаурӣ он ғалтакро ҳам ба як тараф гузошт. Асбобҳои ба як тараф гузоштаро ӯ намефурӯшад. Дар ҳикоя сухан дар бораи он зарфҳои харобгашта ҳам намеравад, балки гап дар сари эҳтиром кардани хотираҳои хушдоманаш Рамсақҳӣ мебошад. Он ашёҳо дар ҳаёти Рамсақҳӣ нақши муҳим бозидаанд ва инро Гаурӣ ба хубӣ фаҳмида гирифт. Қиссаи ҳар як асбоби барои фурӯш омодашударо ба ёд оварда вақти Рамсақҳӣ низ хуш мешуд, хотираҳои гузашта ба ӯ қувват бахшиданд.

Нақши зане (Рамсақҳӣ), ки дар ҳикояи “Бозгашти сел” дар зиндагии худ шоҳиди воқеаҳои гуногун гардида буд, аз ҷониби муаллиф бо як маҳорати хоса, бо як нозукии ҳиссу ҳаяҷон, алами дерина, вале ҳанӯз тозае қаҳрамони ҳикояаш Рамсақҳиро зиндаю ҷоннок ба тасвир расонида тавонидааст. Тасвири тадқиқи рӯҳӣ ва равонии фаъолияти қаҳрамонони ҳикоя Рамсақҳӣ ва Гаурӣ аз аввал то охири ҳикояро фаро гирифтааст.

Масъалаи навбатие, ки таваҷҷуҳи нависандаро ба худ кашидааст, ин беҳуқуқи бевазанон дар ҷомеа мебошад ва Мридула Синҳа эҳтиёткорона ба ин масъала ҳам даст задааст. Ба воситаи амалу нутқи персонажҳо дар бораи поймол кардани ҳуқуқ ва шарафи инсонии онҳо садояшро баланд менамояд.

Сарфи назар аз рушди прогрессивии ҷаҳон, дар ҷомеаи Ҳинд ақидаҳои анъанавӣ дар бораи нақши зан, бахусус, ақидаҳои манфӣ ва таассуб нисбат ба онҳо мутаассифона, бетағйир боқӣ мемонад. Ҷомеа бар он назар аст, ки бевазан ба осоиштагӣ ва пешравиҳои хонадону оила бадбахтӣ меорад ва ба ин далел, аъзоёни авлод аз ӯ рӯй гардонид, дар бештари маврид бевазанро маҷбур мекунонад, ки дар ҷойҳои мисли “ашрамҳо” (паноҳгоҳҳо) -и Вриндаван паноҳ ҷӯянд. Зиндагии бевазанон хеле мушкिल ва пур аз азоб аст. Аксари онҳоро лозим меояд, ки дар кӯчаҳои шаҳр гадоӣ карда, ба ин восита рӯзгузаронӣ кунанд. Онҳо бояд дарк кунанд, ки вазифаи муҳиму асосиаш барои шавҳари худ мотам гирифтани мебошад. Маҳдудиятҳо нисбат ба онҳо на танҳо дар либоси сафед пӯшидан қатъ мегарданд, балки ба сифати ғизояшон ҳам таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, бевазан аз хӯроки болазат, шириниҳо, нӯшокиҳои гуногун маҳрум шуда, танҳо биринҷи бенамаку обпашударо бояд истеъмол кунанд. Ба тӯю маъракаҳо даъват кардани онҳо қатъиян манъ аст. Дигаре аз расму оинҳои баёнгар буридани мӯй (тарошидани мӯйи сар) аст, ки рамзи талафот ва ғам аст. Аз зан низ талаб карда мешавад, ки танҳо сарии сафед пӯшад, ки маъмулан дар фарҳанги Ҳиндустон бо марг ва мотам алоқаманд аст. Яъне, бо мурдани шавҳар ҳамсари бечора ба тамои аз ҳама гуна ҳуқуқҳои инсонӣ маҳрум шуда, ба ин васила зани бевазуда ҳамчун шахсият дигар эътибор надорад. Аз ин мушоҳидаҳо чунин ба назар меояд, ки бевазанӣ мушкилтарин имтиҳон барои зан дар Ҳиндустон ба ҳисоб меравад. Замоне, ҳамаи бевазанҳо воқеан инсонҳои комил буданд, аммо бо мурури замон доғи бевазанӣ симои занонаи онҳоро ба таври густурда хароб мекунад.

Хушбахтона, дар замони феълӣ вазъи бевазанҳо рӯ ба беҳбудӣ омада бошад ҳам ва барои рафъи ин хурофоти бисёр зараровару ноадолатона, ки ба ҳукми анъанаи аҷдодӣ дар омезиш бо дин тавлид шуда буд, барномаҳои хеле ҷиддӣ ва муфиди ҳукуматӣ, инчунин як қатор ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва феминистии бонувони фаъол ташаббус нишон медиҳанд, аммо таассуб ҳанӯз дар зехни мардум боқӣ мондааст. Лозим ба ёдоварист, ки вазъи бевазанони табақаи боло ва ё бомаърифат ба маротиб беҳтар аст, зеро онҳо аз ҳар гуна бадгумонӣ озоданд ва пас аз марги шавҳари худ дар ҷое кор карда, барои беҳбудии зиндагӣ ва эҳтирому қадрдонии шахсияти худ талош меварзанд, ки ин иқдом аз ҷониби нависанда Мридула Синҳа низ дар тӯли ҳаёташ дастгирӣ ёфта буд. Дар чанд соли охир муносибати ҷомеа нисбат ба вазъи бевазанон ба таври мусбат дигаргун шуда истодааст ва шумораи бештари одамон дарк мекунанд, ки фишор овардан ба болои ин занҳои муштипар ва муносибати сард доштан нисбат ба онҳо на танҳо беадолатист, балки барои тамоми ҷомеа зараровар ҳам буда, зеро қадру манзалати зан ҳамчун инсон поймол карда мешавад. Ҷомеа бо ҳастии зану марди комилҳуқуқ ва солимандеша пайдор мемонад!

Яке аз ҳикояҳои бисёр ҷолиби адиба, ки бо унвони “Хеши ношинос” (“**बेनाम रिश्ता**”) машҳур аст, маҳз ба ҳамин масъалаи доғи рӯз, яъне нисбат ба ҳуқуқи инсонии бевазанҳо безътиной зоҳир кардани ҷомеа, бахшида шудааст.

Ҳаёти инсон як занҷири печида ва муваффақиятхост. Аз ин ҷост, ки роҳи зиндагии ӯ низ ҳамвор нест. Ба ҳамин далел, маърифатнокӣ, сипосмандӣ, раҳму шафқат, тозаназарӣ ва иродаи қавӣ дар ҳалли мушкилиҳои ҳаёт барои раҳой ёфтан аз ноумедию рӯҳафтадагӣ дар назди носозгориҳои рӯзгор ва дастгирӣ намудани якдигар дар лаҳзаҳои бениҳоят мушкил ва ногувори он, омили асосии инсонгарой мебошад. Ин мавзӯ дар эҷодиёти Мридула Синҳа ҷойгоҳи муҳимро ишғол карда, бо мавзӯҳои эътирозу шикоят аз муносибати ноадолатонаи ҷомеа ва аҳли хурофотпарастон алоқаманд аст.

Ҳикояи “Хеши ношинос” (“**बेनाम रिश्ता**”) яке аз ҳикояҳои бисёр ҷолиби равонӣ дар насри Мридула Синҳа ба ҳисоб меравад. Адиба дар ҳикояи мазкур сарнавишти талхи як бевазанеро бо номи Читра тасвир кардааст. Аз суҷаи ҳикоя маълум мегардад, ки Читра ва қаҳрамони дуюм ҷаноби Шалиграм тасодуфан дар бемористон бо ҳам вохӯранд. Вохӯрии онҳо ҳам ғайриинтизор ва дар як ҳолати бениҳоят нозуку ҳассос ва муташанниҷ

ба амал омада буд. Амале, ки Читра ба анҷом овард, на ҳар як инсони комил онро иҷро карда метавонад, зеро на ҳар кас ҷасорати Читраро дошта метавонад. Ин гуна шахсҳо дили бузург ва бақувват доранд. Дар ҳолате ки худ муҳтоҷи ёрӣ мебошанд, онҳо омодаанд, сарфи назар аз мушкилоти худ, ба дигарон дасти ёрӣ дароз кунанд.

Дар қисми аввали ҳикоя Читра дар пеши хонанда ҳамчун як ҷавонзани ғамгину гирён ва парешонхотир рӯ ба рӯ меояд ва дар ин қисмат дар бораи ҳолати равонии ӯ суҳан хоҳад рафт. Читраи ҷавон бо ду фарзанди хурдсол ва шавҳараш бо мошин ба сайр баромада буданд. Баногоҳ, мошини онҳо ба садама дучор шуда, дар натиҷа ҳама захм мебардоранд. Зарбаи асосӣ ба сари шавҳари Читра меафтад. Ёро дар ҳолати ниҳоят вазнин ба касалхона меоранд, ки дар натиҷаи муоина духтурҳо ба хулосае меоянд, ки ёро наҷот додан ғайриимкон аст. Сараш захми ҷиддӣ бардошта, тамоман аз кор мондааст, аммо дили ҷавонаш ҳанӯз ҳам метапид. Читраи бечора бо ду фарзанди хурдсоларо дар даҳлези бемористон дар як ҳолати номаълум, озурдахотир дар интизори ҳукми тақдир интизор нишастаанд. Баъд, суҳбатҳои дуру дароз бо духтурон ва ҳамааш бенатиҷа. Лаҳзаи равонию ҷолиби хатти асосии қисми якуми ҳикоя баъди ҳамин натиҷагириҳо шуруъ мешаванд. Сарнавишти талх боз як имтиҳони ҷиддиро акнун барои ҳуди Читра пешниҳод кардааст, ки дар ҳалли он на ҳар кас ҷавоби дуруст ва дақиқро пайдо карда метавонад. Читра аз ду роҳ якеро бояд интихоб кунад: Ё қотили шавҳари худ хоҳад шуд ва ё ҳаётбахшандаи шахси дигар!

Дар як утоқи бемористон шавҳари ҷавони ӯ бо мағзи сари мурда, вале бо пайвасти кардани нафаси сунӣ дилаш ҳанӯз тапида истодааст ва дар утоқи ҳамшафат ҷавонмарди дигаре муҳтоҷ ба дили шахси саховатпешае, ки ёро умри дубора хоҳад бахшид; ҳар кадом дар мунтазири ҳукми тақдир! Мридула Синҳа ин гиреҳи мушкилкушоро тавассути падидаи инсонгарӣ таҳлили ҷиддӣ ва албатта, ҷасорати ғайриодии Читра ҳал мекунад. Читраи ғамбор бо умед ба омаду рафти табибон чашм медӯхт ва ба суҳанҳои онҳо гӯш медод, аммо ягон далели таскиндиҳанда наметрунид.

Баъди чанде сартабиб ба наздаш омада, дар бораи аҳволи вазнини шавҳари ӯ ва дар баробари ин дар бораи марде, ки ниёз ба дили солим дорад, таъкид кард:

“Хонум Читра, рӯсташро мегӯям, шавҳари шумо зинда нахоҳад монд, вале ҳанӯз метавонад ба ҷавони муҳтоҷ кӯмак кунад?”

Читра, ки аз гирии бисёр чашмони калони зебоаш суп-сурх шудаду варам карда буданд, ба гуфтаҳои табиб сарфаҳм нарафт: “Чӣ? Нафаҳмидам ... Худаш муҳтоҷи ёрдам асту чӣ гуна метавонад дар чунин ҳолати барояш фалокатбор ба касе ёрдам кунад? Шумо чӣ гуфтан мехоҳед?” [13,131]

Аз суҳанҳои баъдинаи табиб, дар бораи он ки ҷавоне ба бемории қалб гирифтдор асту агар ивазкунии дил гузаронида шавад, метавонад зинда бимонад, Читраи мотгашта аз нияти духтур зуд пай бурд, ки ӯ дили солими шавҳарашро дар назар дорад. “Читра хонум, як фикр мекардед, шуморо касе маҷбур карда наметавонад албатта ... ва мо медонем, ки он кас шавҳари шумо, шахси наздиктарин ва падари фарзандонатон ҳастанд. Вале ба ҷузъ дили солим, боқӣ ... умуман зинда наметрунанд. Афсӯс! Дар ҳар сурат, ин қарори шумо хоҳад буд” [13,131].

Читра азоби руҳӣ мекашид ва дарк ҳам мекард, ки дар айни ҳол, оҳу фиғони ӯ шавҳари азизашро баргардонда наметавонад, аммо “ӯ ҳанӯз зинда аст, зеро дилаш метапад?” Сатрҳои ноаёнӣ ҳаёт дар пеши назари Читра ногаҳон рангҳои баландтар гирифтанд, хоно шуданд: – “Дил, барои нафаре анҷоми ҳаёт ва барои дигарӣ эҳёи дубораи он хоҳад шуд!” Мридула Синҳа авлавияти тақдирро дар сарнавишти қаҳрамони ҳикоя (Читра) ба таври мантиқӣ ва воқеӣ тасвир кардааст. Читра мисле ки дар майдони набард танҳо монда бошад, наметрунист, ки дар чунин ҳолат ӯ

голиб аст ва ё мағлуб. Бо кадом интихоб ӯ музаффар хоҳад шуд.

Аз фикрҳои дар сари Читра чархзадаистода, ки ба ҳам дар тазод буданд ва хеле азияташ медоданд, ӯ ҳар чӣ зудтар озод шуданро мехост, вале ин ҳам барояш гарон афтод. Чунин интиҳоб барои ҳар як инсонӣ комил ноадолатона менамуд, зеро то даме, ки дил дар тапиш аст, умед бар зиндагӣ ҳаст. Ин ҳолату вазъияти зани ҷавон, аз як тараф, пошдони муҳаббати самимии ӯро нисбат ба шавҳари маҷрӯҳаш собит кунад, аз ҷониби дигар, ӯ метавонад, балки ҳамчун инсонӣ наққор муаззаф аст, ки ба тани бечони ҷавоне дубора ҳаёт бахшад, яъне дар чунин вазъӣ барояш бисёр дардманд, муассир ҳам Читра боз қудрате пайдо карда, нисбат ба тақдири шахси бемор таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, ки ин аз инсонгарии волои ӯ шаҳодат медиҳад. Амали Читра намунаи барҷастаи олии ҳар як фарди соҳибақл мебошад.

Ҳаёт имтиҳонҳои бисёр ғайриинтизор ва ҷидди ро пеш меорад. Читраи ҷавон ҳам барои гузаштан аз чунин имтиҳон тайёр набуд, вале ӯ тамоми ҳушу тавононашро ба кор бурда, барои зинда мондани шахси дигар розигии худро дод. Танҳо худӣ хонандаи заки метавонад селоби пуртуғӣни вучуди Читраро эҳсос кунад ва ҳавола бар сари ӯст, ки Читраро дар ин тасмимаш тарафдорӣ кунад ва ё ӯро қотил биҳисобад. Читра худ соҳиби дили бузург аст.

Гузашта аз ин, Читра боз як хислати волои худро нишон медиҳад. Ӯ аз духтури ҷарроҳ хоҳиш менамояд, ки ба марди бемор ва пайвандонаш дар бораи ӯ ягон маълумот надиҳад, “бигзор ҳама кор махфӣ монад”. Нависанда кӯшиш намудааст, ки тавассути симои Читра масъалаи муҳимми ахлоқи инсониро, яъне дар мавриди некию наққорӣ мулоҳизакорона дасти фитодае гирифта мушкили ӯро бартараф созад, нишон диҳад. Мридула Синҳа ба тасвири маънавиёти Читра ва ба ҳолати рӯҳии ӯ тамаркуз карда, ба воситаи тасвири равонӣ ва амалҳои ӯ нишон додани ҳисси баланди инсонии ӯро ҳадафи асосии худ қарор додааст.

Читра дар ҳикояи “Хеши ношинос” ҳамчун зани неххислат, бачуръату тавонманд тасвир мешавад. Тасмиме, ки ӯ гирифта буд, бо покии вичдон ва амри дилаш қабул шудааст. Дар амалиёти Читра пеш аз ҳама одамият ва эҳсоси масъулият дар назди каси барояш ношинос, аммо муҳтоҷ боло мегирад. Бо ҳамин, аз байн 25 сол гузашт. Читра бо ҳаёти худ ва дар тарбияи фарзандон оромона машғул буд. Вале ногаҳон ба суроғаи ӯ аз номи шахси ношинос мактуб ва даъватномаи тӯйёна меояд: –“ Читра ба даъватнома ва ба ҳар ҳарфи хат нигоҳ кард. Бо таваҷҷуҳи хос хатро чанд бор хонд ва ҳайрон ҳам шуд, ки муаллифи он ҷаноби Шалиграм кӣ бошад ва бо кадом далел, боз ӯро ба тӯйи духтараш даъват карда, ҳароҷоти роҳро ҳам пешакӣ додааст? Ҳар қадар, ки кӯшиш намуд, аммо дар миёни хешу табор ва ёру дӯстон чунин шахсеро бо номи Шалиграм пайдо карда натавонист. Пас, ҷаноби Шалиграм кӣ бошад?” [14, 125].

Бо ҷаноби Шалиграм хонанда дар қисми дувуми ҳикоя ошноӣ пайдо мекунад, яъне ин ҷо мундариҷа ва муҳтавои ҳикоя ҷавоб ба саволи хонум Читра: “Бо ҷаноби Шалиграм чӣ пайвандӣ дорам?” (“क्या रिश्ता है शालीग्रमजी से मेरा-”) мебошад.

Қисми дувуми ҳикоя бо маросими тӯйи духтари ҷаноби Шалиграм оғоз меёбад. Баъди дудилагиҳои зиёд вобаста ба рафтан ва ё нарафтан ба тӯй Читра азми сафарро ихтиёр мекунад. Дар мактуб Шалиграм худро ба Читра шинос карда, барои он инъоми муқаддаси бо амри дил ба ӯ бахшида, арзи сипос намуд ва дар баробари ин лозим медонад, ки бо наҷотбахши худ бояд шинос шавад ва хурсандие, ки имрӯз бо шарофати иқдоми бисту панҷ сол қабл тасмим гирифтаи Читра ба амал хоҳад омад, иштироки ин олиҳаро ҳатмӣ медонад. Аз байн расо бисту панҷ сол гузашт. Дар ин қадар вақт Читра он воқеаи мудҳишро кӯшиши фаромӯш кардан дошт: “जो बीत गई, वह बात गई- Он чизе ки гузашт, он қисса гашт”, вале аз сарнавишт гурехта намешавад.

Қаҳрамони дувуми ҳикоя Шалиграм ҳамон ҷавони бемории қалб доштае буд, ки замоне Читра ӯро аз ҳалокат наҷот дода буд. Бо гузашти вақт Шалиграм шифои комил

ёфта бошад ҳам, вале наҷотбахши худро фаромӯш накард. Ў низ дили бузург ва иродаи мустаҳкам дорад ва аз ҳама муҳим марди сипосгузор баромад. Пайваста дар фикри пайдо намудани Читра талош варзида, билохира баъди солҳои зиёд суроға ва рақами телефони Читраро пайдо карда тавонист. Бо мактуб ва даъватнома ӯ ба Читра инчунин чиптаи роҳро низ равон мекунад. Ин амали ӯ шоистаи таҳсин аст. Чаноби Шилиграм марди ба қадри “қурбонӣ”-и Читра расид, аз он дурӣ наҷуст, фаромӯш накард. Агар Читра бо амри дил ба ӯ мадад расонида бошад, Шалиграм бо мадади ақл ва фазилати инсонгароии худ аз ӯ сипосманд гашт. Дар навбати худ, даъвати бевазан ба тӯйи духтараш корнамоӣ ҳисобида мешуд. Қарори Шалиграм ба даъвати Читра аз рӯйи ҳавас не, балки аз вичдони пок ва сипосмандӣ ва қадрдонии ӯ дарак медиҳад. Онҳо ягон бор бо ҳам вонахӯрда буданд, якдигарро надидаву наменинохтанд. Аммо дар рӯзи хурсандии аҳли хонаводааш чаноби Шалиграм бисёр хоҳиш дошт, ки маҳз Читра ҳозир бошад. Дар ин амали ӯ одамият ва эҳсоси масъулият дар пеши нафари барояш муътабар боло мегирад. Ин буд, ки бо муҳаббати хосса, орей аз ҳар гуна таассуб Читраро ба рӯзи беҳтарини ҳаёташ даъват мекунад. Аз омадану шинос шудан бо наҷотдиҳандаи худ Шалиграм бениҳоят хурсанд буд. Ў кайҳо меҳост ба ин зани саховатпешаву тавоно арзи эҳтироми худро ба ҷо орад. Омадани Читра ба хонаи онҳо бисёр меҳмонҳоро ба ҳайрат гузошт. Касе ин бевазани либоси сафедпӯшро наменинохт ва ҳамагӣ доништан меҳостанд, ки ӯ бо чаноби Шалиграм чӣ алоқае дорад.

Ниҳоят он рӯз ҳам фаро расид. Духтари қадраси Шалиграм бо пероҳани арусӣ ба бар ба болои суфаи маҳсус барои гузаронидани расми фотеҳа кардан баромад. Пандит ба суфа падари арӯс Шалиграмро ҳам даъват кард. Дар миёни пайвандон Читраро надида Шалиграмчӣ нороҳат шуд. Ў ба чор тараф чашм андӯхта дар як канор Читраи нишастаро дид ва хушҳолона ба тарафаш садо кард: “**चत्राजी! आप इधर आइए। मंडप पर बैठिए। मेरी बेटी को आपका विशेष आ शर्वाद चाहिए।** – Хонум Читра, ба ин ҷо биёед. Ба суфа нишинед. Ба духтари ман дуои маҳсуси шумо лозим аст” [14,130].

Аммо дар аввал Читра рад карда, ба болои суфа намеравад. Дар ин ҷо, барои анъанаҳои суннатӣ ва мазҳабӣ сабаб бисёр ҷиддӣ аст. Читра ҳам, ки бевазан буд, мувофиқи ҳамин қоида дуртар аз суфа нишаст ва вақте ки ўро чаноби Шалиграм бори дувум таъкидан даъват кард, чунин ҷавоб дод: – “Ташаккур, ман бояд дар ҳамин ҷо нишинам, зеро ман бева ҳастам. Қонун барои ман баринҳо додани фотеҳаи хушбахтиро манъ кардааст, аммо ман аз самими дил барои духтари шумо хушбахтӣ орзу мекунам. Дур шиштанам беҳтар аст” [14, 131].

Саҳнае, ки дар он Читра ва Шилиграм иштирокчиёни онанд, аз ҷиҳати равонӣ саҳнаи нодир аст. Дар ин ҷо сухан танҳо аз нишон додани мақоми бевазанон ва муносибати мардум нисбат ба онҳо набуда, балки ҳадаф дар роҳи бартараф кардани ин монета, ки миёни ҷомеа ва онҳо қарор дорад, меравад. Мушкили аслий шеваи бархӯрди инсонҳо сари ҳалли маҳз ана ҳамин мавзӯи доғи рӯз аст. Ба ибораи дигар, табиат ва ё зеҳни инсонӣ дорои хусусиятҳои мебошанд, ки ифодагари ҳастӣ ва одамияти ўст. Дар чунин вазъият инсонии солимақл бояд он ҷониберо пуштибонӣ кунад, ки шоистаи шаъну шарафи инсонист ва боқӣ бофтаи ақли носолим ба ҳисоб меравад. Хусусан, вақте ки Пандит ба Читра иҷозати наздик шудан ба суфаи арӯсиро намедид, нависанда фикрҳои пешқадамонаи худро ба воситаи ҷавоби Шалиграм ба ӯ чунин ибраз медорад: “**मैं नहीं मानता ऐसे समाज के वधान को। मेरे परिवार के लए, मेरी बेटी के लए आप से बढ़कर कोई शुभ नहीं हो सकता। आपकी कृपा के बिना तो न मैं होता न मेरी बेटी।** – Ман чунин қоидаи ҷомеаро қабул надорам! Барои ман ва барои духтари ман аз шумо бештар касе хушбахтӣ дода наметавонад. Бе марҳамат ва ҷуръати шумо на ман мешудаму на духтари ман” [14, 131].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки масъулияти ҳар як инсон дар қабули ин ва ё он қонунҳои нонавишта ва ё бофтаи мутаассибон дар дасти худи шахс буда, танҳо ӯ ҳудаш метавонад бо мадади ақли солим ва маърифатандӯзии хеш ҳастии худро дар ҷомеа собит созад. Як бартарии таълифоти Мридула Синҳа дар он аст, ки хонандаро ба андеша кардан водор месозад. Аз тарафи дигар, бартарии насри адиба аз он иборат аст, ки ӯ ба масъалаҳои хеле нозук, ки бевосита ба мақом ва шарафи занон марбут ҳастанд, рӯ оварда, аз мушкилиҳои онҳо ошкоро ва бо тамоми ҷузъиёт иттилоъ медиҳад. Барои Мридула Синҳа он қоида ва анъанаҳое, ки инсонро таҳқир мекунанд, паст мезананд, вучуд надоранд. Дар ҳикояҳои худ, ӯ ҳислату амалҳои неки инсониро тарғиб менамояд. Дар ҳикояи “Хеши ношинос” Читра дили ҳанӯз гарму тапидаистодаи шавҳарашро ба шахси тамоман бегона, вале ниёзманд тақдим кард. Бар ивази он чизе талаб ҳам накард. Барояш дар он лаҳзаҳои мудҳиш, ки зиндагиаш дар як дам вайрон шуда рафт, наҷот додани як шахси дигар имкон шуд. Олиҳиматии ӯро нависанда низ қадр кардааст – “Ҳамсари Шалиграм, духтараш ва меҳмонҳое, ки дар маросим ширкат доштанд, бо чашмони пурашк ва бо эҳтироми хоса Читраро дар паҳлуи арӯс шинонданд ва занҳо ҳама бо як овоз ба хондани суруди маросимии “Хуш бошу хуш. Имрӯз рӯзи мангал (рӯзи хурсандӣ) аст...” даромаданд.

Тасвири фарҳанги оиладорӣ, ки дар асоси анъанаҳои суннатӣ пайдору мустаҳкам мебошанд, ки дар насри Мридула Синҳа низ хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Дар оилаҳои ҳиндуҳо қонунҳои мушаххасе ҳастанд, ки садсолаҳо онҳоро аъзоёни оила иҷро мекунанд. Дар оилаи ҳиндуҳо мардсолорӣ ҳукумфармост. Масалан, дар оила сардори асосӣ падар ва дар набудани ӯ писари калонӣ ва баъдан модар мебошад. Модар ба таври пурра ба тамоми хоҷагии хонаводааш роҳбарӣ мекунад. Тамоми низоми хонаводагӣ, ки ба покизагӣ ва хурду хӯрок вобаста мебошад, бар дӯши кадбонуи оила, яъне зан меистад. Зани ҳинду ба ҷузъ аз анҷом додани корҳои иҷтимоии худ, пешбарандаи оила низ ба ҳисоб меравад. Ошхона барои занони ҳинду ҷойи муқаддас маҳсуб меёбад, зеро дар он ҷо барои тамоми аъзоёни оила хӯрок пухта мешавад. Маъмулан, ҷевонҳои ошхонаи ҳиндуҳо аз ҳар гуна зарфу адвӣётҳо пур ҳастанд. Вақте ки ба хона келин меояд, тамоми таҷрибаи рӯзгордорӣ ва ҳатто таомпазиро маҳз модари хонадон ба ӯ ёд медиҳад. Як анъанаи хеле муҳим барои оилаи суннатии ҳиндуҳо боз он аст, ки модар ва ё ҳамсар барои ҳар як аъзои оила ғизо тайёр карда, дар зарфҳои махсус гузошта, ба онҳо медиҳанд, то ин ки дар ҷойи кор, саҳро ва ё мактаб таомул кунанд. Чунин зарфҳои махсус дар ҳамаи хонаҳои ҳиндуҳо мавҷуданд. Калонсолон бар он назаранд, ки чунин тарзи омода кардани баробар ба ҳама тақсим карда додани хӯрок, аъзоёни оиларо ба ҳам наздиктар мегардонад. Модар ягонаи шахси дилпуре мебошад, ки бо тамоми ҳастияш ба шавҳар ва пайвандони худ хӯроки болазат ва солим омода мекунад. Вале бо гузашти вақт ва таъсири фарҳанги ғарбӣ ин анъана оҳиста-оҳиста аз байн рафта истодааст ва дар ҷои зарфҳои махсуси хонагӣ, хӯрокҳои фармоишӣ дар зарфҳои пластикӣ ё қоғазӣ аз тарабхонаву ҳар гуна қаҳвахонаҳо, “Нирулас”, “Макдоналс”, “Бургер”, “питса”-ву ва дигар хӯрокҳои зудпаз фармоиш дода мешаванд. Ин роҳу равиши нав боиси норозигӣ ва нигаронии бисёр бузургсолон аз ҷумла, бонувони хонашино овард. Аз як тараф, агар фикр кунем, бо чунин восита хӯрок пайдо кардан осонтар аст, зеро зан метавонад дар бобати пайвандонаш хавотир нашавад ва ҳудаш ҳам аз ҳисоби вақти изофа пайдо шуда, бо кори дигар машғул шавад. Вале нависанда Мридула Синҳа, ки худ дар оилаи серфарзанд ва ниҳоят суннатӣ ба воя расидааст, вобаста ба ин қазия назари ҷолиби худро дорад. Ҳикояи “Зарф барои хӯрок” (“**दि फन बॉक्स**”) фарогири маҳз ҳамин мавзӯ мебошад. Андешаҳои Мридула Синҳа дар амал ва мулоҳизаҳои қаҳрамони ҳикояи мазкур модари хонадон Сантошҷӣ нухуфтаанд. Муҳтавои мухтасари ҳикоя чунин аст, ки дар “Рам нивас” ном маконе оилаи Рамниवासҷӣ зиндагӣ мекард. Оилаи ӯ сол ба сол калонтар мешуд, зеро чор писари ӯ соҳиби оила ва фарзандони худ шуда буданд ва шумораи ҳуҷраҳо ҳам дар ҳавлиашон зиёдтар мешуданд.

Ягона, ҳучрае ки бе тағйир монда буд, ин ошхона буд. Дар ошхона ҳаррӯз дар як вақт то 16-17 нафар ҷамъ омада, сарҷамъ хӯрок меҳӯрданд. Пухтупазро Сантошҷӣ – модар пурра ба дасти худ гирифта буд. Ношто тайёр карда, боз барои шавҳар, фарзандони барӯманд ва наберагонаш хӯрок омода карда, дар зарфҳои махсус меандохту ба онҳо меод, то ки дар тӯли рӯз, ҳангоми танаффус бихӯранд. Дар ин ҷода вай таҷрибаву маҳорати хубро касб карда буд. Сантошҷӣ ин ҳама корҳоро бо ҳавас иҷро карда, аз сарҷамъии аҳли байт сари суфраи омода кардааш ӯ илҳом мегирифт, хушҳол мешуд. Баъди гусел кардани аъзоёни оила ба қору мактаб, Сантош ба ибодатхона мерафт, дуохонӣ карда, хайру садақа мекарду ба хона баргашта, аз соати ёздаҳ боз ба пухту паз шуруъ мекард. Бисту панҷ соли умри бобаракати Сантошҷӣ дар ошхонааш гузашт, солҳои бисёр ширин дар омезиш бо меҳри модарона. Вале бо гузашти вақт, бачаҳо ҳам калон шуданд. Ба онҳо дигар бо худ гирифта бурдани зарф барои хӯрок ҳам хуш намеомад, зеро ҳар қадам дӯконҷаҳои зудтайёр меистодан ва аз онҳо дар вақти зарурӣ харидани ғизо бисёр қулай буд. Дар аввал Сантошҷӣ зарфҳоро гирифта аз қафояшон давида, хоҷиш мекард, ки хӯрокро бо худ баранд, аммо дертар ӯ фаҳмид, ки талошҳои беҳудаанд. Мағлубияти худро эҳсос кардагӣ барин аз пасашон дод мезад: – “Равед, ҳар чӣ дилатон меҳаҳад, аз ошхонаҳои сари кӯча харида хӯрдан гиред! Ҳоло ман ҳам хаста шудам!”

Тақозои замон аст, ки бо мурури вақт ҷойи кӯҳнаро нав мегирад.

Нависандаи соҳибзавқ ва нуктасанҷ Мридула Синҳа донандаи хуби фарҳанги миллии ҳиндӣ мебошад. Ҳангоми тасвири муҳити оилаи анъанавии ҳиндуҳо, ки дар пояи муҳаббат ва садоқат ва анъанаҳои миллии асос ёфтааст, нависанда бештар ба вазифаи зан дар оила ва талоши ӯ дар мустақам нигоҳ доштани муносибатҳои дохилии ҳар як аъзои оила тавачҷуҳи махсус додааст ва дар ин ҷода хизмати ӯро қадр мекунад. Чунончи, ӯ қаҳрамони ҳикояи “Зарф барои хӯрок” Сантошро соҳибтаҷриба ва соҳибмактаб медонад: – “Роҳбарон агар дар мактаби бузурги Сантошхола таълим мегирифтанд, беҳтар мешуд, балки барои ҷомеа низ манфиатовар буд” [14, 166].

Дар тасвири Мридула Синҳа Сантош аз тамоми хислатҳои ҳамидаи зани рӯзгордору пухтакор бархурдор аст. Сантош дар баробари зани ҳалиму ғамхори хонавода, библии меҳрубон ва саховатпеша буданаш, инчунин зани ҳоҷатбарорест, ки дар баробари меҳрубониҳои шавҳару писарони бузургсоллаш ҳамеша ба маслиҳатҳои ӯ ниёздоранд. Ҳомии фазои солими оила буда, хӯҷаини “деги муқаддас”-и оташдони хонадонаш ҳам ҳаст. Ин ҳама талошу кӯшишҳои як зан барои тамоми аҳли байт магар шоистаи таҳсинҳо нест!

Ҳаёт дар як ҷой намеистад, ҳамеша дар ҷараёну ҳаракат аст ва ин қонунмандии зиндагӣ мебошад. Бо дигар шудани вазъи ҷомеаи башарӣ, ки аз падидаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ иборат ҳастанд, зиндагии мардумон дигар шудан мегирад, таъсири мутақобила ҳам ногузир аст. Ҷаҳонишавӣ ба қавле таъсири манфӣ ва ё мусбати худро ба тамоми соҳаҳои ҷомеа мерасонад. Ин дигаргуниҳо ҳатто ба фарҳанги оиладории суннатӣ то ҷое таъсири манфӣи худро расонидаанд, ки дар натиҷа дар оилаҳо парокандагӣ бемехрӣ дида мешавад. Мридула Синҳа, ки худ дар як оилаи бузург ва суннатӣ ба воя расидааст ва аз меҳри бародарию хоҳарӣ ғизои маънавӣ гирифта камол ёфтааст, аз чунин парокандагӣҳо дар изтироб буд.

Бояд зикр кард, ки Мридула Синҳа ба ин масъала аз дидгоҳи худ, аз зовияи ҷаҳонбинии хеш назар кардааст ва ин андешаҳоро мо дар мисоли яке аз ҳикояҳои сершумори адиба бо номи “Зарф барои хӯрок” дар мисоли таҷрибаи ҳаётии оилаи Сантошбибӣ дида тавонистем. Мридула Синҳа дар мисоли хеле оддӣ, яъне ҷойи таоми хонагиро, ки аз лиҳози табиӣ ва солимӣ барои саломатии одам чӣ қадар ғайбаовар аст, гирифтани хӯрокҳои химиявии зудпаз, ки маҳз бо шарофати онҳо аъзоёни оила ҳам оҳиста ва ноаён аз ҳам дур шудан гирифтанд, собит менамояд. Нодида гирифтани чунин як арзиши муқаддаси оилавӣ Мридула Синҳаро хеле нигарон карда буд ва ҳамин андешаҳои

худро ӯ дар ҳикояи мазкур бо лавҳае, ки дар он аҳли оила (дар мисоли хонаводаи Сантошбибӣ) бо сабабҳои мухталиф аз ҳам дур мешаванд, чунин ба қалам додааст:

–Ассалом Сантошбибӣ! Хайрият шуморо ёфтам, расо гирди ҳавлиатон давр задамее... табассумкунон воридаи ҳавлии шуд ҳамсоязан.

–Биё, биё, ҳамсояҷон! Хуш омадӣ! Хеле сафар кардӣ, ҳа? – аз дидани меҳмон хушҳол шуда нимхез шуд Сантошбибӣ.

–Саломат бошед, Сантошбибӣ. Ҳа, қариб панҷ сол дар шаҳри дигар зиндагӣ кардем. Мана насиб будаасту боз баргашта омадем. Гуфтам, ки аз ҳоли шумо воқиф шавам. Шумо медонед, ки ман ҳама вақт ошиқу шефтаи оилаи шумоён будам. Ба ростӣ, ба шумо ҳавасам меомад, оилаи калонро саришта карда, доимо бо табъи болида мегаштед. Лекин, имрӯз дарвозаи калониро баста дида, ҳайрон шудам. Дар аввал фикр кардам, дар ҳавлии ягон кас нест, зеро аз он ягон овоз намебарояд. Боз ба ягон шаҳри дигар кӯчида нарафта бошед, гумон карда, ба ростӣ ҳатто тарсидам. Ин ҳама ба кучо рафтанд, Сантошбибӣ?

–Дар меҳрубониҳоят садқа, духтарам - нимтабассум кард Сантош.

Баъд чехраи хашташудаашро ба тарафи дигар гардонида охи чуқуру пуралам кашиду ба гап даромад:

–Замона дигар шуда будаасту ман беҳабар! Фарзандони мо бузург

шуданд, чӣ духтару чӣ писараш, шукр, ҳама соҳибмаърифат ҳам гаштанд. Баъзеашон дар ҳамин ҷо кор мекунанд, ҷой ва мақоми сазовори худро пайдо карданд, дигарон дар хориҷа зиндагӣ доранд. Моҳи гузашта аз Амрико омадам. Зиндагӣ дар он ҷо бароям бисёр нофорам омад, зеро оилаи бутунро қариб, ки надидам. Ҳама саргарми кор, бо давутози ҳудашон овора. Хӯроки хонаро намебинед, бо баҳонаи камии вақт касе ҳаваси пухтани онро надорад. Аз берун хӯрок меҳаранд ё дар ҳар хел ошхонаҳо таом меҳӯранд, ”– норозигии худро баён кард Сантош.

Ҳамсоязан баъди сукути кӯтоҳе илова кард:

–Ҳм... вале дар ин ҷо ҳам бисёр чиз тағйир ёфтааст. Шумораи

меҳмонхонаҳо низ зиёд шуда истодаанд ва некӯаҳволии аҳолӣ боло меравад. Биноҳои хеле зебову боҳашаммат сохтмон доранд. Ба ман ошхонаҳои наву замонавӣ дар ин иморатҳо бисёр маъқул шуд, аммо онҳоро қариб, ки ба кор намебаранд, зеро ҳама ба хӯрокҳои тайёри тарабхонаҳо ниёз доранд. Ба ин васила, вақти худро қадр мекунанд.

–Шояд, духтарам! Мо вақти бо аҳли оилаамон гузаронидаро ғанимат мешуморем... сари як пиёла шарбат, ширинӣ ва аз ҳама беҳтар он лаҳзаҳоеро, ки модарамон барои мо хӯроки лазиз мепухтанд. Аз суҳбати якдигар дил канда наметавонистем [15, 168].

Ҳикояи “ Зарф барои хӯрок ” бо ҳамин суҳанҳои ғамангези қаҳрамони марказӣ Сантошбибӣ анҷом меёбад. Нависанда дар тасвири образи Сантош хулқу атвори занони рӯзгордида ва қадбонуҳои ҳиндуру бисёр воқеӣ, ниҳоят самимӣ ва таъсирбахш нишон додааст.

Мридула Синҳа бо таълифоти хеш, ки мавзуи хонаводагӣ ва пос доштани фарҳанги суннатиро дар бар гирифтаанд, хонандаро хушдор мекунад, ки сусти шудани муносибатҳои оилавӣ, аз байн рафтани маданияти анъанавии оилавӣ, инсонҳоро ба вартаи ҳалокат мебарад. Бо гузашти вақт ва бо дигар шудани вазъи сиёсӣ-иқтисодӣ албатта, зиндагии мардум ҳам тағйир меёбад, аммо фарҳанги суннати аҷдодон бояд ҳифз шавад. Урфу одат, фарҳанги миллии ҳатто таомҳои миллии ва ғайра дар ҳар давраи замон манфиати халқро ҳимоя мекунанд. Ҳар як миллат бо фарҳанг, забон ва суннатҳои хоси худ ҷовидон мемонад. Дар ҳамин анъанаҳои аҷдодӣ муносибатҳои аъзоёни оила аз хурд то бузургсолон мустақкам мешаванд ва назари Мридула Синҳа ҳам дар ҳамин аст, ки ин фарҳанги миллиро бояд идома дод, ҳарисона ҳифз кард.

Маълум аст, ки ҳар як нависанда ақида ва назари тозаии худро вобаста ба замоне ки дар он зиндагӣ мекунад, дар асарҳои худ тасвир мекунад. Замона дигар шуда истода бошад ҳам, аммо барои Мридула Синҳа арзишҳои миллии хонаводагӣ дар ҷойи аввал

меистанд. Мақсади Мридула Синҳа дар осори худ қабл аз ҳама, тасвири воқеи зиндагии инсон, андеша, омолу ормон, рӯзгору рафтори ўст. Ў бо тасвири бадеӣ, суварӣ ҳаёл, эҳсосоти рангину шигифтаангез матлаби манфиатбахши худро басо муассир ифода менамояд. Ҷараёни зиндагӣ ва ғаёлияти адабии Мридула Синҳа намунаи бахшидани умр ба манфиати халқу кишвар аст, ки моҳияти он инсондӯстӣ буд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Набиев Абдухолиқ, Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон / Абдухолиқ Набиев: – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
2. Раҷабов Ҳ., Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: “Эр граф”, 2018. – 538 с.
3. Раҳматуллоева З.А. Хусусиятҳои услубӣ ва бадеии ҳикояҳои Раҷендра Ядав / З.А. Раҳматуллоева. – Душанбе, 2005. – С. 127.
4. Раҳматуллоева З.А. Бонувони насрнависи адабиёт ҳиндӣ / З.А. Раҳматуллоева // Паёми Осиё (маҷмуаи илмӣ). – Душанбе ДМТ, 2016. – С. 158-165.
5. Раҳматуллоева З.А. Андешаҳои перомони ҳикояи “Изофа” и Мридула Синҳа / З.А. Раҳматуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ, бахши илмҳои филологӣ), 4/2. – Душанбе, 2017. – С. 147-153.
6. Раҳматуллоева З.А. Феминизм дар адабиёти ҳиндӣ / З.А. Раҳматуллоева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Гаройишҳои навин дар филологияи мамлакатҳои Осиё ва Аврупо”. – Душанбе: ДМТ, 2018. – С.62- 68.
7. Эмомалӣ Сирочидин. Тасвири муҳити хонавода ва манзараи табиат дар насри Сотим Улуғзода / Эмомалӣ Сирочидин. – Душанбе, 2015. – 100 с.
8. Усмонов М. Баъзе масоили забоншиносии ҳиндӣ ва урду (маҷмуаи мақолаҳо) М. Усмонов. – Душанбе, 2010. – 94 с.
9. Холов Ҷовид. Масрур Ҷаҳон – ҳикоянигор / Ҷовид Холов. – Душанбе: Дониш, 2012. – 160 с.
10. राजेन्द्र यादव. औरों के बहाने, नई दिल्ली: 1985.- पृ. 205
11. राजेन्द्र यादव. आदमी की निगाह में औरत, नई दिल्ली: 2006.पृ.229
12. रामदरश मश्र. हिन्दी उपन्यास एक अन्तर्यात्रा, नई दिल्ली: 2004, पृ.264
- 13.गगनाचल. डॉ.शोभा निंबालकर, नयी दिल्ली:2008 वर्ष 31.अंक, 4.अक्टूबर-दिसम्बर. पृ.33.
14. मृदुला सन्हा, मृदुला सन्हा की लोक प्रय कहानियाँ, नई दिल्ली, 2015
15. मृदुला सन्हा, संस्कृति की संवाहिका है हिन्दी, गगनांचल, जुलाई-अक्टूबर 2015, पृ.16-18

ВИЖАГИҲОИ ОЛАМИ МАЪНАВИИ АДИБАИ ҲИНД МРИДУЛА СИНҲА

Дар мақола омада, ки Мридула Синҳа нависандаи дорои эҳсоси саршори латиф, соҳиби назари баланд ва ҳассосе буд. Дар нависандагӣ сабки тоза ва хоссаи худро дошт. Инъикоси мавзуи хонаводагӣ ва муносибатҳои оилавӣ, ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ ва мазаммати халқу атвори баду зишт яке аз мавзӯҳои мубрами насри адиба маҳсуб меёбанд. Тақдири занон яке аз мавзӯҳои асосии ҳикояҳои Мридула Синҳа мебошад. Ў ҳаёти занони деҳа ва шаҳрро бо тамоми хушиҳову талхихояшон бисёр таъсирбахш тасвир намудааст.

Аксарияти ҳикояҳои Мридула Синҳа дар сабки лирикӣ ба қалам омадаанд. Бештари мавзуи ҳикояҳо бо саргузашту мушоҳидаҳои ҳаётии ҳуди нависанда иртибот доранд ва

қаҳрамонҳои ҳикояҳо аксарашон инсонҳои воқеӣ мебошанд. Махсусияти ҳикояҳои нависанда Мридула Синха дар он аст, ки дар таълифоташ фардияти адиба зоҳир мегардад. Қаҳрамонҳои тасвиркардаи адиба дар маҷмӯъ, ба табақаҳои миёнаи ҷомеа мансубият доранд.

Калидвожаҳо: ҳикоя, мавзӯ, Мридула Синха, сабк, масоили мубрам, фардият, некию нақӯкорӣ, фарҳанги суннатӣ, назари тоза, рисолати эҷодкор.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Заррина- дотсенти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Gmail: zrahmatulloeva@gmail.com тел : (+ 992) 907-90-70-56.

ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНОГО МИРА ИНДИЙСКОЙ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ МРИДУЛЫ СИНХА

Мридула Синха считается одним из известных писательниц современной индийской литературы. У неё был свой уникальный стиль письма. Отражение темы семьи и семейных отношений, человеческих качеств и осуждение плохого и необдуманного поступка считаются одной из важных тем её литературной прозы. Судьба женщин - одна из главных тем рассказов Мридулы Синхи. Она очень впечатляюще описывает жизнь деревенских и городских женщин со всеми их радостями и горестями. В своих рассказах она на личном опыте описывает жизнь и проблемы, надежды и разочивания простых людей.

Особенность рассказов писательницы Мридулы Синхи состоит в том, что в ее произведениях раскрывается личность самой писательницы. Её рассказы побуждают читателя любить, быть заботливым и сострадательным к несчастным и беспомощным людям, приобретать хорошие знания, сохранять семейные традиции.

Ключевые слова: рассказ, тема, Мридула Синха, стиль, критические проблемы, индивидуальность, добро, традиционная культура, свежий взгляд, творческая миссия.

Сведение об авторе: Рахматуллоева Заррина - Таджикский национальный университет, доцент кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Gmail: zrahmatulloeva@gmail.com Телефон: (+ 992) 907-90-70-56

FEATURES OF THE SPIRITUAL WORLD OF THE INDIAN WRITER MRIDULA SINHA

Mridula Sinha is considered one of the famous writers of modern Indian literature. She had her own unique writing style. Reflecting the theme of family and family relationships, human qualities and condemnation of a bad and rash act are considered one of the important themes of her literary prose. The fate of women is one of the main themes of Mridula Sinha's stories. She very impressively describes the life of village and city women with all their joys and sorrows. In her stories, she describes from personal experience the life and problems, hopes and disappointments of ordinary people.

Her stories encourage the reader to love, be caring and compassionate towards unfortunate and helpless people, acquire good knowledge, and preserve family traditions.

Key words: story, theme, Mridula Sinha, style, critical issues, individuality, goodness, traditional culture, fresh view, creative mission.

Information about the author: Rakhmatullaeva Z.- Tajik National University, associate professor of the Department of Indian Philology of the Faculty of languages of Asia and Europe. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Av. 17. Gmail: zrahmatulloeva@gmail.com Tel.: (+ 992) 907- 90- 70-56

САҲМИ ЗАН – МОДАР ДАР ОЙИЛА ВА ЧОМЕА ДАР ЭҶОДИЁТИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Шералиев Ҷ.⁴

Замоне, ки суҳанвари тавонои Шарқ Аллома Муҳаммад Иқбол (1877-1938) дида ба дунёи ҳастӣ кушод, мусулмонон дар фуруравӣ ва пастиӣ ахлоқ, таназзули ба чашм намоёни иқтисодӣ, тақсимшавии табақотӣ, нобарориҳои иҷтимоӣ, ҷаҳлу зулми хориҷиёну баландмартабагони кишварҳои худ қарор доштанд. Ҷаҳлу бори ситами эшон пушти онҳоро ҳам ва вучуди онҳоро пурғам намуда буд. Дину дунёи исломро фиребандагону дурӯғбофони авомфиреб дар даст доштанду барои манфиати худ шарафро фидои шаҳвати палиди худу мавриди истифодаи кӯркӯронаи худ ба кор мебурданд.

Дар чунин гирумони парешони дунёи ислом ва пешомадҳои сангини ислом ин дунё барои мардумони бечораи ноумед чеҳраҳои нодири созандаро ба ҷомеа пешкаш намуд, ки яке аз онҳо ҳамин Муҳаммад Иқбол мебошад. Бояд гуфт, ки «Муҳаммад Иқбол бо шахсияти нотақдор, истеъдоди бесобиқа ва осори гаронбаҳояш дар таърихи тамаддуни фарҳанг ва ашъори исломии қаламрави забони форсии тоҷикӣ нақши бориз ва мақому маҳбубияти пояндае дорад. Қарни сипаришудаи ин тамаддуни бузурги адаби форсизабонон бе ном, назми шеваи инқилобӣ ва андешаву ҳикмати ӯ ғайритасаввур аст» [6,27].

Ҳанӯз ӯ бо дунёи Ғарб ва гиру мони мардумони он ошноии басанда дошта, баъди омӯзишҳои зиёд бо тафаккури баланди фалсафӣ ба бозсозии ҳаёти иҷтимоии исломӣ мепардозад, ки яке аз паҳлуҳои ниҳоят костаи он масъалаи зан дар ҷомеаи онвақта мебошад. Ҷои таъкид аст, ки Муҳаммад Иқбол барои ҷомеаи Шарқи замони худ паёмҳои созандаи зиёде дораду андешаҳои тозаи зиёд. Вале ба назари бештари иқболшиносон беҳтарину бештарини суҳанони андешамандонаи Иқбол ин паёмҳои вай барои занони дар паҳлуяш зиндагидошта, эҳтироми хосаи вай ба ин тоифаи зиндагисоз мебошад. Адиби аз ҷараёни ҳаёти шарқӣёну ғарбӣён огоҳии тамомдошта дар осораш, ҷӣ манзуму ҷӣ мансур, ҳам ба забони урду ва ҳам ба забони форсии тоҷикӣ ба масъалаи зан дар ҷомеа фикру андешаҳои ҷолибу ҷоришаванда бар манфиати занон дорад, ки камтар адибон ба он поя гуфтаанд. Яке аз муҳаққиқони каломи Муҳаммад Иқбол дукрут Шаҳин Муқаддам Суфёрӣ ба ин маънӣ навиштааст, ки «Шуаро ва арбоби қалам ва асҳоби завқ ба андозае дар васфи зан ва дар мадҳу ситоишу мақоми шоиҳи ӯ суҳанфарсой кардаанд, ки гумон намеравад касе пайдо шавад, ки шаммае аз онро ягон байте ҳам бошад ба хотир надошта бошад. «Аммо шеърӣ Иқбол дар бораи зан вижагиҳо дорад, ки бояд бо чашми дил дид ва бо забони Иқбол онро бозгӯ кард» [9 , 227-228].

Дуруст гуфтаанд, ки забони Муҳаммад Иқбол дар бораи зан забони «Қуръон аст», «Қуръони карим» дар сайру ҳаракат ба сӯи Худо байни зану мард ҳеҷ фарқе намегузорад, танҳо подош имону амал аст. [9, 9-20]. Аз ин рӯ, ба ин масъалаи ниҳоят муҳимми ҳамаи давраи замони Муҳаммад Иқбол дар тамоми осори манзуму мансураш аҳаммияти алоҳида равона намудааст. Ва ӯ мақоми занро дар ҷомеа хеле баланд арзёбӣ мекунад.

Муҳаммад Иқбол зодаву парварда дар Шарқ аст ва бо Шарқу мушкilotи Шарқ огоҳии басанда дорад. Ҳамин аст, ки вай беҳабариҳои мардумони Шарқ ва нобасомониҳои зиндагонии онҳоро дида, аз ҷониби дигар деворҳои саҳмгини тамаддуни Ғарбро бар рӯҳи инсон хуб ҳис карда буд. Донист, ки озодии фарҳанг бо рӯҳияи ҳақиқии зан созгор намебошад. Ба ӯ фишор меоранд. Бо ин ҳама зани отифаю покдоман худаширо аз фасоди ҷомеа дур медорад ва ошкоро онро менамоёнад, ки муқаддастарин вазифаи зан

⁴ Шералиев Ҷамолiddин – докторани PhD –и Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

ин дар зан будан асту офарандагӣ баландтарин муъҷизаи ӯст. Ӯст, ки ҷаҳон зебост. Шоир дар як шеър ба забони урду навиштааш, ки тарҷумаи лафз ба лафзи онро Муқаддам Суфёри дар таҳқиқоти худ овардааст, дар сифати зан-модар меҳонем:

Ранге, ки дар тасвири коинот аст, аз вучуди зан аст,
 Ва сӯзи даруни зиндагӣ низ аз сози зан ба вучуд меояд.
 Иззату шарафи вучуди зан аз сураё бартар аст,
 Чун шарафи ҷаҳон дар дарҷи макнуни вай мебошад.
 Гарчи зан натавонист муколимоти Афлотунро рақам бизанад,
 Вале шарори Афлотун аз шуълаи зан шарор гирифт!

[4, 94]

Муҳаммад Иқболи марди фарҳанг зани Фарангу зани Машриқро дар муқоиса дида, фисоди ғарбиёро таҳаммул надорад. Вай бар он аст, ки занон ҳамеша дар сарнавишт ва созандагии ҷомеа нақши хос ва таъйинкунанда доранд. Ҳар он чи шоири файласуф дар бораи зан бо чашми дил дидаасту онро бо забони ноб бозгӯй кардааст, андешаҳои худ вай аст. Вай медонад, ки алайҳи занони Фаранг зани муслим пайваста ба арзишҳои ахлоқию хонаводагӣ тавачҷуҳи махсус дорад. Вай пеш аз ҳама духтарону хонумони кишварашро хушдор медиҳад, ки бояд аз исломи ростин кор бигиранд, онро риоя намоянд, шарму ҳаёи шарқӣёро нигоҳ доранд ва ғ. Ӯ бо дилсӯзӣ ба зани Шарқ, ҳамдиёрони хушмандаш мегӯяд:

Нигоҳи туст шамшери Худодод,
 Ба захмаш ҷони моро Ҳақ ба мо дод.
 Дили комилаёр он покҷон бурд,
 Ки теғи хешро об аз ҳаё дод!

[5, 594]

Дар баробари ахлоқи ҳамидаи зан-модари Шарқро таъкид намудан Муҳаммад Иқбол доир ба зан ва мавқеи ӯ дар зиндагӣ дар тамоми осораи аҳаммияти аввалиндараҷа додааст. Вай ба ҳайси як инсони фарҳангӣ маорифпарвар қадру қимат ва саҳми занро дар ҷомеа медонист, ҷову маснади ӯро дар ҷомеаи пешраванда ва асри инқилобҳо, бо диди як марди фарҳангӣ арзёбӣ мекард, чашми зани Шарқро бо сӯи зиндагии осудаю ором, бар нафъи зиндагонии зан-модар, мекушод.

Муҳаммад Иқбол дар китоби шеърҳои урдуи худ «Зарби калим» барои зан-модарон силсилаи шеърҳо дорад, ки ин силсиларо «Аврат» («Зан») номидааст. Ин силсилаи ашъори ба зан-модар бахшидаи шоир бо паффоси баланди худ имрӯз ҳам дар байни занони Покистон ҷои алоҳида дорад ва имрӯз ҳам занони кишварашро ба сӯи офарандагӣ ва саҳми зан дар ҳаёти инсонӣ ҳидоятгар дониста мешавад. Ӯ мегӯяд:

Аз вучуди зан бувад ҳар рангу бори коинот,
 Маҳз аз ӯ соз гирад зиндагӣ, сӯзи дарун.
 Мушти хоки ӯст бешак аз сурайё ҳам баланд,
 Чун шарафи ӯ бошад беҳтар аз дурри макнун.
 Тавон гуфт: – Шуҳрати ӯ баланд з-Афлотун,
 Ва шуълаест, ки сӯзад шараф зи Афлотун!

[7, 108]

Муҳтавои ин абёт худ ба худ маълум аст. Муҳимтар аз ҳама зан ҳаётовар аст. Зан аст, ки Афлотуни ҳакиму донишмандро офаридааст ва зан қодир аст, ки неку бади ҳаётро ба эътидол дарорад, мардони созандаро ба дунё орад.

Дар силсилаи шеърҳои ёдшуда аз китоби «Зарби калим» шеъри «Озодии занон» ба забони урду хеле муассиру таъсирбахш мебошад.

Шоир дар ашъори рӯҳбахш ва ҳидоятгари худ, ки олами озодаофаранд, ба занону модарон рӯ оварда мегӯяд:

Даври ҳозир тарфурӯшу пурфан аст,
 Корвонаш нақди динро раҳзан аст.
 Кӯру яздонношинос идроки ӯ,
 Нокасон занҷирии печоки ӯ.
 Чашми ӯ бебоку нопарвавостӣ,
 Панҷаи мижғони ӯ гиристӣ.
 Сайди ӯ озод хонад хешро,
 Куштаи ӯ зинда донд хешро.
 Оббанди нахли ҷамъият туй,
 Ҳофизи сармояи миллат туй.
 Аз сари суду зиё савдо мазан,
 Гом ҷуз бар ҷодаи обо мазан.
 Ҳушёр аз дастбурди рӯзгор
 Гир фарзандони худро дар канор.
 Ин чаманзодон, ки пар накшодаанд,
 З-ошёнӣ хеш дур афтодаанд...
 [6, 163-164]

Яке аз масъалаҳои муҳимми ҳамаи даври замони ҳама, ки барои нигоҳ доштани ҷомеа ва идомаи зиндагӣ нақши бориз дорад, ин пеш аз ҳама нигоҳ доштан ва танзими ойила мебошад, зеро ойилаи солим метавонад ҷомеаи солимро ба по гузорад. Муҳаммад Иқбол дар яке аз навиштаҳои худ «Улуму-л-иқтисод» ба танзими ойила ишора нашуда мегӯяд: «Аҳли башар дар маърази таҳдиди фикр аст. Ба ҳамин иллат инҳирофоте ба чашм меҳӯрад, ки барои инсон мояи шарм ва зиллат аст. Фақр сарчашмаи тамоми бадбахтиҳост. Агар ин беморию илоҷ кунем, дунё биҳишт хоҳад шуд. Бояд аз издивоҷи айёми кӯдакӣ ҷилвагарӣ намуд. Набояд исроф кунем. Бояд дар харҷу дахл диққат шавад ва масъулияти он бештар бар дӯши зан аст ва ӯст, ки бояд оянданигар ва оқибатандеш бошад, то кишвар аз асорати ваҳшатноки инсоф ва фақр масун (дар амон) бимонад. Намехоҳем башарро аз лаззати доштани хонавода ва издивоҷ дур бидорем» [9 ,235].

Чӣ тавре аз ашъори Муҳаммад Иқбол ва бардоштҳои Муқаддамаи Суфӣ аз онҳо бармеояд, масъалаи занону духтарон дар ҷомеа аз масъалаҳои дигар, ки решаи чуқури таърихӣ дорад он пеш аз Иқбол, дар замони Иқбол ва баъдан, имрӯз низ дар Шарқ ташвишвар будааст. Ин дардро ҳамдигарфаҳмӣ, таъмини маишати ойилавӣ, озодии зан, бо муроди дили худ амал кардани ҷинси латиф ва ин ҳама роҳҳои фаҳмидани марди хонадон таъмин карда метавонад халос. Бо он ки ин масъала акнун дар баъзе кишварҳои Шарқ камобеш роҳи ҳалли худро ёфта бошад ҳам, ин кам аст. Ба андешаи дурусти шоир хонавода ва ойила санги зербинои зиндагӣ аст. Бонуи хонавода қонуни ишқу муҳаббат дар ҳар ойила мебошад. Аз ин рӯ, модари хонадонро ҳурмат кардан, азиз доништан, хидмати ӯро ба ҷо овардан ҳанӯз дар саҳифаҳои китоби «Қуръон» забтӣ сабт шуда буд. Аз сӯйи дигар шарафу қудрат ва сарвату истиқлоли ҳар фард ба дастӣ фарзандони донову тандуруст аст, ки домони модар онҳоро парваридааст. Иқбол пеш аз ҳама писараш Ҷовидонро ҳушдор медиҳад, ки модар ӯро парвардааст ӯ бояд эҳтиром ва қадри модарро донд, зеро:

Модарат дарси нахустин бо ту дод,
 Гунҷаи ту аз насими ӯ кушод.

Аз насими ӯ туро ин рангу бӯст,
 Аз матои мо, баҳои ту аз ӯст.
 Давлати ҷовид аз ӯ андӯхтӣ,
 Аз лаби ӯ «ло илах» омӯхтӣ.
 Ай писар, завқи нигаҳ аз ман бигир,
 Сӯхтан аз «ло илах» аз ман бигир...
 [6 ,490]

Ҷойи таъкид аст, ки масъулиятноктарин вазифаи зан ин ба ҷо овардани вазоифи модарӣ аст, ки аз оғози офариниш бар дӯши зан гузошта шудааст ва дар ҷомеа мақоми волои модар ҳамеша дар назар будааст. Ин вазифаву масъулиятро дар ҷомеа ҷинси муқобили зан наметавонад анҷом диҳад, ба ҷуз худӣ ӯ. Аз ин рӯ, Муҳаммад Иқбол муҳаббатӣ эҳтироми ғавқуллодае барои зан-модар дорад. Вай бо нигошта ва суҳанрониҳои худ дар ҷаласаҳои занон кӯшиш менамояд, ки ҳуқуқи воқеии занро дар ислом ба занони шибҳқора бишиносонад. Заҳамоти ин мади ҷомеасозро дар ин ҷодаи нозуки иҷтимоӣ ба назар гирифта анҷумани занони мадорис дар моҳи январӣ соли 1929 ба ӯ сипоснома тақдим намуда буданд. Адибу мутафаккири замон дар посух ба ин тақдирнома навишта буд, ки: «Намедонам бо чӣ забоне аз Шумо ташаккур кунам. Масъала ин аст, ки агар гуфтаҳо ва навиштаҳои ман то ин ҳад боиси русурхи исломи ростин дар қалбҳо шавад, ба Худо, ки ба орзуям расидам. Ба ақидаи ман занон беҳтар метавонанд суннатҳоро ҳифз намоянд. Агарчи дар даврони таназул ва инҳитоти ҳуқуқи занони поймолшуда ва мардон аз ҳифзи ҳуқуқи занон ғафлат намуданд. Вале занон бо вучуди ҳамаи ин зулмҳову тааддӣҳо вазифаи худро анҷом доданд. Ҳеч касе нест, ки асорати тарбияи модари хешро дар худ наёбад. Ё худ муҳаббати хоҳаронашон дар дили ӯ ҷой надошта бошад. Он шавҳарони хушбахт, ки ҳамсарони хубро порсо доштаанд, хеле хуб медонанд, ки вучуди зан дар иртиқои мард то чӣ ҳад муассир аст. Зарур нест як бори дигар бигӯям, ки дар ислом зан ва мард мусовиянд. Ман ин масоилро аз ояҳои “Қуръони карим” дарёфтаам. Баъзеҳо бар ин ақидаанд, ки мардҳо аз занҳо батраранд...” [9 ,239] ва ғайра.

Илова бар ин, Муҳаммад Иқбол занро «модари миллат» медонад ва намунаҳад, ки ӯ аз мақоми баланди модарӣ, ки бисёр муқаддас аст, поин фарояд. Ӯ мегӯяд: «Лозимаи иштироки зан ва мард дар ҳайсиати инсонӣ ва баробарии онҳо аз лиҳози инсоният аст, на дар ташнобаи ҳуқуқ» [9 ,243].

Ҷойи дигар дар маснави «Рамузи беҳудӣ» дар сифати модар ин суҳанони баландро меҳонем:

Қавмро сарчашма, ай соҳибназар,
 Нест аз нақду қумоту симу зар.
 Моли ӯ фарзандҳои тандуруст,
 Тардимоғу сахтпӯшу чоқу чуст.
 Ҳофизи рамзи ухувват модарон,
 Қуввати Қуръону миллат модарон!
 [6 ,161-162]

Бале, фарзандро модар ба дунё меорад, ки аз ҳама дороиҳо болост ва ӯ тарбия менамояд, ки фарзанд тандуруст ба камол расаду ҳамеша дар хидмати халқу ватан бошад, яъне некрою некном ба воя расад.

Иқбол дар омӯзишу парвариш аз мардон дида, бештар ба занон диққат медиҳад, зеро занони мусулмон муҳофизи номуси худ ва мардозмову мардофар мебошанд. Аммо ҳамаи ин ба занони Ғарб бетафовут аст:

Аз занон, ай модарон, ай хоҳарон,
 Зистан то кай мисоли дилбарон?!
 Дилбарӣ андар ҷаҳон мазлумӣ аст,
 Дилбари маҳкумию маҳрумӣ аст.
 Дар ду гесӯ то нагардонем мо,
 Мардро нахчири худ донем мо.
 Гирди ту гардад, ки занҷире кунад,
 Худгудозиҳои ӯ макру фиреб,
 Дарду доғу орзу макру фиреб.
 Гарчи он кофир ҳарам созад туро,
 Мубталои дарду ғам созад туро.
 Ҳамбари ӯ будан, озори ҳаёт,
 Васли ӯ заҳру фироқи ӯ набот.
 Морпечон аз хаму печаш гурез,
 Заҳрҳояшро ба хуни худ маред.
 Аз умумат зард рӯи модарон,
 Ай хунук, озодии бешавҳарон!..
 Хезу бо фитрат биё андар ситез,
 То зи пайкони ту кур гардад каниз.
 Растан аз рабти ду тан тавҳиди ман,
 Ҳофизи худ бошу бо мардон матан!
 [6 ,434-435]

Ин андешаҳои бардурусти адиб дар бораи зан дар осори урдуӣ ӯ, бахусус дар силсилаи шеърҳои «Зарби Калим», низ зиёд дида мешавад.

Ҳамин тавр, тасвири ҳақиқии эҷодкор дар дидгоҳаш дар бораи зан ва модар шоҳкорӣ офариниш ва созандагӣ буда, инро Муҳаммад Иқбол дар алоқамандии эшон бо ойила ва ҷомеа матраҳ намудааст. Аз нигоҳи ӯ зан-модар бар насли ҳолу оянда, баҳри беҳдошти ҳаёти ҷомеа ва афқору ахлоқи созанда дар ҳамаи бахшҳои зиндагӣ, саҳми барозанда дорад. Ҳамин ҷиммату заҳмати зан-модар аст, ки Муҳаммад Иқбол арзишҳои волои онро гаштаву баргашта ситоиш менамояду ҳадафмандона рӯи қоғаз меорад. Бахусус, вай ин мақоми баланди зан-модар буданро дар симои занону модарони Шарқ мебинаду бонувону хоҳаронро ба роҳи ҳақ ҳидоят менамояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Бобокалонова Ҷ. Зан ва замон/ Ҷоннон Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 2002.-272с.
2. Ғаффоров А. Муҳаммад Иқбол /А. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1977.-220с.
3. Иқбол, Муҳаммад. Пайёми Шарқ (Маҷмӯаи шеърҳо) Муҳаммад Иқбол. Мураттиб А. Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 1987, - 320с
4. Иқбол, Муҳаммад. Куллии урду. Зарби қолим. – Лоҳур. Бидуни соли нашр. – С.94.
5. Хуросонӣ А.М., Пӯлодова Ш. Андешаҳо андар рӯзгору осори пурбори суханвари нотакрор Иқбол/ Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Шарафбону Пӯлодова// Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллии форсӣ. – Душанбе: Дониш, 2013.-672с.
6. Лоҳурӣ, Муҳаммад Иқбол. Куллии форсӣ/Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Таҳияи матн ва таҳқиқи илмӣ Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Шарафнисо Пӯлодова. – Душанбе: Дониш, 2013.-672с.
7. Нурова Майрамбӣ. Муҳаммад Иқбол ва маърифати зан / Майрамбӣ Нурова // Иқболшиносӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо./ Мураттиб ва муҳаррир Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2016.С.105-113.

8. Пригарина Н.И. Поэзия Мухаммад Икбола/ Н.И. Пригарина. – Москва: Наука, 1972.- 196с.
9. Суфёӣ Ш.М. Нигоҳе ба Иқбол/ Шоҳин Муқаддам Суфӣӣ. – Лохур: Иқбол академӣ, 1989. -464с.

САҲМИ ЗАН-МОДАР ДАР ОЙИЛА ВА ҶОМЕА ДАР ЭҶОДИЁТИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Муҳаммад Иқбол (1877-1938) адиб ва мутафаккири барҷастаи замони худ буда, ҷаҳони бекарони замони худро бо ҳама бурду бохтҳояш амиқ дидаву дар ҷомаи бадеӣ тасаввур ва тасфир кардааст. Ӯ ба ҳар мавзӯе, ки даст задааст, бо андешаи созанда даст задааст. Яке аз мавзӯҳои муҳимме, ки дар тамоми давраи эҷодияш пешорӯи адиб будааст, ин мавзӯи саҳми зан ва модар дар ҷомеа мебошад.

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки дар мисоли ашъори Иқбол ба мавқеъ ва саҳми зан-модар дар мисоли занони Шарқ ва қиёси онҳо бо занони Ғарб, ахлоқи зан, саҳми модар дар ҷомеа ва дигар паҳлуҳои зиндагонии марбут ба зан-модар равшанӣ андозад. Дар мақола таъкид шудааст, ки бояд дар тамоми давраи замони ҷомеа, новобаста ба маншаи баромад, зану мард бояд баробарҳуқуқ бошанд.

Калидвожаҳо: Муҳаммад Иқбол, шоир, мутафаккир, мавзӯ, зан, модар, занони Шарқ, ахлоқ дар зан, баробарҳуқуқӣ, зан-шоҳкори офариниш.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шералиев Ҷамолиддин – докторани PhD -и Маркази мероси хатти назди Раёсати АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода, 35.

ВКЛАД ЖЕНЩИНЫ - МАТЕРИ В СЕМЬЮ И ОБЩЕСТВО В ТВОРЧЕСТВО МУХАММАДА ИКБАЛА

Мухаммад Икбал (1877-1938) был выдающимся писателем и мыслителем своего времени, глубоко видя безкрайный мир своего времени со всеми его выигрышами и проигрышами, художественно представлял и интерпретировал его. К каждой теме, к которой он подходил, он подходил с творческими мыслями. Одна из важных тем, которая была в центре внимания литератора на протяжении всей его творческой карьеры, — роль женщины и матери в обществе.

В статье автор на примере стихов Икбала попытался пролить свет на положение и вклад женщин-матерей на примере восточных женщин и их сравнении с западными женщинами, нравственность женщин, роль матерей в обществе и другие аспекты жизни, связанные с женщины-матери. В статье подчеркивается, что мужчины и женщины должны иметь равные права во все времена, независимо от их происхождения.

Ключевые слова: Мухаммад Икбал, поэт, мыслитель, тема, женщина, мать, женщины Востока, мораль в женщинах, равноправие, женщина-шедевр творчества.

Сведения об авторе: Шералиев Джамолиддин – докторант PhD Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: ш. Душанбе, Ш. Хусейнзаде, 35.

THE CONTRIBUTION OF WOMAN AND MOTHER IN THE FAMILY AND SOCIETY IN THE CREATIVITY OF MUHAMMAD IQBAL

Muhammad Iqbal (1877-1938) was a prominent writer and thinker of his time, deeply saw the boundless world of his time with all its wins and losses and imagined and interpreted it artistically. He tackled every topic with creativity. One of the important topics that has been the writer's focus throughout his career is the role of women and mothers in society.

In the article, the author tried to shed light on the position and role of women-mothers in the example of Eastern women and their comparison with Western women, the morals of women, the role of mothers in society, and other aspects of life-related to women-mothers. The article emphasizes that men and women should have equal rights at all times, regardless of origin.

Keywords: Muhammad Iqbal, poet, thinker, theme, woman, mother, women of the East, morality in women, equal rights, woman-master of creation.

Information about the author: Sheraliev Jamoliddin - PhD candidate of the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: Huseynzoda, 35 Street, Dushanbe.

ДОСТОНИ “БЕЖАН ВА МАНИЖА” АСАРИ МУСТАҚИЛ ДАР “ШОҲНОМА”

Яраҳматова М.Р.⁵

Асри IX-X дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҳамчун асри ба вучуд омадани ҳамосаи миллии тоҷикон шинохта мешавад. Ҳамосаи миллии тоҷикон бо “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тӯсӣ адабиёти моро зебу зинат мебахшад. Муҳтавои “Шоҳнома” ҳамранги дигар достонҳои паҳлавонӣ тамоми мавзӯҳои миллиро, аз қабili разму набарди паҳлавонон, ҳифзи Ватану марзу буми он, ғаму дарди Ватан, фарру шукӯҳи ҳукмронӣ подшоҳӣ, муборизаи хайру шарр, панду андарз ва даҳҳо масъалаҳои куллияи ҷузви дигар фаро мегирад. Масъалаи ишқ ҳам аз мавзӯҳои муҳимми ҳамосаи миллии мо – “Шоҳнома” ба шумор меравад. Аммо ишқе, ки дар достонҳои ҳамосӣ тасвир мешавад, аз мавзӯи достонҳои ишқии адабиёти классикӣ фарқи кулӣ дорад: ҳадафи асосии достонҳои ҳамосӣ, пеш аз ҳама, шарҳи давлатдорӣ ва ҷаҳонхоҳии подшоҳон, саҳми паҳлавонон дар бақо ва яқпорчагии сарзамин буда, гуфтугӯ аз меҳрварзӣ ошӣ дар ин навъ достонҳо воситае “барои бақои насли паҳлавонон ва идома ёфтани ҷангҳои поённапазир барои касби ифтихору сиёсат ва таъмини озоиш амнияти миллатҳо” [7, 43] мебошад.

Достони “Бежан ва Манижа” пас аз достони “Зол ва Рудоба” дар оғози чунин достонҳо қарор дорад. Дар ин достон дар баробари моҷароҳои ишқӣ ба масъалаҳои низ таваҷҷуҳ шудааст, ки ба тақдир инсон, муносибати шоҳ бо паҳлавонон ва хонаводаи онҳо, муносибати падару писар, тақдир сарнавишти инсонҳо, моҷарои падару духтар, расму ойини ҷории замон, ки ҳама бунёди иҷтимоӣ доранд, робитаи зич дорад.

Таҳлилу баррасии достон ба таври комил ва аз нуқтаи назари манобеъ ва сарчашмаҳо рӯчу кардан ба муҳтавои достон, муайян кардани муҳтасоти хатти сюжет, арзишҳои адабии ҳунари ва саҳми шахсиятҳои асосӣ дар асар, бахусус Кайхусрав, Рустам, Бежан, Манижа барои ба вучуд омадани ҳамосаи миллии кумак намудааст.

Олимону муҳаққиқони тоҷику эронӣ низ дар бораи Фирдавсӣ китобҳои зиёде таълиф намудаанд. Кофист аз китоби олим ва муҳаққиқи эронӣ Эраҷ Афшор “Китобшиносии Фирдавсӣ” ёдоварӣ намуд. Дар китоби мазкур муҳаққиқ 849 китобу мақола дар бораи шинохти Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”, 254 тарҷумаи “Шоҳнома” ба 27 забон ва 500 нусхаи хатӣ ва 119 чопи сангии “Шоҳнома”-ро шиносондааст.

Дар он миён ба достони “Бежан ва Манижа” низ ишораҳо мавҷуданд, ки мо танҳо бо ишора ба масъалаи мавҷудияти қиссаҳои ошӣ дар “Шоҳнома” ба баррасии мавқеи достони “Бежан ва Манижа” дар “Шоҳнома” мепардозем. Оид ба масъалаи мавҷудияти достонҳои ишқӣ дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз ҷониби донишмандон андешаҳои муҳталиф баён шудаанд. Чунонки дар ибтидо гуфта шуд, аксари донишмандон мавҷудияти осори ишқиро дар ҳамоса хатмӣ ва хатто дуруст намешуморанд.

Дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқи алоҳидае, ки ба достонҳои ишқии “Шоҳнома” ихтисос дода шуда, дар онҳо аз достони “Бежан ва Манижа” ёд шудааст, таҳқиқи монографии марҳум Назарбек Абдоллов [2, 24], пажӯҳиши анҷомдодаи Шофақирова М.Р. дар мавзӯи “Симои зан-модар дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ”, Холиқ Мирзозода, Х.Шарифзода, А.М. Хуросонӣ ва дигарон ба ҳисоб мераванд ва қариб ҳамаи ин шоҳномапажӯҳон бештар ба ҷиҳати ишқии достони “Бежан ва Манижа” таваҷҷуҳ кардаанду мо низ дар пайравӣ аз онҳо баррасии худро идома бахшидем.

⁵ Яраҳматова Муниса Рамазоновна – магистри Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Оғози дoston тасвири шаб буда, ба фикри донандагони таърихи адабиёт, дар ин мавзӯ аз беҳтарин ва шевотарин тасвирҳои табиӣ дар назми тоҷикӣ мебошад [5, 223]. Ин тасвир бо чунин байтҳо шуруъ мешавад:

Шабе чун шабаҳ рӯй шуста ба қир,
На Баҳром пайдо, на Кайвон, на Тир.
Дигаргуна ороише кард моҳ,
Басечи гузар кард бар пешгоҳ.
Шуда тира андар сарои диранг,
Миён карда борику дил карда танг.
Зи тоҷаш се баҳра шуда лочвард,
Сипарда ҳаворо ба зангору гард...
[1, 340-341]

Мавзуи тасвири шаб,-меғӯяд шоҳномашинос Худой Шарифзода, - дар шеъри шоирони асри X ва аввали асри XI Робиа, Дақиқӣ, Урмуздӣ, Лабибӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Рабанҷанӣ ва дигарон ҳам намунаҳо дорад [6, 362]. Тасвири шабро дар дигар дostonҳои "Шоҳнома" вохӯрдан мумкин аст, аммо намунаи олии онро Ҳаким Фирдавсӣ дар дебочаи дostonи "Бежан ва Манижа" овардааст. Ба таври дигар гӯем, сохтори матни тасвири шаб дар ин дoston бар мабной қонуну қоидаҳои роиҷи дебочасарой, ки ҳукми пешгуфториро доранд, навишта шудааст.

Аз ҷониби дигар, Фирдавсӣ дар пешгуфтори дostonи "Бежан ва Манижа" ҳамон ақлу хиради волои инсониро, ки ба ҳама гуна зулмот бартарӣ дорад, тавсиф мекунад, ки як навъ дебочаи "Шоҳнома"-ро низ ба хотир меорад.

Баъди чунин тасвири зебои шаб шоир сухан аз ҳоли худ меғӯяд. Дар ин шаб шоир изҳори дилтангӣ мекунад ва аз ҳамсараш шамъ меҳаҳад. Он бути меҳрубон ба боғ омад ва барои гӯянда, яъне шоир шамъу шароб меорад ва худ чанг менавовохт. Баъд аз он ки тирагӣ аз дили шоир берун шуд, ёри меҳрубонаш гуфт:

Маро гуфт: – Шамъ аз чӣ бояд ҳаме,
Шаби тира хобат наояд ҳаме?
[1, 341]

Дар ҷавоб шоир меғӯяд:
Бад-ӯ гуфтам: –“Эй бут, наям марди хоб,
Биёвар яке шамъ чун офтоб.
Бинех пешаму базро соз кун,
Ба чанг ор чангу май оғоз кун”!
[1, 341]

Шоир аз он моҳрӯй он шаб дoston шунид ва онро ба шеър аз дафтари паҳлавӣ овард. Шоир ўро ба хондани дoston ҳидоят кард, то ин ки “табӣи шӯрида бикшояд:”

Бихонд он бути меҳрубон дoston,
Зи дафтар навишта гаҳи бoston.
Ба гуфтори шеърар кунун гӯш дор,
Хирад ёд дору ба дил ҳуш дор.
[1, 343]

Ин оғози дoston аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки дар вай сухан аз ёри меҳрубон, дӯстию муҳаббат аст ва гӯянда ё хонандаи дoston аз дафтари паҳлавӣ зан аст. Муқаддимаи

достонҳои “Шоҳнома” як навъ ишора ба мазмуни онҳо мебошад. Ин муқаддимаи достон низ аз ин гуна вазифаи бадеӣ дур нест. Ҳамин тавр он бути меҳрубон аз дафтари дар аҳди бостон навишта онро бихонд ва шоир ба гуфтори шеър овард.

Маро гуфт, к-аз ман суҳан бишнавай,
Ба шеър оӣ аз дафтари паҳлавӣ!
[1, 342]

Нахустунсури сюжет дар достони “Бежан ва Манижа” дар аввали гуфтор ҷой дода шудааст. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои экспозитсия аз он иборат аст, ки “нависанда шароитро ба қалам медиҳад, ки он заминаи пайдоиши зиддият мешавад” [4, 203].

Ба ҳамин равиш, оғози воқеаи достон ва шароити ба амал омадани воқеаҳои достон ба хусусияти асари ҳамосии достон мувофиқат дорад. Шоир дар достони “Бежан ва Манижа” қиссаи ба таълифи «Шоҳнома» оғоз карданаширо ҳикоят намуда, аз ҷумла гуфтааст, ки ҳамсараш Фарангис як достони қадимаро ба забони паҳлавӣ оварда бароям хонд ва хоҳиш намуд, ки онро ба забони форсӣ ба назм дарорам. Ишора ба саргузашти Бежану ишқи пайдори ӯ бо Манижа дар адаби форсӣ фаровон аст ва ҳамсари Фирдавсӣ – Фарангис, ки забони хонаводагаш паҳлавӣ буд, аз чунин достонҳо огоҳ буд.

Сужети достони “Бежан ва Манижа” ба назарияи сужети асари бадеӣ, ки дар китобҳои назарии адабиётшиносии ҷадид матраҳ аст, мутобиқати тамом дорад. Ин достон дар таркиби “Шоҳнома” ба таври ҷудогона ҳамчун достони алоҳида ҷудо шудааст ва дар алоҳидагӣ асари мукаммали бадеиро мемунад, ки аз нигоҳи шакл ва мазмун истиқлоли пурра дорад. Ба ибораи дигар, агар достони “Бежан ва Манижа”-ро бо ҳамин ном аз таркиби “Шоҳнома” берун биёрем, онро бешак ҳамчун асари ҷудогона муаррифӣ кардан мумкин аст.

Сужети достон аз рӯи назарияи маълуми унсурҳои сюжет аз лаҳзаҳои ҷудогона - оғози воқеа (экспозитсия), инкишофи воқеа (ё худ, рабт), авҷи воқеа (кулминатсия) ё нуқтаи оӣ, гиреҳкушоии воқеа ва хотима иборат аст. Чунон ки дар боло қайд шуд, достони “Бежан ва Манижа” ба монанди дигар достонҳои мустақили “Шоҳнома” бо фасли “Оғози достон” сар мешавад. Ин “Оғози достон” бо тасвири хеле зебои табиат, хусни нотақрори шаб пайваста омада ва онро шоирони давраҳои баъд пайравӣ кардаанд.

Достонҳои ошиқонаи таркиби “Шоҳнома” дар маҷмӯъ ду роҳи ифода доранд: а) ба сурати пароканда дар миёни бахшҳои дигари асар ҷой дода шудаанд ва б) ҳамчун достони мустақил дар таркиби “Шоҳнома” дида мешаванд [4, с.5]. Вижагии муҳими ин достонҳо бо ҳамоса дар ҳам омехта шудани мавуи ишқ мебошад, ки достони “Бежан ва Манижа” дар байни чунин достонҳо қарор дорад. Қасди ба ҳам расидани Бежан ва Манижа, нисбат ба дигар лаҳзаҳои ошиқонаи “Шоҳнома” шомили печидагиҳову гиреҳхӯрданҳо ва моҷароҳои қавмию хонаводагӣ мебошад, ки тариқи ҳалли низоъҳо дар достон ба навъе намоёнгари ҳувияти миллии мардумони эронинажод мебошад. Дар баробари моҷароҳои ишқӣ дар ин достон ба масъалаҳои таваҷҷуҳ шудааст, ба мисли тақдири инсон, додхоҳӣ, инсонпарварӣ, ватанхоҳӣ, мардумшиносӣ, муносибати байни падару писар, моҷарои падару духтар, муносибати байни подшоҳоне, ки ба ҳам ихтилоф доранд ва расму ойини ҷорӣи замон, ки ҳама бунёди иҷтимоӣ доранд.

Вобаста ба сужети достони “Бежан ва Манижа” меҳодем, оид ба сохтори махсус доштани достони мазкур ва мавқеи он дар миёни дигар достонҳои таркиби шоҳасари суҳанвари Тӯс ба чанд нукта ишора бикунем. Дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ достоне бо номи “Бежан ва Манижа” ба таври алоҳида номбар шудааст. Кулли муҳаққиқоне, ки ба мавзуи ишқ дар “Шоҳнома” таваҷҷуҳ кардаанд, ба монанди Шиблии Нуъмонӣ, Қадамалии Сарромӣ, Фотима Ғафурӣ, Назарбек Абдоллов ва дигарон қиссаи “Бежан ва Манижа”-ро ҳамчун достони ҷудогонаи ишқӣ муаррифӣ ва ё баррасӣ кардаанд.

Дар табақабандии дostonҳои таркиби “Шoҳнома” низ аз ҷумлаи шасту се дostonе, ки Қадамалии Сарромӣ онҳоро дастабандӣ кардааст, яке аз онҳо дostonи “Бежан ва Манижа” мебошад. Ва дар ин миён дostonи мазкурро бевосита дostonи мустақили шомили “Шoҳнома” донистан дуруст ҳам ҳаст.

Ҳамин тавр, аз рӯи сужети дostonи “Бежан ва Манижа” маълум мешавад, ки он, бо вучуди он ки ҷузъи таркибии “Шoҳнома” мебошад, ҷудо аз дигар дostonҳои “Шoҳнома” ва мундариҷаи умумии асар дорои сужети мустақиле мебошад, ки дар он ҳамаи унсурҳои сужет шинохташаванда аст. Агарчи ҳар қисм ва дар дохили қисмҳо дostonҳои ҷудогонаи “Шoҳнома” дорои унсурҳои сужети алоҳида мебошанд, дар навбати худ, ҳамаи онҳо ба ҳам алоқаманд буда, онҳоро ғояи асосии асар муттаҳид мекунад [3, 312].

Дар баробари ин сужет, мазмуни воқеаҳо ва мундариҷаи ҳар як дoston мазмуни ғоявии алоҳидае дорад, ки дар такмили ғояи асосии асар оварда шудаанд.

Дostonи «Бежан ва Манижа» аз дostonҳои машҳури «Шoҳнома» аст, ки дар байни тудай мардум ва ҳатто ононе, ки чандон савод ва ошноии муноси қадимӣ надоранд, ҷойгоҳе вижа дорад. Хулосаи дoston чунин аст, ки Бежан-пахлавони эронӣ, ки барои анҷоми маъмурият ба марзи Тӯрон меравад, ба таҳриқи Мелоди Гургин ба маҳалле, ки Манижа духтари Афросиёб бо атрофиёни худ омада буд, меравад ва бо Манижа ошно шуд. Манижа ўро пинҳонӣ ба кохи худ мебарад, аммо бадхоҳон Афросиёбро аз ин иттифоқ бохабар мекунанд ва Бежанро дастгир карда, тасмим ба куштаниш мегиранд, аммо бузургони он кишвар монеи ин кор мешаванд ва подшоҳро аз хунхоҳии Эронӣ метарсонанд. Дар ниҳоят ўро дар ҷоҳе бисёр танг ва торик зиндонӣ мекунанд.

Ў ба хоҳири Бежан ва ҳифзи муҳаббат аз зиндагии пур аз рифоҳи дарбори падар даст мекашад ва бо пираҳани дарида ва мӯйи жулида, рӯзи худро шаб ва шаби хешро дар назди ҷоҳ рӯз мекунад. Дигар зиндагии ў ба як хотир аст: раҳ кардани маҳбуб аз ҷоҳ. Сахтиҳои зиёде ўро думбола мегиранд, вале оё оташи муҳаббатро метавон бо бод аз мушкилиҳову гирифториҳо ва гуруснагиҳо хомӯш намуд? Муддате вақт аз ин тариқ убур мекунад, то рӯзе Манижа хабар меёбад, ки корвоне аз Эрон омадааст.

Нахустмужда аз Манижа духти Афросиёб аст, ки Фирдавсии бузург дар васфаш фармуда:

Манижа кучо духти Афросиёб,
Дурахшон кунад боғ чун офтоб.
[1, 355]

Ҳама рух пур аз гул, ҳама чашм хоб,
Ҳама лаб пур аз май ба бӯи гулоб.
[1, 356]

Дostonи Бежан ва Манижа хеле ҷаззоб, пурмуҳтаво, рангин ва дилкаш аст. Ирмонӣ, мардуми минтақаи марзи Эрон ва Тӯрон ба назди шоҳ Хусрав омада, имдод меоҳанд, то онҳоро аз ҷабру бедоди гурозон раҳ кардани маҳбуб аз ҷоҳ. Шоир ин лаҳзаро чунин тасвир мекунад:

Чу бишнид гуфтори фарёдхоҳ,
Ба дарди дил андар бипечид шоҳ.
[1, 347]

Хусрав –шоҳи додхоҳи Эрон пахлавонони кишварро ҷамъ оварда, аз онҳо даъват ба амал меорад, ки дар куштани гурозон ва раҳонии мардуми марз ва кишварашон саҳм гиранд:

К- «Аз ин номдорону гурдони ман,
Кӣ чӯяд ҳаме ном дар анҷуман»?!
[1, 347]

Муддате ҳама хомӯширо ихтиёр менамоянду аз байн пури Гев, Бежани паҳлавону далер даъвати шоҳро мепазирад:

Ман оям ба фармон бар ин кор пеш,
Зи баҳри ту дорам тану ҷони хеш.
[1, 348]

Сари хукро бугсилонам зи тан,
Манам Бежани Геви лашкаршикан.
[1, 349]

Хусрав ба ҷасорати Бежан офарин хонда, ба хотири ҷавон буданаш Гургини Мелод-шахси ҷангдида ва ботаҷрибаро ба ӯ ҳамроҳ мекунад.

Вақти набард бо гуроз Гургин аз бими ҷон Бежанро танҳо мегузорад, вале диловарию ҷасорат боло мегирад ва Бежан гурозро нобуд карда, сарафроз аз беша ба назди ӯ бармегардад. Гургин аз тарси он ки Хусрав ӯро барои хиёнат муҷозот хоҳад кард, Бежанро фиреб дода, ба сӯйи шикоргоҳи шоҳи Тӯрон- Афросиёб раҳнамоӣ менамояд:

Паричеҳра бинӣ ҳама дашту кӯҳ,
Ба ҳар сӯ ба шодӣ нишаста гурӯҳ.
[1, 355]

Билохира, найранги Гургон ва гардиши сарнавишт дар якҷоягӣ кор медиҳанд ва Бежан бо нахустин дидор ба доми зулфи духти Афросиёб –Манижаи моҳрӯ гирифтور мешавад. Муддати се шабонарӯз онҳо аз суҳбати ҳам манфиат мегиранд ва чун вақти баргаштан наздик меояд, Манижа дастур медиҳад, то ба ҷоми Бежан доруи хоб андозанд:

Бифармуд то доруи хушбар,
Парастанда омехт бо нӯш бар.
[1, 363]

Бежанро Манижа ба дарбори шоҳ, ба кохи худ мебарад ва муддате онҳо аз дидори ҳам шодӣ мечӯянд, то хабар ба Афросиёб мерасад. Ӯ бародари худ Гарсевазро дастур медиҳад, ки Бежанро даступо баста ба наздаш биоварад. Бежан дар танҳой бидуни доштан зиреҳ ва аслиҳа бо як корд алайҳи Гарсеваз ва сарбозони ӯ қиём мекунад.

Гарсеваз бо фиребу найранг Бежанро даступо баста, ба назди шоҳ мебарад. Афросиёб амр медиҳад, то ӯро ба дор овезанд. Пирон, шахси ботаҷриба хирад ба Афросиёб панд дода, хоҳиш мекунад Бежанро қатл накунад. Афросиёб, шоҳи Турон, ки хеле марди худхоҳ ва золим буд, дастур медиҳад, то Бежанро занҷирпеч намуда, ба қабри ҷоҳартоянд.

Аз ин ҷо достони ҳазин ва пурдарди Манижа, духти паричеҳраи Афросиёб оғоз меёбад. Ӯ ба хотири Бежан ва ҳифзи муҳаббат аз зиндагии пур аз рифоҳи дарбори падар даст мекашад ва бо пираҳани дарида ва мӯйи жулида, рӯзи худро шаб ва шаби хешро дар назди ҷоҳартоянд мегузарад. Дигар зиндагии ӯ ба як хотир аст: раҳо кардани маҳбуб аз ҷоҳ. Сахтиҳои зиёде ӯро думбола мегиранд, вале оё оташи муҳаббатро метавон бо бод аз мушкилиҳову гирифториҳо ва гуруснагиҳо хомӯш намуд? Муддате вақт аз ин тариқ убур мекунад, то рӯзе Манижа хабар меёбад, ки қорвоне аз Эрон омада:

Манижа хабар ёфт аз корвон,
Якояк ба шаҳр андаромад давон.
[1, 438]

Ва корвон ҳам маъмулӣ набуд, зеро Рустами Дастон бо иттилоъ ёфтан аз ҳаводиси ахир зиреҳи ҷангӣ ба пираҳан табдид мекунад ва ба унвони як бозаргон ба Тӯрон меояд. Манижа ба наздаш омада, аз Геву Хусрав ва Рустаму дигар гурдони Эрон суроғ мегирад. Рустам дар посух меғӯяд: «Занеро жӯлидамӯ ва дастнигар бо паҳлавонон ва бузургони Эрон чӣ кор?»

Манижа чунин посух медиҳад:

Манижа манам, духти Афросиёб,
Бараҳна надида танам офтоб.
Кунун дида пурхуну дил пур зи дард,
Аз ин дар бад-он дарду рухсор зард.
Аз ин зортар чун бувад рӯзгор,
Сар орад магар бар ман ин кирдигор?
Ки бечора Бежан дар он жарфчоҳ
Набинад шабу рӯз хуршеду моҳ.
[1, 442]

Рустам, ки дар достонҳои паҳлавӣ на танҳо бо мардонагӣ ва ҷасурӣ ном баровардааст, балки ҳамчун гурди зирак ва боҳуш низ шинохта шуда, дар даруни мурғи пухта ангуштаринашро пинҳон карда, барои Бежан ғизо мефиристад. Бежан аз он мужда мегирад ва Рустам аз Манижа хоҳиш менамояд, ки бо фаро расидани шаб гулхане биафрӯзад, то ӯ маҳалли чоҳро муайян созад:

Манижа бишуд, оташе барфурӯхт,
Ки чашми шаби қиргунро бисӯхт.
[1, 451]

Бо мадади Манижа гави Систон Бежанро аз чоҳ берун оварда, ба коҳи Афросиёб шабохун мезанад. Ин шабохун ҷанги азимеро дар пай дошт, ки лашкари Тӯрон шикаст хӯрд ва ишқи ду ҷавон пирӯз шуд.

Баъд аз баргаштан ба Эрон Хусрав Бежанро инъоми зиёде бахшида чунин панд медиҳад:

Ба Бежан бифармуд, к-ин хоста
Бибар сӯи духти равонкоста.
Ба ранҷиш мафарсою сардаш мағӯй,
Нигар, то чӣ овардӣ ўро ба рӯй.
Ту бо ӯ ҷаҳонро ба шодӣ гузор,
Ниғаҳ кун бар ин гардиши рӯзгор.
[1, 475]

Достони Бежан ва Манижа дар ҳамин ҷо поён меёбад ва Фирдавсӣ зиндагии хушу мадидеро ба ин ҷуфт нисбат медиҳад. Ин достони пур аз паҳлавонию ҷасорат ва саропо муҳаббат тасбит мекунад, ки дар зиндагӣ покию муҳаббат ва азхудгузаштанҳо аз ҷониби Яздони пок ҳатман қадр мешавад.

Хулоса достони “Бежан ва Манижа” аз нигоҳи мазмуну мундариҷа достони мустақили ҳамосии пурҳодиса ва ишқие мебошад, ки дар он мазомини ҳамосӣ ва ғиноӣ ҳунармандона ба ҳам омезиш ёфтаанд.

Ҳамин тавр, аз ин баррасӣ бармеояд, ки достони “Бежан ва Манижа” дорои чандин паёмҳои ҷовидона буда, онҳо дар ҳамбастагӣ бори такмили ғоявии дostonро бар уҳда доранд. Дар баробари ин кулли паёмҳои мазкур дар якҷоягӣ барои такмили ғояи асосии “Шоҳнома” хидмат кардаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Фирдавсӣ, Абулқосим,. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ,. Ҷ. 4. Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 саҳ.
2. Абдолов, Н. Достонҳои ишқӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Назарбек Абдолов. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 саҳ.
3. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри 13). Китоби 1 (1) / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 саҳ.
4. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 саҳ.
5. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII) / Х. Шарифзода, М. Нарзиқул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.
6. Шарифзода, Худой. “Шоҳнома” ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Худой Шарифзода. – Душанбе, 2014. - 399 саҳ.
7. Юсуфӣ, Ҳусайн Алӣ. Пайванди ишқу ҳамоса дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, дар маҷаллаи “Кайҳони фарҳангӣ”.-Техрон, 1357.-Шумораи 5. №136.

ДОСТОНИ “БЕЖАН ВА МАНИЖА” АСАРИ МУСТАҚИЛ ДАР “ШОҲНОМА”

Достони «Бежан ва Манижа» аз достонҳои машҳури «Шоҳнома» аст, ки дар байни тудай мардум ва ҳатто ононе, ки чандон савод ва ошноии мутуни қадимӣ надоранд, ҷойгоҳи вижа дорад. Хулосаи достон чунин аст, ки Бежан-пахлавони эронӣ, ки барои анҷоми маъмурият ба марзи Тӯрон меравад, ба таҳрики Гургини Мелод ба маҳалле, ки Манижа-духтари Афросиёб бо атрофиёни худ омада буд, меравад ва бо Манижа ошно шуд. Манижа ўро пинҳонӣ ба кохи худ мебарад, аммо бадхоҳон Афросиёбро аз ин иттифоқ бохабар мекунанд ва Бежанро дастгир карда, тасмим ба куштаниш мегиранд, аммо бузургони он кишвар монеи ин кор мешаванд ва подшоҳро аз хунхоҳии Эронӣён метарсонанд. Дар ниҳоят ўро дар ҷоҳе бисёр танг ва торик зиндонӣ мекунанд.

Дар мақола оид ба достони ишқӣ “Бежан ва Манижа” аз нигоҳи сюжет, мухтасари муҳтаво, ҳодисаву воқеаҳои баамаломата сухан рафта, зикр мешавад, ки достон дорои чандин паёмҳои ҷовидона буда, онҳо дар ҳамбастагӣ бори такмили ғоявии дostonро бар уҳда доранд. Инчунин кулли паёмҳои мазкур дар якҷоягӣ барои такмили ғояи асосии “Шоҳнома” хидмат кардаанд.

Калидвожаҳо: Бежан, Манижа, Шоҳнома, Фирдавсӣ, образ, сюжет, Эрон, Турон, Рустам, Хусрав, Афросиёб, Гургин, шаб, достон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ярахматова М.Р. магистри Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душабе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35. Тел: +992988773536

СКАЗАНИЕ "БЕЖАН И МАНИЖА" ОТДЕЛЬНАЯ ЭПОС В «ШАХНАМЕ»

Сказание «Бежан и Манижа» — один из известных поэм «Шахнаме», занимающий особое место среди народов и даже тех, кто не очень грамотен и не знаком с древними текстами. Завязка сказание заключается в том, что Бежан, иранский богатырь, отправляющийся на границу Турана для исполнения задачи, но по наущению Гургина Милода отправляется в местность, где со своим окружением была Манижа, дочь

Афрасияба, и с ней знакомится. Манижа тайно приведёт его в свой дворец, но недоброжелатели сообщают об этом Афрасиябу и они задерживают Бежана и хотят убить, но зная этой страны препятствует этому и пугают царя иранской возмездью. В конце концов его заточают в очень узкой и темной яме.

В статье об истории любви «Бежана и Манижи» и излагается краткое содержания, происшествий и событиях, а также упоминается, что история имеет несколько вечных постулатов. Также все эти постулаты в совокупности послужили улучшению основной идеи «Шахнаме».

Ключевые слова: Бежан, Манижа, Шахнаме, Фирдоуси, образ, сюжет, Иран, Туран, Рустам, Хосрав, Афрасияб, Гургин, ночь, сказание.

Сведение об авторе: Ярахматова М.Р. магистр Центра письменного наследия при Президиум Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 35.

Телефон: +992988773536

THE LEGEND "BEZHAN AND MANIZHA" A SEPARATE EPIC IN "SHAHNAMA"

The legend "Bezhan and Manizha" is one of the famous poems of the Shahnameh, which occupies a special place among peoples and even those who are not very literate and are not familiar with ancient texts. The plot of the legend is that Bezhan, an Iranian hero, goes to the border of Turan to carry out a task, but at the instigation of Gurgin, Miloda goes to the area where Manizha, the daughter of Afrasiyab, was with her entourage, and meets her. Manizha will secretly bring him to his palace, but ill-wishers inform Afrasiyab about this and they detain Bezhan and want to kill him, but the nobles of this country prevent this and scare the king of Iranian retribution. In the end he is imprisoned in a very narrow and dark hole.

The article about the love story of "Bezhan and Manizha" outlines the summary, incidents and events, and also mentions that the story has several eternal postulates. Also, all these postulates together served to improve the main idea of the Shahnameh.

Key words: Bezhan, Manizha, Shahnameh, Ferdowsi, image, plot, Iran, Turan, Rostam, Khosrav, Afrasiyab, Gurgin, night, legend.

Information about the author: Yarakmatova M.R. Master of the Center for Written Heritage at the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Huseinzoda, 35.

Phone: +992988773536

«ОСЕННИЙ ЧАС СМЕНЯЕТ ВЕСЕННИЙ»

Рец. на кн.: Ахмедова М.А. Осенний час: Стихотворения. - Махачкала: ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство, 2020. - 528 с.

Мухидинов С.Р.⁶

Одно из важнейших свидетельств прогресса культуры – развитие понимания культурных ценностей прошлого и культур других национальностей, умение их беречь, накапливать, воспринимать их эстетическую ценность.

Д.С.Лихачёв

«Осенний час...» так назван сборник стихов и переводов замечательного поэта, переводчика, публициста, Народного поэта Дагестана, Заслуженного работника культуры России и Дагестана, Лауреата многочисленных российских и международных премий, в том числе Государственной премии Республики Дагестан им. Расула Гамзатова (2005), Государственной премии Республики Дагестан в области литературы (2017), Председателя Союза писателей Дагестана Марины Анатольевны Ахмедовой (Колюбакиной). В Дагестане она бесспорно признана своей.

В книгу вошли новые произведения и переводы автора, написанные в последние годы. Автор мне подарила данную книгу ещё летом в Союзе писателей Дагестана, в городе Махачкале, столице Республики Дагестан, во время посещения кабинета – музея Расула Гамзатова. Я в Дагестане оказался по приглашению друга нашей семьи Мухаммада во время отпуска. Это была моя частная поездка в этот изумительный край.

Я не был знаком с предыдущими произведениями упомянутого автора, но данная книга на меня произвела огромное впечатление. Не трудно догадаться что, судя по многочисленным премиям и положительным отзывам, поэт достигла на Олимпе творчества. Во время отдыха я с удовольствием прочитал эту книгу и у меня появились желание написать свои заметки об этой содержательной, захватывающей книге, пусть хотя и в качестве читателя, не больше.

Первая глава книги удачно названа «Как очарованная страница...», и в её вошли более 50 стихотворений. Каждое из них является самостоятельным произведением. Но вместе с тем можно утверждать, что они взаимосвязаны и дополняют друг друга. Автор, в данном случае себя представляет не просто как поэт, а как историка, этнографа, философа, мемуариста. Она сама об этом в первых строках первого стихотворения пишет:

Как очарованная страница
иду по жизни наугад,
и на дороге этой нравится
мне всё, куда ни брошу взгляд [1,4].

Здесь она заявляет о себе как поэт с неординарным взглядом. При этом в дальнейшем в стихах глубоко размышляет о своем детстве, отчем доме, родителях, бабушке, прабабушке, малой и большой Родине, городах, деревнях, где довелось бывать, замечательной горной природе Кавказа.

⁶ Мухидинов Сайдали Раджабович- д.и.н, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского (Славянского) университета.

При первой же встрече я отметил в Марине Анатольевне врождённую скромность, женское обаяние, умение не бахвалиться своими заслугами перед отечественной культурой. Хотя они бесспорны, и всё же она сама не претендуя на славу и почести сказала:

Не хочу быть прославленной,
я хочу быть расслабленной
и осеннему шёпоту жёлтых листьев внимать...
В этом мире потерянном
только в том быть уверенной,
что, как прежде, за осенью повторится зима» [1,10].

Она иногда как скалолаз подымается в горы к кочевникам, то бывает в городах оседлых, наслаждается горной красотой и городской сует, бушующих волн Каспия, порою как «Журавль, отбившийся от клина», то погружается в детство послевоенной поры, в годы учёбы в Москве, с теплотой вспоминает друзей и однокашников. Ряд стихов посвящены друзьям: Галине Давыдовой, Сергею Каратову, Нине Макрграф, Генadiю Иванову и др. Например в стихотворении, посвящённом Г.Давыдовой она пишет:

«Иногда затоскуется вдруг по Москве,
по студенческой той,
золотой, как листва,
когда юности ветер гулял в голове,
высекая из сердца, как искры, слова» [1,20].

А в стихотворении, посвящённой Нине Макрграф и Наталье Лясковой под общим названием «О национальном вопросе», она отмечает:

Две поэтессы, две мои подружки,
Две русские – так, что русей нет...
На самом деле – немка и хохлушка,
Но оттого ещё роднее мне.

А я русачка, надо ж, как ни странно,
Вдали от родовых своих корней
давным-давно в долине Дагестана
беспрекословно признана своей.

Аварка я, даргинка и кумычка-
и далее считай до тридцати...
Кавказские наречья и обычаи,
Как будто жемчуга держу в горсти... [1,26].

Поэт в этом стихотворении не только пишет о своих подругах, но повествует своей судьбе связанным с горным Кавказом, его замечательными народами, живущими с древнейших времён в этих краях.

В книге можно читать также стихи на различные темы, названия которых говорят сами за себя: «Воспоминания о Крыме», «Пушкинские места», «Питер», «Иване-да-Марья», «Есть такой город», «Зима в Махачкале», «Махачкалинский метель», «Баку», «Иранская песенка», «Сухогруз «Расул Гамзатов», «Поэту кораблю», «Харбук», «Женщина в море» и др. В них слышны звуки гор, видна прекрасная природа Дагестана и бушующее Каспийского моря.

Во главе «Дым отечества...» автор непосредственно обращается к теме Родины, которая начинается с глухой деревни до всего пространства необъятной России под названием – Россия. В них отражаются детство поэта, родные и близкие, обряды и традиции, страшные годы Великой Отечественной войны, особенно блокадный

Ленинград, повседневная общественная и культурная жизнь в современном обществе. Она размышляет о различных судьбах людей в современном мире. Первое стихотворение посвящено детским годам автора.

В детстве было мне другом окно -
взгромоздясь на большой подоконник,
я глядела, как будто в кино,
как заката пылает шиповник.

Как торопятся люди домой
с коконами замотанных ёлок,
И как вьётся над первой звездой
пар из труб, будто ангельский голубь [1,72].

Она в данном стихотворении также тонко отражает те весенние дожди, апрельские дни, жужжание пчёл, ту осенняя морось и мглу, всё что она наблюдала из окна - своего «друга детства».

Тему детства продолжает одноименное стихотворение, где автор с теплотой вспоминает те детские годы, которые прошли в отчем доме, как в кино мерцают образы родителей и братьев:

Зимний вечер – мерцание ели в углу,
мандариновых корок гора на полу
и на окнах мороза узоры...
Мама лепит пельмени, а папа под ритм
её ловких движений коньки мастерит,
на которые встану я скоро...

Брат Алёша уже первоклассник давно
и поэтому с бабушкой ходит в кино,
а меня на сеансе не пускают...
Деда нет... Он расстрелян ещё до войны,
без вины... но про страшные тайны страны
я пока, слава Богу, не знаю... [1,79].

С невероятной теплотой она вспоминает своих маму и бабушку и брата:

Где ты моя бабушка,
Ладушка - оладушка,
гимназистка Юлечка -
форменная юбочка? [1,79].

Таким образом, многие стихи этой книги посвящены друзьям и близким, памяти литераторов и т.д. Но тема войны особо звучит в стихах: «22 июня», «Я родом из рассказов о блокаде...», «Георгиевская ленточка», «Бессмертный полк», «Парад Победы 2015 года», «Ответ погибших солдат на снос воинского мавзолея», «Солдатская могила», «После блокады от мамы одни глаза...», «Гуниб», «Краков», «Парламентёр».

Поэтесса в стихотворении «Я родом из рассказов о блокаде...», которое посвятила своим родным, восстанавливает память о тех событиях, которые народ пережив страшную блокаду. Она пишет:

Я родом из рассказов о блокаде,
Из той зимы, опухшей и седой.

Где в январе в продрогшем Ленинграде
к Неве тащилась мама за водой.

Говоря о войне, автор как чуткий человек предостерегает о её страшном последствии – равнодушный к чужой боле. Завершающие строки стихотворения наводят мысль о единой Родине, которую любили и в блокадном Ленинграде любят ныне как и прежде.

...Опять январь и пуржит, и колобродит
у моего полночного окна...
Есть люди, у которых много родин,
а у меня она – всегда одна [1,102-103].

В главу «Стамбульская тетрадь...» вошли сорок один стихотворений автора. Они плоды впечатлений и наблюдений автора. Она до такой степени живо рисует картины как в полотне в своих стихах, как будто читатель сам бродит по улицам, садам, морям и крепостям... Автор в стихах «Путевые листки» или «Дневник путешествий» описывает пейзажи города, улиц, людей, живущих в них.

Далее в стихах «Зима в Стамбуле», «Царьград», «Монастырь хора», «Стамбульское», «Стамбул!...», «Мармара», «Дервиш», «Прощание со Стамбулом», «Турецкая песенка», «Возвращение из Стамбуль», «Дождь в Стамбуле», «Весна в Стамбуле», «Гроза в Стамбуле», «Константинополь», «Стамбульская причиталочка для Маришки» автор красочно описывает достопримечательности главного города Турции – Стамбула, ещё до мельчайших подробностей запечатлевает историю, географию и этнографию турецкого народа.

Поэтесса в стихотворении «Прощание со Стамбулом», которое посвящено красавице Джамиле, пишет:

По узким улочкам Стамбула
люблю бродить я, между прочим,
где каждый тихий переулок
имеет свой особый почерк.

И если месяц тонкорогий
завис над сонным минаретом,
я по нему найду дорогу,
совсем не думая об этом...» [1,150].

В главе «Вёрсты обугленных лет...» приведены размышления автора о войнах, отечественных, гражданских, братоубийственных... Почти во всех стихах, данной посвящённой теме, чувствуются боль и страдание о бессмысленной и ненавистной неприязни в обществе. Она открыто заявляет своей гражданской позиции. Во многих стихах, таких как «Солдатская молитва», «Гражданская война», «Старуха Донбасса», «Каменный гость», «Одесская Хатынь», «Эпидемия страха», она со страданием пишет о войне, прошедших, и ныне разгорающихся в мире... Она - дочь своего отечества, обращается ко всем людям Земли:

Вы делите снова границы
и бьётесь за каждую пядь –
не можете остановиться
опять
и опять,
и опять...

Варяги, хазары и гунны

здесь также когда-то дрались...
Легенды,
сказания,
руны
оставила прошлая жизнь.

Был в этой делёжке убогой
завет староветхий забыт,
что только
единому Богу
земля эта принадлежит [1,236].

Она осуждает всякого рода дискриминации и геноцид одних народов в отношении других... В этих стихах всегда звучит далёкое эхо войны...

Глава «Щемящая нежность...» более эмоционально. Многие стихи посвящены прекрасному полу – женщине. Автор как доктор ставит диагноз красоты и нежность каждому из героев – персонажей произведений. Они разного возраста, профессии, убеждения из самого отечества и за рубежом, её подруги и однополчанке. В стихах «Моих подруг...», «Манаба», «Болерина», «Русская песня», «Памяти Лулы Куки», «Вдова», «Школа», поэтесса пишет о самой дорогой для всех людей - милых мам. Женщин – тружениц:

Моих подруг, любимых имена –
Людмила и Татьяна, и Галина,
как много на пути я этом длинном
вам не сказала.
что сказать должна.

Родные имена моих подруг –
и Шейт-Ханум, и Нина, и Луиза,
пускай конец пути ещё не близок,
но кажется,
всё уже этот круг [1,246].

В этой главе кроме женской темы, можно ознакомиться со стихами «Ночной дождь», «Щелковица», «Апрельский эскиз», «Весенний натюрморт». «Весеннее подражание Вознесенскому», «Каспийский натюрморт». «Предзимнее», «Дербент» - в которых поэт как художник создаёт произведения на материалах природы, налаживает на полотне свои краски. Как будто дождь стучит по стеклу, весна показывает свою встречу с солнцем после долгого расставания, тайны весеннего Каспия и памятники Дербента.

Она размышляет о настоящем мире-беспокойном, хрупком и неестественном:

Естественность ушла из жизни...
Надежда, вера и любовь,
где ваша искренность, скажите?..
Порой мне кажется, что в жилах
течет искусственная кровь.

В настоящем мире этом,
где виртуально всё давно,
сегодня искренним поэтом
быть не почетно, а смешно.

Но сквозь искусственные бредни
филологических стихов,
рвануться хочется к деревьям,
ко мхам языческим и древним,
где дремлет естественно веков [1,296].

Хотя отметить, что трудно выделить особо какой-нибудь из стихов поэтессы из сборника, все они красной нитью связаны и по-своему хороши. Оторвать их друг от друга нет необходимости, это значит разрушить своды храма.

В завершение данной главы автор размещает следующее стихотворение, как будто делает в научном произведении заключение:

За окном догорает костёр октября,
на прощанье
щемящую меткость дая
хрупких листьев,
почти невесомых...
Их червонное золото тает в горсти,
точно так,
как последнее в жизни прости,
обращенное к миру и дому [1,298].

Очередную главу сборника автор назвала «Грустно-ироническая лира...». В ней сосредоточены более двадцати произведений автора. В стихотворении, «Грустно-ироническая сказка» она лаконично описывает новые «форм» и «жанры» «виртуальной» журналистики:

Живём от лайков и до лайков,
от постов, но не до постов...
Компьютеры, как вурдалаки,
высасывают нашу кровь [1,300].

По словам автора, компьютер тянет к себе и детей и стариков:

Здесь дедка с бабкой,
внучка с жучкой –
все со смартфоном сидят,
гадая, чей из них покруче,
с аксессуарами от Гуччи -
чем бы ни тешилось дитя... [1,300].

Короче говоря, все стали «пленниками» и «пленницами» компьютеров и смартфонов.

Тематика стихов разная. И автор в каждой из них смотрит на мир ироническим взглядом, с глубоким смыслом. Автор в стихах не только иронизирует, но во многом из них не мало мудрости, выдумок и басен. Автор их назвала «Эпиграмма»-ми. В них она пишет о тех, кому не суждено было быть литератором, ставших дилетантом, у которых нет таланта и нет стиля. В своих строках вновь и вновь доказывает, что литература любит серьёзных людей. В одной «Эпиграмме» пишет:

Одна известная литдама
любила громкую рекламу.

Или
Увы, её самопиар
Не заменил ей Божий дар.

Когда нет судьбы и таланта,
берётся в соавторы Данте [1,310].

Как тут не вспомнить один из афоризмов Дона Аминадо: «В обществе глухонемых и замка считается краснобаем».

Другой «жанр», которому отдаёт предпочтение автор, это «Сказ...» Под таким названием она создала ряд произведения, в том числе: «Сказ об одном литфестивале», «Сказ о литературных неграх», «Сказ об особенностях национального воровства», «Сказ о Ксении Стульчак», «Сказ о Стульчаке – кандидате». В них автор размышляет о нынешней судьбе русской литературы. Тонким взглядом смотрит на проблемы литературы и творчество литераторов. В одном «Сказ...»-е она смело выражает свое отношение к авторам – имярекам:

Ах, русская литература,
что сотворил с тобой наш век!
Ты - не судьба уже-
халтура,
который автор – имярек [1,314].

Марина Анатольевна, в чём я убедился при первом чтении сборника, большой поэт переднего ряда, он остро чувствует время, её гнетут проблемы нашего общества, волнует всё, что не может не волновать разумного и ранимого человека.

В некоторых стихах она также и с болью говорится о нынешней судьбе литературы и некоторых «случайных» её представителях, которые перед собой поставили задачу скорейшего получения литературных премий и званий. В стихотворении «Одной ловкой литературной даме» она прямо пишет о таких типах литераторов:

Увы, ты через задний Вход,
вошла в литературу,
приговорив читать народ
бездарную халтуру.
А за неё добыла ты
и премию в придачу –
что ж, древних методов плоды
обильны однозначно.
С тех пор ты гредишь наяву
о звании «народной»,
жмых выдавая за халву,
что, впрочем, нынче модно.
И коль приставку «в» на «про»
умело поменяешь,
тогда уж, разрази нас гром,
«народной» точно станешь [1,323].

Читая эти строки, я ещё больше укрепился во мнении, что возвышается лишь та литература, в которой нет дефицита совести и порядочности.

Следующая глава «Сказ о вечной Моське», согласно содержанию, является как-бы продолжением тематики предыдущей главы. В её включено около 50 стихов, с грифами «Сказ» и «Моська». О «Сказ...» - е мы уже говорили, но «Моська» — это особый стиль.

Стиль, «нравоучительных» басен о животных –Эзопа, баснописца Крылова. Например, в басне «Слон и Моська» –Крылова основное действующее лицо – собака Моська, на это указывает то, что «она единственная имеет имя. Слон же имени не имеет, оставаясь на втором плане. Образ Слона создан, чтобы передать важность и величие человека, которого он характеризует. Слону действительно безразлично, кто на него лает, кто заискивает перед ним, виляя хвостом». Как указывают специалисты, «персонажи басни, вложенными в них остроумным Крыловым словами, отлично передают отношения людей, выставляемые напоказ». Всё этого мы наблюдаем и в «Сказ...»- ах Марины Анатольевны, у неё свой, не похожий ни на чей стиль.

В первом стихотворении в этой главе - «Предисловие к сказам о Моське» автор пишет:

О, Моська, вездесуща так
и многолика ты...
Хотя цена тебе – пятак,
ты – ноль без суеты.
Звенит залиvistый твой лай,
переходя на визг;
-Держи слона, хватай, кусай! -
вот вечный твой девиз.
И вечный двигатель, увы...
Поскольку без слона
и без эффектов шумовых
ничьи не тронешь ты умы,
...Но Слон. Ничуть не оробев,
простить тебя готов,
он снисходителен к тебе,
как дедушка Крылов [1,330].

Обратите внимание, автор под «Москьюкой» выражает своё отношение к нынешнему меняющемуся миру. В стихах «Сказ о вечной Моське», «Сказ о неугомонной Моське», «Сказ о Моське писательнице», «Сказ о Моське талантливой», «Сказ о Моське медалистке», «Сказ о Моське – лауреатке», «Сказ о Моське и докторе Ахбалите» и др. автор прекрасно показывает женскую психологию, тонкости их женского самолюбия, пиар, их отношение к окружающей среде и обществу. Автор как чуткий психолог, в стихах её всё этого убедительно и мастерски впечатляет. Автор пишет:

У Моськи славные подружки –
Все умницы, как на подбор...
Снимает с оппонентов стружку
Их групповой собачий хор [1,342].

Или

Никто не сможет нашей Моське
Стать толерантной приказать...
Облает вас она от злости.
И, если ей не кинуть кости... [1,347].

Для нас интересно стихотворение «Сказ о Моське-агитаторше»:

Ах, Моське, впрямь она сильна,
или диагноз это?..
Не только лает на слона,
но и на льва рычит она
с темна и до рассвета [1,378].

Последующих стихов: «Сказ о моське - литературоедке», «Сказ о моське-модераторе», «Сказ о Моське» - мечтавший стать слоном» и т.д. автор отправляет читателю для размышления.

В стихотворении «Послесловие к сказкам о Моське» автор как-бы подытоживая главу, призывает людей думать, размышлять, понимать и высказать истину:

Ах, Моська, судя по всему
жить всё же лучше по уму.
а не в плену эмоций...
Ты иногда читай «Муму»
и зло не лай, как на чуму,
на всех, кто подвернётся [1,414].

Сборник завершает глава «Переводы». Глубокий философский взгляд, размышления об истине, божественное покаяние автора повторяется и в её переводах. Она как золотоискатель по крупичкам собирает золото из массы песков, не только для своих произведений, но и в выборе лучших произведений литературы различных народов и наций для переложения их на русский язык. Передача особенности истины любого произведения, посредством перевода, требует высокого мастерства и труда. О переводческой деятельности автор сборника в стихотворении «О переводах» написала следующее:

Опять по чужедальним странам строк
я странствую с упорством пилигрима...
Перевожу то запад, то восток,
чтоб подвести в конце пути итог,
хоть знаю – сердце непереводимо [1,294].

На наш взгляд, отличительная особенность в деятельности нашей переводчицы заключается в том, что она владеет многими языками. В том числе, зная многие кавказские языки и языки других народов, она свои переводы осуществляет с оригинала. Следует заметить, что Марина Анатольевна является одной из знатоков дагестанских языков, и некоторые языки народов России и мира. Надо учитывать то, что «художественный перевод — это, пожалуй, самая сложная вещь, за которую может взяться человек, знающий разные языки». Именно благодаря таким переводчикам, произведения многих представителей литературы народов мира, становятся достоянием русскоязычного читателя. Мастерство автора можно заметить в переводе стихов дагестанских поэтов. Первая часть в главе «Переводы» посвящена аварской поэзии. Занавес в этой части книги открывает творчество выдающегося дагестанского поэта, Народного поэта Дагестана Расула Гамзатова, со стихотворения поэта «Памятник».

Я памятник себе воздвиг из песен -
Он не высок тот камень на плато.
Но если горный край мой не исчезнет,
Но если горный край мой не исчезнет.
То не разрушит памятник никто [1,416].

Стихотворение состоит из 10 куплетов каждый из четырёх строк. Автор тонко перевела «Памятник» золотого поэта Кавказа, да скорее всего, не только Р.Гамзатова с аварского. Это настоящая исповедь великого поэта. Благодаря мастерскому переводу поэтессы, мы из вышеназванных куплетов узнаем о глубоком смысле каждой строки поэта. В другом куплете поэт пишет:

Когда уйду от вас дорогой дальней
В тот край, откуда возвращения нет,
То журавли, летающие печально,
Напоминать вам будут обо мне [1,417].

Эти строки прямо сжимают сердце любого читателя.

Далее, следует перевод стихов и других аварских поэтов - Народных поэтов Дагестана Магомеда Ахмедова, Магомеда Абасила, Абдула Даганова, Залму Батыровой, Магомеда Гамзаева, поэта Омар-Гаджи Шахтаманова. Далее мы читаем стихов из произведений даргинских поэтов. Это - Народные поэты Дагестана Магомед Гамидов, Сулейман Рабаданов, Аминат Абдулманова, поэтесса Сарат Алиева. Затем представлена кумыкская поэзия. Это - Народные поэты Дагестана Анвар Аджиев, Магомед Атабаев, Шойит-Хонум Алиева, поэты Багаутдин Астемиров, Джаминат Аджиев, Джамилат Кетримова, Гёгюрюн Атаева. Читатели, могут ознакомиться с произведениями лакской поэзии. Это - Народные поэты Дагестана Юсуп Хаппалаев, Салимат Курбанова, Казбек Мазаев, Гасан Курухов, а также лезгинской поэзии, это - классик лезгинской поэзии, Этим Эмин, Народные поэты Дагестана Сулейман Стальский, Байрам Салимов, Ханбиче Хатетова, поэт Билал Адилев, ногойской поэзии: Кадрия, Народный писатель Дагестана Бийке Кулунчакова, из табасаранской поэзии: Абумуталиб Джафаров, народный поэт Дагестана Муталиб Митаров, Шамил Казиев. Юсуф Бозутаев, Сувейнат Кюрбекова, Пирмагомед Асланов, Народный писатель Дагестана Шахвелед Шахмарданов, Алитагир Сификурбаров, Рагим Рахман, из татской поэзии: это - Народный писатель Дагестана Хизгил Авшолумов. В её переводах явно слышатся восточные интонации, ощущается связь культур и времён, а это очень важно. Поэтесса также перевела произведения других народов России и представителей народов мира.

Таким образом, перелистав сборник стихов «Осенний час» замечательной поэтессы Марины Анатольевны, Ахмедовой (Колюбакиной) мы плавно погружались в глубину её творчества, все произведения взаимосвязаны и имеют свою историческую преемственность. Они свидетельствуют о том, что общепризнано. Её отличают зрелость таланта и, как подобает истинному, Божьей милостью поэту, молодость души.

Автор нередко выступает не только как поэт, а как писатель, историк, этнограф, философ, мемуарист. В стихах она глубоко размышляет о своем детстве, отчей доме, родителях, бабушки, прабабушки, малой и большой Родине, городах, деревнях, замечательной горной природе Кавказа. В каждом дыхании стихов звучат звуки гор, прекрасная природа Дагестана и бушующее море Каспия, весенние дожди, апрельские дни, жужжание пчёл, осенняя морось. Автор непосредственно обращается к священной теме - Родине, которая для неё начинается с глухой деревни и доходит всего пространства необъятной России. Она обращается к теме войны, страшным годам Великой Отечественной, особенно Блокадного Ленинграда. Размышляя о судьбах людей в современном мире, она осуждает всякий вид дискриминации и геноцида сотни народов в отношении народов. Особенно эмоционально стихи посвящены прекрасному полу – женщине. Автор как доктор ставит диагноз красоты и нежности каждому из героев – персонажей произведений. Её стихи иногда вызывают иронию, но с глубоким смыслом. В них много мудрости, выдумки и басен. Она относится к литературе серьёзно. Ведь творческая мастерская-это священное место. Автор вновь и вновь призывает к тому, что литература любит серьезное отношение. Иногда с болью говорит о нынешней судьбе литературы и некоторых «случайных» её представителей. Даже используя необычные

жанры, тонким взглядом выражает свое отношение к проблемам литературы и творчеству. К переводам относится серьезно. В них посредством лаконичного перевода, ухода от дословности, четко передаются мысли каждого автора. Поэтесса познакомила нас с произведениями представителей литературы разных народов и наций. На самом деле прекрасный перевод, сохранение колорита каждой строчки говорит не только о мастерстве переводчика, его опыт и навыках в данном жанре, но и знании законов перевода, также литературы и языков других народов нашей планеты.

Её литературное кредо и гражданская позиция всегда неотделимы от интересов многонациональной России, в частности Дагестана, и в целом всему цивилизованному миру. Из произведений Марины Анатольевны Ахмедовой совершенно очевидно явствует, что задачу литературы в наш непредсказуемый век она видит в возрождении стремительно угасающий и разлагающихся принципов нравственности, высокой морали, без которых человечество обречено на гибель, без чего человек мало чем отличается от бездушной скотины, жестокого зверя.

И ещё. Почему книги, а их уже немало на счету поэтессы, пользуются широкой известностью и популярностью среди читателей, и не только в Дагестане, необъятной России. Я пришёл к выводу, что этому во многом способствуют лирико-романтическая окрашенность повествования, свежесть чувств, чистота и непосредственность эмоционального тона. Словом, они сеют разумное, доброе, вечное.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахмедова М.А. Осенний час: Стихотворения.-Махачкала: ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство», 2020.

ОСЕННИЙ ЧАС СМЕНЯЕТ ВЕСЕННИЙ

Рецензия на кн.: Ахмедова М.А. Осенний час: Стихотворения.-Махачкала: ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство, 2020. – 528с.

В рецензии речь идёт о сборнике стихов и переводов «Осенний час», замечательного поэта, переводчика, публициста, Народного поэта Дагестана, Председателя Союза писателей Дагестана Марины Ахмедовой. В стихах она глубоко размышляет о своем детстве, отчей доме, родителях, бабушки, прабабушки, малой и большой Родине, городах, деревнях, замечательной горной природе Кавказа. В них много мудрости, выдумки и басен. К переводам относится серьезно. Мастерство автора можно заметить в переводе стихов дагестанских поэтов.

Ключевые слова: Осенний час, поэт, Дагестан, сборник стихов, мастерство, перевод, стихи, Родина, Каспий, размышления, Кавказ, Марина Ахмедова.

Сведения об авторе: Мухидинов Сайдали Раджабович – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикский (Славянский) университет. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, 30. Тел.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

ЛАҲЗАИ ТИРАМОҲ БА БАҲОР ИВАЗ МЕШАВАД

Такриз ба китоби Ахмедова М.А. Осенний час: Стихотворения.-Махачкала: ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство, 2020 . - 528 с.

Дар такриз маҷмуаи шеърҳо ва тарҷумаҳои шоираи ширинкалом, тарҷумон, публицист, Шоири Халқии Доғистон, Раиси Иттифоқи нависандагони Доғистон Марина Аҳмадова мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Шоир дар шеърҳояш овони наврасӣ, кошонаи падарӣ, волидайн, модарбузург, дӯстону пайвандон, ватани кӯчаку

бузург, шаҳрҳо, деҳот, табиати бихиштосои кӯҳҳои Қафқозро бо эҳсоси баланду андешаи амиқ тасвир кардааст. Шеърҳояш масал, хираду тадбири фаровон доранд. Шоир ба тарҷума диди ҷиддӣ дошта, маҳорати ӯ дар тарҷумаи шеърҳои шоирони Доғистон баръало намоён аст.

Калидвожаҳо: Лаҳзаи баҳор, шоир, Доғистон, маҷмуа, тарҷума, шеърҳо, маҳорат, Ватан, Каспий, Қафқоз, андешаҳо, Марина Аҳмадова.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳидинов Саидали Рачабович – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон. **Суроға:** 734000, ш. Душанбе, к. М. Турсунзода, 30.

Тел.: (+992)935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

THE AUTUMN HOUR REPLACES THE SPRING ONE

Review of the book: Akhmedova M.A. Autumn hour: Poems. - Makhachkala: State Autonomous Institution RD "Dagestan Book Publishing House", 2020. – 528s.

The review is about the collection of poems and translations “Autumn Hour”, by a wonderful poet, translator, publicist, People's Poet of Dagestan, Chairman of the Writers' Union of Dagestan Marina Akhmedova. In her poems, she deeply reflects on her childhood, her father's house, parents, grandmothers, great-grandmothers, small and large Motherland, cities, villages, and the wonderful mountain nature of the Caucasus. They contain a lot of wisdom, invention and fables. Takes translations seriously. The author's skill can be seen in the translation of poems by Dagestan poets.

Key words: Autumn hour, poet, Dagestan, collection of poems, skill, translation, poetry, Motherland, Caspian Sea, reflection, Marina Akhmedova.

Information about the author: Mukhidinov Saydali Radzhabovich - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General and National History of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Dushanbe, st. M. Tursun-zade, 30.

Tel.: (+992) 935219274 E mail: : raja1956@mail.ru

**ТАДҚИҚОТИ БАЛАНДМОЯ ДАР
ОСОРИ ОЛИМИ МАЪРУФ
(Бардошт аз китоби “Хуршедсавор”. Нашриёти “Ношир”.
Хучанд – 2023. 473 сах.)**

Ғиёсиев М.И.⁷, Ёрахматзода Ш.Р.⁸

Во кардани тадқиқоти пурмоия муҳаққиқини маъруф, тавзеҳи иҷмолӣ, барҷидани ғояҳои меҳвари таълифоташон ҷиҳати фаҳми масоили мубраму баҳсбарангези илмӣ василати муҳим маҳсуб мешавад, дар ҳар соҳа, то ки номи муборакашон ҳар ҷи бештар дар хотирҳо монаду аз ёдҳо зудуда нашавад ва гузашта аз ин, далелҳои муътамаде, ки эшон бо заҳмату ранҷи зиёд рӯйи саҳфа овардаанд, асноди мучаддаду сареханд баҳри мустафид гаштани аҳли назар ва аз қавли Мавлоно Ҷомӣ дар замини дили мустамеон тухми иродат мекоранд, ин зумра шахсиятҳои муътабар.

Осори донишманди нексиришт, профессор Абдулманнони Насриддин, аз шумори ҳамин гуна таълифоти пурмаъною жарф, саршор аз маънавиётанд, ки бо хонанда иртиботи пурвусъати қонёқунандаро барқарор менамоянд ва аз гуфтори ҳакиме, ин маънавиёт мабдаи сурати вуҷуди навъияти эшонро мучалло кардааст.

Китоби “Хуршедсавор” бо саъю эҳтимоми фарзанди устои равоншод Абдулманнони Насриддин, профессор Фаҳриддин Насриддинов интишор ёфта, ҷаҳор бахшро фарогир аст: баҳши аввал – Нақду баррасии осору ҷусторҳо; баҳши дуюм – Арҷномаҳо, ёдқардҳо ва хотирот; баҳши сеюм – Феҳристи осори мондагор ва баҳши ҷаҳорум – Оинаи осор. Ва китоб ҳади ақсо шасту ҷор нақду ҷусторҳои пурмуҳтаво, сипосномаҳою хотироти рангину шеърҳои салису хушоҳангро роҷеъ ба фаъолияти густурдаи устои фақид дар бар мегирад, ки воқеан бозтоби дунёи маънавии эшонанд.

Мероси арҷманди донишманди шаҳир Абдулманнони Насриддин, ки барои доираи васеи хонандагон маъҳази пурбаҳост аз ҷониби Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Қохир Расулзода васф шуда, саҳмашон дар рушди илму маорифи кишвар ба вижа зикр шудааст, дар муқаддимаи китоби “Хуршедсавор” аст.

Вуруд ба ҷойгоҳи олими маъруф Абдулманнони Насриддин, мақому манзалаташон дар кашфи асрори ниҳонии маънавии мутафаккирони классикии форсии тоҷикӣ бо гуфтору суханҳои дилангезу гуҳарбор, маърифатангезу пурхиради шоири шуҳратёфта Фарзонаи Хучандӣ бо унвони “Қанди баста” ифтитоҳ меёбад, ки бо шарҳу тафсири шеъри оламғири орифи бузург Шайх Камоли Хучандӣ муҳаббату эътимоди хешро ба устои арҷмандаш бо самимият изҳор намудааст.

Устод Фарзона муаллимии равоншодро бо таъби гуҳарбори сухангустари хеш, ки мунҳасир ба фард аст, васф карда, бо камоли эҳтиром менигоранд:

“..... Устод Абдулманнони Насриддин аз ҷумлаи кимиёсозоне буданд, ки мисҳоро бо кимиёи омоли солеҳ зари ноб карданд ва муқаддамтарину муқаддастарини некӯихову хубихову нағзиҳо боз ҳам интишори анвори донишу илму ирфон дар ҷонҳои ҷӯяндагону пӯяндагон аст....” (сах. 21).

Воқеан, шоир Фарзона бо як ҷаҳон муҳаббату ихлоси шогирдона шарофати ҳаллокии устодро баён карда, ба ин васила мабдаи достони муҳаббати муршиду

⁷ Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – номзоди илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи иттилооти Маркази мероси хаттии АМИТ. Тел: +992 055015555

⁸ Ёрахматзода Шодидҷон Рамазон – номзоди илмҳои филологӣ, муовини директори Маркази мероси хаттии АМИТ. Тел: +992 900133141; E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

шогирдро кашф кардаанд, ки ба хазинаи маънавии “Хуршедсавор” ворид шуданро ҳамвор менамояд.

Бахши нахустини китоби мавриди таваҷҷуҳ бо мақолаи устоди равоншод, профессор Худой Шарифзода - “Калиди ганчи маънӣ деҳ ба дастам” оғоз меёбад ва нигоранда баъди таъкиди оригиналӣ будани мавзӯ, сатҳи гузориши масъала ва амсоли ин ба навгонии тадқиқот ва хидмати арзандаи муаллиф – Абдулманнони Насриддин дар пажӯҳиши масъалаи маърифати адабиёт ва заминаҳои пайдоиши шарҳнависӣ аз дидгоҳи аҳаммияти маърифатии адабиёти бадеӣ ва решаҳои таърихӣ адабии пайдоиши шарҳнависӣ пардохта, дар ин роҳ азму иродати муаллифро таъриф, ба умқи назар ва арсаи таҳлилу баррасии масоили мубрами адабиётшиносии эшон арҷ мегузоранд. Ва мавриди зикр аст, ки мақолаи мазбур тақризест, ки Худой Шарифзода ба китоби Абдулманнони Насриддин - “Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик” (–Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001, иборат аз ду ҷилд) чанд сол муқаддам таълиф карда буд.

Асари мавриди нақд қароргирифта аз сӯйи мунаққиди маъруф Худой Шарифзода ба таври сазовор ва рафъати андеша таҳлил гардида, ҷузъиёти аслии таҳқиқ – “ҷараёни маърифати асари адабӣ ва тамоюлоти он, мушкилии ин протсесс аз назари шуаро, донишмандони арабу аҷам ва адибони дигар халқҳо, сарчашмаҳои талаботи воқеии пайдоиши илми герменавтика дар Аврупо ва шарҳнависӣ дар Шарқ, вучуду пайдоиши шарҳҳо дар Эрони аҳди Сосонӣ, пайдоиши илми тафсир дар араб ва дар ин замина шарҳнависию адабӣ, оғози шарҳнависию форсии тоҷикӣ аз асри 11 ва инкишофи минбаъдаи он, одоби шуруҳи шифоҳӣ, шорехони машҳури ашъор, монанди Муҳаммад ибни Довуди Алавии Шодиободӣ, Абдулваҳҳоби Маъмурии Ғафӣ, Афзалии Оллоҳободӣ, Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ, ғайри инҳо ва ғайра” (сах.23) таъкид мешаванд.

Муаллифи тақриз ба василаи изҳори андешаи худ роҷеъ ба таърихи шарҳнависӣ, иртифоӣ фикр, таҷрибаи ковишҳои илмӣ, тафакхус дар осори таърихӣ, фидокорӣ дар кори таҳқиқии Абдулманнони Насриддинро бар асоси мазмуни куллии китоби “Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик” ситоиш карда, даст ёфтани муҳаққиқи равшанзамирро ба натиҷаҳои комилу муътабар дар ин масир қомеъӣ дар илми адабиётшиносии арзёбӣ қардааст. Гузашта аз ин, дар тақризи мазкур ба вузӯх нигошта мешавад, ки шаклу мазмуни шарҳҳо ҳамаҷониба омӯхта шуда, шарҳи матнӣ пурра ва мушкilotе аз асарҳо, наъве аз анвои шеърҳо, таҳлили байтҳои шеърӣ шоирон бо ишора ба маъхазҳои гаронмоя таҳлилу баррасӣ гардида, самарайи пажӯҳиш – мушаххас намудани усулҳои аслии шарҳнависӣ, аз қабилӣ шарҳ бо далели осори муаллиф, шарҳ бо ишораи маъноӣ шоири дигар, шарҳ ба василаи ақидаҳои маъмули замон, истифодаи мадорики фаровони халқӣ, илмӣ ва амсоли ин дар тадқиқот тафсир шудааст ва ҳамзамон таъкид мегардад, ки ҷунин тарҳи тадқиқот дар масоили ироашуда дар адабиётшиносии тоҷик аввалин маротиба ҷараён гирифтааст ва Абдулманнони Насриддин дар иқдоми мазбур пешоҳанг аст.

Нуктаи дигари муҳим аз назари мо дар мақолаи устод Худой Шарифзода ин аст, ки ҷанбаҳои аслии китоби “Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик” тавзеҳи мукамал ёфтаанд, аз ҷумла: коргоҳи маънавию ҳунари шорехон бо тамоми тафсилоту далелҳои амиқ ва таърихи ин соҳаву мактабҳои он, мактабу ҷараёнҳои шарҳнависӣ ва густариши он дар Мовароуннахру Хуросон, 20 шарҳи “Ғулистон” ва 15 шарҳи “Бӯстон”, ки дар Ҳиндустон таълиф шудаанд, масъалаҳои асосии мувофиқати шарҳ ба воқеияти адабӣ, масъалаҳои тафовути шарҳҳои осори манзум аз наср, шарҳнависӣ ва масоили матншиносӣ.

Бо як суҳан арзиши китоби ёдшуда дар тақризи муҳаққиқ бо тозақориҳои илмӣ баррасӣ шудааст, ки он баҳои арзандаест ба пажӯҳиши гаронарзиши Абдулманнони Насриддин.

Донишманди дигар, профессор Абдунабӣ Сатторзода дар мақолаи хеш зери унвони “Профессор Абдулманнони Насриддин – бунёдгузори матншиносии назарӣ” ҷойгоҳи устои факид Абдулманнони Насриддинро дар матншиносии назарӣ ба таври иҷмоӣ ва хело ҳам пурмаъно таъкид кардаанд. Ва шоистагиро бартарии дидгоҳи устод Абдунабӣ Сатторзодаро дар мақолаи мавриди назар аз унвони он дарёфтем, ки бо камоли майлу эътимод профессор Абдулманнони Насриддинро бунёдгузори матншиносии назарӣ эътироф кардаанд.

Муҳаққиқ дар муқаддимаи мақола аз ибтидои матншиносии муосири тоҷик дар нахусткиноби адабиётшиносӣ ва нақди адабии устод Садриддин Айнӣ “Намунаи адабиёти тоҷик” (1926) ёдовар шуда, афзудаанд, ки кори бунёдии матншиносии муосири тоҷикро баъдан донишмандоне, мисли А. Мирзоев, А. Афсаҳзод, Р. Ҳодизода... ва дигарон муваффақона идома дода, матни интиқодии боарзиши як силсила асарҳои саромадони адабиёти форсии тоҷикиро ба таъб расонданд ва аз ин силсила чанд номгӯй пешкаш мегардад. Устод бо сароҳат таъкид менамоянд, ки “... то рисолаи доктории зиндаёд Абдулманнони Насриддин “Масъалаи маърифати бадеӣ ва шарҳи адабиёти форсии тоҷикӣ” дар соли 1990 ва ҷопи ду китоби ӯ “Нависанда ва шореҳи осори адабӣ” (1990) ва “Маърифат ва шарҳи адабиёт” (1991) матншиносии муосири тоҷикӣ дар маҷмӯъ бештар ҷанбаи амалӣ дошт” (саҳ. 30).

Ҳамзамон муаллифи мақола ин нуктаро зикр мекунад, ки тадқиқотҳои илмӣ дар самти матншиносӣ анҷомёфта, то замони таълифи асарҳои Абдулманнони Насриддин дар самти матншиносӣ камтар ба масоили назариву усулии матншиносӣ таваҷҷуҳ кардаанд. Аз ин дидгоҳ, ба донишманди зиндаёд А. Насриддин муяссар гардид, ки на танҳо дар бахши матншиносӣ - матншиносии назарино бунёд гузорад, балки дар ин замина дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров мактаби илмиро ба вуҷуд орад.

Дар мақолаи Абдунабӣ Сатторзода матолиби дигаре, ки ҷойгоҳи олими шуҳратмандро мучалло менамояд ин аст, ки истифода аз шарҳномаҳои форсии тоҷикӣ ва дастовардҳои шореҳон назариёти матншиносии ӯро миллий гардонидааст ва фароҳам овардани унсурҳои илмӣ суннатӣ ва муосири форсии тоҷикӣ бо равияҳои илмӣ ғарбӣ дар матншиносӣ аз хусусиятҳои муҳими назариёти Абдулманнони Насриддин мужда медиҳад.

Дар мақолаҳои дуҷуми китоби “Хуршедсавор” – “Рӯдакишиносӣ дар чашмандози илмӣ Абдулманнони Насриддин” – профессор Мирзо Муллоаҳмад, “Вусъати назар ва пайвандҳои маънавии профессор Абдулманнони Насриддин бо ҳоваршиносони хориҷӣ” – профессор Матлубаи Мирзоюнус, “... Ки аз донишу дод будаи сиришт” – профессор Абдучамол Ҳасанзода паҳлуҳои пурвусъати андешаҳои илмӣ олими нексиришт, шодравон Абдулманнони Насриддин мавриди таҷзия қарор ёфта, ҷузъиёти илмӣ осори эшон, ҳосатан – ҷусторҳо дар матншиносии осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, тағйиру тасҳифи матнҳо, се самти тадқиқоти гаронарзиш, ба низом овардани фарҳангҳо ва луғатҳои соҳавӣ, тадқиқи масоили лексикологию лексикографияи тоҷик, таҳқиқи масъалаҳои забони осори адибон ва маданияти сухан, паҳноӣ андеша, ошноӣ ба тадқиқоти донишмандони бузурги шуравӣ – Е. Э. Бертелс, Н. И. Болдирев, И. С. Брагинский, А. Кримский, М. Н. Османов, Н. И. Пригарина ва дигарон, дидаи тадқиқ дӯхтани устои шодравон Абдулманнони Насриддин ба муҳаққиқони Аврупою Амрико – Аннамери Шиммел, Хелмут Риттер, унси бештар доштан ба донишмандони Шарқ-Эрон, Ҳиндустон, Афғонистону Покистон, муҳаббати беандоза ба Эрон ба хоҳири донишмандони беназираш ва ниҳоят ба масобаи офтоб тасвир шудани ин чехраи мондагори дар гуфтори саршор аз меҳри донишманди нексигол Матлубаи Мирзоюнус дарҷ шудааст...

Профессор Абдучамол Ҳасанзода фаъолияти илмӣ Абдулманнони Насриддинро дар бахши забоншиносӣ дар мақолаи худ баррасӣ намуда, нигоштаанд, ки эшон дар ҳама самтҳои забоншиносӣ – вожашиносӣ, решашиносӣ, фарҳангшиносӣ, маънишиносӣ, калимасозӣ, сарфу наҳв, ҳусни сухан, забону услуби адибони даврони асримиёнагиву гузаштаи наздик ва муосир, усули таълим ва амсоли ин осори зиёд боқӣ гузошта,

тавассути чунин захмат қазияҳои мураккаби забоншиносии тоҷикро шарҳу тавзеҳ додаанд...

“Қойгоҳи профессор Абдулманнони Насриддин дар камолшиносӣ” унвони мақолаи пурмазмунӣ профессор Бадриддин Мақсудзода маҳсуб мешавад.

Бадриддин Мақсудзода, ки эшон аз зумраи олимони муваффақи камолшиносӣ дар ҳавзаи форсизабонон қарор дорад, саҳми арзандаи равшанӣ Абдулманнони Насриддинро маҳсус ёдовар мешавад, дар мақолаи хеш ба ин маънӣ ӯ фармудааст:

“Тавре ки маълум аст, дар мавриди шахсияти эҷодии Камоли Хучандӣ ва ашъори ӯ иддаи касири адабпажӯҳони ҳориҷӣ аз Эдвард Браун сар карда, то Сируси Шамисову Алиасғари Шеърдӯст ва ҳамчунин аз муҳаққиқони дохилӣ шуруъ аз устод Садриддин Айнӣ то Аълоҳон Афсаҳзод ва дигарон қаламфарсой кардаанд. Ҳамаи тадқиқоти эшон, албатта, дар мақолаи худ ҳоизи аҳаммиятанд, аммо дар миёни онҳо осори дар воқеъ таҳқиқии профессори зиндаёд, суҳаншиносии мумтоз Абдулманнони Насриддин (1953 – 2011) аз қойгоҳи муҳиму вижае бархурдор аст” (саҳ. 64).

Китоби “Сеҳри мубин”-и Абдулманнони Насриддин дар мақолаи профессор Бадриддин Мақсудзода бо диди тозаӣ тадқиқ ба таври мухтасар баррасӣ шудааст, ки воқеан бартарии гуфтори устоди шодравонро ба исбот расондааст ва гумони ғолиб ин нукта аст, ки мақолаи мазбурро бояд мутолиа кард...

Шоир ва донишманд Асрори Раҳмонфар дар мақолаи “Осори мондагори донишманди шуҳратёр”, аз қавли ҳудаш устод Абдулманнони Насриддин бидуни муҳобо бо осори пураарзиши худ дар таърихи адабпажӯҳони олами Шарқ чехраи мондагор доништааст. Ва эшон ҳам китоби “Сеҳри мубин”-ро ганҷи бебаҳои маънавӣ эътироф карда, аз каломӣ пурмуҳтаво ва сеҳри килки шоири бузург Фарзона ингуна мисол зада: “барои ишқварзону камолхоҳону висолҷӯён вурӯдгоҳи зебоест ба нигорхонаи шеъри Камол, ба он қаламрави афифи саодатпартаве, ки Шоҳаншоҳе ба номи “Муҳаббат” салтанати бебадал дорад” (Фарзона) (саҳ.77).

“Шарҳиғории адабӣ дар таҳқиқии профессор Абдулманнони Насриддин”, чунин ном гирифтааст мақолаи профессор Мирзо Солеҳов.

Устод Мирзо Солеҳов бо эътимоду ихлос ба тадқиқоти густурдаи олимӣ шаҳири зиндаёд бар ин ақидаанд, ки то А. Насриддин роҷеъ ба омӯзиши таърихи пайдоишу ташаккул, таҳаввул, макотибу марказҳо, доираҳо, анвои шуруҳоту мухтассоти онҳо, ҷанбаҳои назариявӣ шарҳиғорӣ ва амсоли ин дар хиттаи форсизабонон нафаре чунин кӯшиши босабот накардааст...

Бо мақолаҳои “Нақши профессор Абдулманнони Насриддин дар рушди ҳавзаи илмӣ Хучанд” (Нурулло Ғиёсов), “Нақши мунири Абдулманнони Насриддин дар ҷодаи илм” (Ҷӯрабек Исомиддинов), “Чехраниғории илмӣ профессор Абдулманнони Насриддин” (Ҳамза Боқиев), “Профессор Абдулманнони Насриддин – матншиносии камназир” (Мубашшир Акбарзод), “Фаротар аз саводи ҳафт иқлим” (Мухлиса Нуруллоева), “Гузаре ба “Тазкираи шуарои Хучанд” (Садриддин Мирзоев), “Рӯче ба саҳми профессор Абдулманнони Насриддин дар забоншиносии тоҷик” (Мусо Олимҷонов), “Муҳаққиқи мактаби шарҳиғории форсу тоҷик” (Мавҷуда Урунова), “Шинохти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар таҳқиқоти Абдулманнони Насриддин” (Азизов Сорбон), “Сарчашмаи зулоли маърифат” (Нумонҷон Нигматов), “Саҳми Абдулманнони Насриддин дар муаррифии шуарои Хучанди нимаи дууми асри 18 ва ибтидои асри 20” (Шамсия Ҳомидова) ва “Бо пайроҳаи устоди муътабар” (Тоҷинисо Ашрапова) бахши аввали китоби “Хуршедсавор” хатм мешавад, ки дар гуфторҳои ғавқӣ донишмандони арҷманди кишвар саҳми сутурги олимӣ шуҳратёр Абдулманнони Насриддин дар фарҳангпажӯӣ, масоили назариявӣ адабиётшиносӣ, тадқиқӣ чехраҳои илмӣ нухбагони илму адаб, ҳадаф ва вазоифи матншиносӣ, шинохти нусхаҳои хаттӣ, қойгоҳи қоғаз ва имлову хат, саҳву иштибоҳот дар нусхаҳои хаттӣ ва китобҳои ба хатти

кириллӣ ба табърасида, бозшиносӣ ва таҳқиқи илму адаби Хучанд, зиндагинома ва осори суҳанварони хучандӣ дар “Тазкираи шуарои Хучанд”, забоншиносӣ, шарҳнависӣ, нақди адабӣ, сию чор шарҳи ҷомеи “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ба таври ғавру шоиста талқин мешавад, ки хуш ба ҳоли чунин муҳаққиқони арҷгузор ба заҳмати мондагори шахсияти маъруфи илми тоҷик шодравон Абдулманнони Насриддин.

Баҳши дуҷуми китоби “Хуршедсавор” низ аз мақолаҳои нодиру ҷолиби шоирону олимони шуҳратманди кишвар шуруъ шуда, аз қавли устодони суҳан Фарзона ва Абдунабӣ Сатторзода шамси саодатпартаву фарзонаи яқдона Абдулманнони Насриддинро тӯшаи фароҳамомадаи бисоташон зодаи фазли Аллоҳиву бардошти фитрату хирадашон ладунист (Фарзона) ва бо як суҳани воло, бо вучуди он ки устои зиндаёд аз баъзе ҳаммаслакони хеш дар син хеле хурд буданд, аммо бо дарназардошти шахсияти истисноияшон эшонро бо арзи эҳтиром Устод меғуфтанд (Абдунабӣ Сатторзода).

Сарохатан иброз медорем, ки мутаассифона нигоштаҳои саршор аз ақидаҳои нобу бикри суҳанварону олимони маъруф Аҳмадҷони Раҳматзод, Матлуба Мирзоюнус, Умедахон Ғаффорова, Замира Ғаффорова ва дигарон роҷеъ ба осори мондагори Абдулманнони Насриддин аз имконоти муҳтасари мо хориҷанд, ки тафсири онҳоро ба вақту замони мувофиқ волеғузорем.

Хатми китоби “Хуршедсавор”-ро “Ғуфтори дилу дида”, “Феҳристи осори мондагор” ва “Оинаи осор” ҳусни анҷом мебахшанд ва бо ин рубоии мазкур, ки ба ҳасби ҳоли устои равоншод Абдулманнони Насриддин мувофиқ ба ғуфтор хотима мебахшем:

Доғи дили лола дар ҷаман мемонад,
Бас гирияи шамъ дар лаган мемонад.
Устои азизи азҷаҳонрафтаи мо,
Аз ҳастии ту ганҷи суҳан мемонад!

ТАДҚИҚОТИ БАЛАНДМОЯ ДАР ОСОРИ ОЛИМИ МАЪРУФ

Дар мақола оид ба осори донишманди нексиришт, доктори илмҳои филологӣ, профессор, устои зиндаёд Абдулманнони Насриддин, суҳан рафта, аз таълифоти пурмаъною жарф, ки саршор аз маънавиёт, ҳикмат, маърифат аст, суҳан ироа мегардад.

Китоби “Хуршедсавор” бо саъю эҳтимоми фарзанди устои равоншод Абдулманнони Насриддин доктори илмҳои филологӣ, Фаҳриддин Насриддинов интишор ёфта, ҷаҳор бахшро фарогир аст: баҳши аввал – Нақду баррасии осору ҷусторҳо; баҳши дувум – Арҷномаҳо, ёдқардҳо ва хотирот; баҳши сеюм – Феҳристи осори мондагор ва баҳши ҷаҳорум – Оинаи осор. Ва китоб ҳади ақсо шасту чор нақду ҷусторҳои пурмуҳтаво, сипосномаҳою хотироти рангину шеърҳои салису хушоҳангро роҷеъ ба фаъолияти густурдаи устои фақид дар бар мегирад, ки воқеан бозтоби дунёи маънавии эшонанд.

Калидвожаҳо: Абдулманнони Насриддин, хуршедсавор, шарҳнависӣ, таърихи адабӣ, забон, фарҳанг, тоҷик, форс, бахш, нақд, осор.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович-номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи иттилооти Маркази мероси хаттии АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш.Хусейнзода, 35. Тел: +992 055015555

Ёрахматзода Шодиҷон Рамазон-номзади илмҳои филологӣ, муовини директори Маркази мероси хаттии АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш.Хусейнзода, 35.

Тел: +992 900133141; E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

ВЫСОКОКАЧЕСТВЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В РАБОТАХ ИЗВЕСТНОГО УЧЕНОГО

В статье о трудах хорошего человека, доктора филологических наук, профессора, покойного мастера Абдулманнона Насриддина говорится о содержательных и красноречивых произведениях, полных духовности, мудрости, знания.

Книга «Хуршедсавор» издана стараниями разумного сына покойного мастера Абдулманнона Насриддина, доктора филологических наук, профессора Фахриддина Насриддинова и включает в себя четыре раздела: первый раздел - Обзор и критика работ и поисков; вторая часть – вторая часть – Дань уважения, мемуары и воспоминания; третий раздел – Каталог выдающихся работ и четвертый раздел – зеркало произведений. В книге собрано более шестидесяти четырех содержательных критических очерков, благодарственных слов, красочных воспоминаний и красноречивых стихотворений о обширной деятельности покойного учителя, которые действительно являются отражением его духовного мира.

Ключевые слова: Абдулманони Насриддин, комментарий, история литературы, язык, культура, таджикский, персидский, глава, критика, произведения.

Сведения об авторах: Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович- кандидат педагогических наук, заведующий отделом информации Центра письменного наследия НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш. Хусейнзода, 35. Тел: +992 055015555

Ёрахматзода Шодиджон Рамазон-кандидат филологических наук, заместитель директора Центра письменного наследия НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш. Хусейнзода, 35. Тел: +992 900133141; E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

ADVANCED RESEARCH IN THE WORKS OF A FAMOUS SCIENTIST

The article delves into the profound and eloquent works of the esteemed scientist, Doctor of Philological Sciences, Professor, and Master Abdulmannon Nasriddin. It explores his writings, rich with spirituality, wisdom, and knowledge, showcasing the depth and significance of his contributions.

The book "Khurshedsavor" was published with the efforts of the son of Abdulmanmoni Nasriddin, doctor of philological sciences, professor Fakhriddin Nasriddinov, and it includes four sections: the first section - Review of works and quests; the second part – Tributes, memorials and memories; the third section – the list of works of the artist and the fourth section – the mirror of the works. The book contains more than sixty-four contented essays, thanksgivings, colourful memories, and beautiful poems about the extensive activity of the master, which are really a reflection of his spiritual world.

Keywords: Abdulmanmoni Nasriddin, khurshedsavor, commentary, literary history, language, culture, Tajik, Persian, section, criticism, works.

Information about the authors: Ghyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich-Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Information Department of the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sh. Huseynzoda street, 35. Tel: +992 055015555

Yorahmatzoda Shodijon Ramazon-candidate of philological sciences, deputy director of the Center of Written Heritage under the NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sh. Huseynzoda street, 35.

Tel.: +992 900133141; E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

Варақҳои 16 ва 2а-и “ДЕВОН”-и Ғиёсиддин Ғиёсии Бадахшонӣ, ки зери № 3083 дар Ганҷинаи дастанвисҳои шарқии ба номи Абдулғанӣ Мирзоеви МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТИИ АМИТ махфӯз аст.

Варақҳои 16 ва 2а-и “ТАЪРИХИ РАШИДӢ”-и Мирзо Муҳаммадхайдари Курагонӣ, ки зери № 475 дар Ганчинаи дастнависҳои шарқии ба номи Абдулғанӣ Мирзоеви МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТИИ АМИТ нигоҳдорӣ мешавад.

Хушнависи хаттоти машҳур Миралии Ҳиравӣ дар Ганчинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ

Варақи аввали “Гулшани Роз”-и Маҳмуди Шабистарӣ дар Ғанҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ

Варақи аввали Шоҳномаи А. Фирдавсӣ зери рақами 794 дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МШ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола во-рид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарқ» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется;
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

INFORMATION FOR AUTHORS

Requirements for scientific articles:

1. Compliance with the publication ethics of the scientific journal “Heritage of the East”;
2. Articles are accepted in the World editor, Times New Roman font for texts in Russian and English, Times New Roman Tj for texts in Tajik, size (point) 12, zeros 2.0 cm, line spacing 14.4 lines;
3. Volume of the article: at least 15 pages of computer text in A4 format, including a list of references and annotations;
4. UDC index (this index can be obtained from any scientific library);
5. The title of the article in capital letters in the center of the text;
6. Last name, acting author(s);
7. Name of the organization where the author(s) works;
8. The main text of the article (at least 10 pages, excluding diagrams, figures, tables, diagrams, annotations and references);
9. References of at least 15 titles. Articles that use authoritative as well as the latest scientific publications are given preference. No more than 25% of the scientific publications of the author(s) may be used;
10. A link to previous publications of the scientific journal “Heritage of the East” (Merosi Shark) on the research topic is welcome;
11. The title of the article, annotations and keywords are given in three languages (Tajik, Russian, English), the abstract is from 150 to 200 words, keywords are 7-10 terms;
12. Articles are accepted in printed and electronic versions;
13. Articles of a PhD student/doctoral student/applicant are accepted for consideration with the recommendation of a scientific supervisor/scientific consultant;
14. An article by a master’s student is accepted for consideration only in co-authorship with a candidate of sciences/doctor of sciences;
15. Information about the author(s) in three languages (Tajik, Russian and English);
16. References to literature in the text are required and are formatted as follows: [3, p. 24], where the first digit is the number of the source in the list of references, the second is the page;
17. Number tables, diagrams, diagrams and figures and translate their table of contents/titles into Russian and English;
18. Provide a certificate of completion of the anti-plagiarism system.

МУНДАРИЧА

ТАЪРИХ

Раҷабзода Р.Ш. Муруре аз таърихи таҳқиқи катибаҳои мақбараи Муҳаммад Башоро.....	5
Назаров М. Назаре ба фаъолияти Мирзо Муҳаммадҳайдари Курагонӣ ва «Таърихи Рашидӣ»-и ӯ.....	12
Мирзоев Н.М. Саҳми академик А.М. Мухторов дар омӯзиши таърихи ниёгон	17

ЗАБОНШИНОСӢ

Қосимов О.Ҳ. Ҷойгоҳи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар покизагии забони тоҷикӣ.	23
Собирҷонов С. Хелҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби саволӣ дар осори устод Садриддин Айний.....	30
Зумратшоева П.Ҷ. Хусусиятҳои умумии грамматикӣ хосиятҳои феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои гуногун.....	38

АДАБИЁТШИНОСӢ

Нурзод Н. Нусхаи дастнависи “Ёддоштҳои адабӣ дар бораи Биноӣ” дар архиви миллии Афғонистон.....	43
Иззатов Н.Ҳ. Шоҳону амирони шоиртабъи адабиёти форсии тоҷикӣ.....	47
Раҳмонӣ Р. Масъалаи таҳқиқи ҳикояи гуфторӣ.....	56
Раҳматуллоева З.А. Вижагиҳои олами маънавии адибаи ҳинд Мридула Синҳа.	68
Шералиев Ҷ. Саҳми зан – модар дар ойила ва ҷомеа дар эҷодиёти Муҳаммад Иқбол.	81
Яраҳматова М.Р. Достони “Бежан ва Манижа” асари мустақил дар “Шоҳнома”..	88
Муҳидинов С.Р. Лаҳзаи тирамоҳ ба баҳор иваз мешавад.....	96
Ғиёсиев М.И., Ёраҳматзода Ш.Р. Тадқиқоти баландмоя дар осори олими маъруф..	108

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Раджабзода Р.Ш. История исследования надписей мавзолея Мухаммада Башоро.....	5
Назаров М. Взгляд на деятельность Мирзы Мухаммадхайдара Курагона и его «Торих-и Рашиди».....	12
Мирзоев Н.М. Вклад академика Мухтарова А.М. в изучении древней истории.....	17

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Косимов О.Х. Роль "Шахнаме" Фирдоуси в достижение чистоты и оригинальности таджикского языка.....	23
Собирджонов С. Структурно-семантические виды сложных вопросительных предложений в произведениях Садриддина Айни.....	30
Зумратшоева П.Дж. Общая характеристика грамматических свойств глаголов ощущения в разноструктурных языках.....	38

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Нурзод Н. Рукописная копия «Литературных записок» о Бинои в национальном архиве Афганистана.....	43
Иззатов Н.Х. Короли и принцы персидских и таджикских поэтов.....	47
Рахмони Р. Проблема исследования устный рассказ.....	56
Рахматуллоева З.А. Особенности духовного мира индийской писательницы Мридулы Синха.....	68
Шералиев ДЖ. Вклад женщины - матери в семью и общество в творчество Мухаммада Икбала.....	81
Ярахматова М.Р. Сказание "Бежан и Манижа" отдельная эпос в «Шахнаме»..	88
Мухидинов С.Р. «Осенний час сменяет весенний».....	96
Гиёсиев М.И., Ёрахматзода Ш.Р. Высококачественные исследования в работах известного ученого.....	108

CONTENTS

HISTORU

Rajabzoda R.Sh. History of inscription research mausoleum of Muhammad Bashoro..	5
Nazrov M. A look at the activity of Mirza Muhammadhaydar Kuraghoni and his "Rashidi History"	12
Mirzoev N.M. Shining star of tajik science Mukhtarov A.M.....	17

LANGUSITIK

Kasimov O.H. The role of Firdousi's "Shahname" to achieve the purity and originality of the tajik language.....	23
Sobirjonov S. Structural and semantic types of complex interrogative sentences in the of works Sadriddin Ayni	30
Zumratshoeva P.G. Properties of verbs of sensation in differently structured languages.....	38

LITERATURE

Nurzod N. Manuscript of “literary notes” about the Binoi of the national archive of Afghanistan.....	43
Izzatov N.H. Kings and prince of persian and tajik poets.....	47
Rahmoni R. Research problem oral story.....	56
Rahmatulloeva Z.A. Features of the spiritual world of the indian writer Mridula Sinha....	68
Sheralev J. The contribution of woman and mother in the family and society in the creativity of Muhammad Iqbal.....	81
Jarakhmatova M.R. The legend "Bezhan and Manizha" a separate epic in “Shahnama”.....	88
Muhiddinov S.R. The autumn hour replaces the spring one.....	96
Giyosieva M.I.,Yorahmatzoda SH.R. Advanced research in the works of a famous scientist.....	108

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ) № 2 (8), 2024

Мухаррири масъул: А. Мухаммадӣ
Мухаррири техникӣ: У. Юсупов
Мусаххех: Д. Валиева
Таррох: М. Нуров

*Ба матбаа супорида шуд 02.10.2024
Барои нашр имзо шуд 03.10.2024
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 11. Андоза 70x100¹/₁₆.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №122.*

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АМИТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*

